

REVISTA ISTORICĂ

Anul al XXI-lea, n-le 10-12.

Octombrie-December 1935.

SUPT
CONDUCEREA
LUI
N. IORGA

BCU Cluj / Central University Library Cluj

SUMARIUL :

- N. Iorga* : Intre Bizantini și Unguri.
" " " " Nou despre Despot.
• *A. Sacerdoțeanu* : Au fost aleși cei d'întăiu Domni ai Modovei?
N. Iorga : Iosif al II-lea în Ardeal.
• *A. Sacerdoțeanu* : Un cuvint latin : „*cerga*“.
N. Iorga : Cizmari romîni în tovărășia săsească din Ardeal.
C. Göllner : Două rapoarte ale ambasadorului austriac din Moscova (1722).
A. Bitay : Un „Tatăl Nostru“ românesc într'o carte suedesă din 1671.
N. A. Gheorghiu : Sibîiul într'o melodramă francesă, la 1805.
Alexandru Elian : Conspiratori greci în Principate și un favorit mavroghenesc : Turnavitu.
Ion Baltariu : Tablele cerate și aurul din Ardeal.
• **Dări de samă** de *N. Iorga*, *A. Sacerdoțeanu* și *Cornelia C. Bodea*.
Cronică de *N. Iorga*.
Notițe de *N. Iorga* și *Valeriu Papahagi*.

1935

TIPOGRAFIA „DATINA ROMĂNEASCĂ“, VĂLENII-DE-MUNTE (PRAHOVA)

Prețul: 40 Lei.

REVISTA ISTORICĂ

— DĂRI DE SAMĂ, DOCUMENTE ȘI NOTIȚE —

SUPT CONDUCEREA LUI N. IORGA.

Anul al XXI-lea, n-le 10-12.

Octombrie-December 1935.

Între Bizantini și Unguri

— Cîteva idei generale ¹ —

Atitudinea Împărăției față de regiunile dunărene, după ce se mîntuie încercarea de a le desface între teritoriul avar până la Tisa și un teritoriu bizantin la Răsăritul riului, se poate împărți în aceste perioade.

Părăsirea către Avari până la Iustinian al II-lea. Acesta inaugurează *politica bulgărească opusă celei avare* (notația din Suidas a păstrat amintirea războiului de moarte între cele două seminții, a Răsăritului bulgar și a Avarilor mărgeniți în Occident). Bulgarii sînt ca și Avarii recunoscuți de Imperiu, cu o deosebire: aceia că oamenilor lui Terbel nu li se recunoaște calitatea imperială de independență a Huno-Avarilor; ei sînt federați și colonizați, apoi creștinați și legați cu dinastia. De Nordul balcanic nu se mai poartă grijă decît în cazul războaielor-răscoale. Cutare Împărat a vrut să revie la Roma și numai atacurile arabe au tăiat această tendință, Apusul ajungînd apoi închis prin Imperiul franc, cu care Teofil și Vasile încearcă numai o colaborare, răspinsă.

Așa se urmează, căpătîndu-se și putința apărării de către Arabi, până la *refacerea Împărăției integrale* prin Împărații ostași. Se ajunge la recîștigarea tuturor teritoriilor până la Dunăre.

Primejdia turcească rechiamă însă în Orient și reține în tot secolul al XI-lea. Se adaugă amenințarea normandă în Vestul balcanic. *Părțile liberate revin la localismul șefilor improvișați.*

Cînd avîntul turcesc e zdrobit de cruciate, Manuil Comnenul se îndreaptă contra penetrației ungurești, care și ea a întrebuițat absența romană, urmărind coborîrea prin și peste Sîrbi în Balcani. *Luptele din Banat, pe de o parte, legăturile cu Rușii, pe de alta, scormonesc și ridică toată viața populară din aceste părți.* Originea

¹ Din volumul III al *'storiei Romînilor* în lucr. V. *La place des Roumains dans l'histoire universelle*, I.

formațiunilor românești de valoare politică din părțile oltene, gata formate și deplin consolidate înainte de năvălirea Tatarilor, care a putut să le împiedece un moment, se lămurește astfel, ca și deschiderea momentană a drumului spre viitoarea Moldovă pentru cnejii ruteni din Haliciu.

Ceia ce se face de Împărații vlahi la începutul secolului al XIII-lea nu e decît repetarea, pe Morava, până la Dunăre și cu tendința de a o trece, a politicei Marelui Comnen. Apărarea ungurească față de dinșii determină întemeierea Banatului de Severin (Banatele sînt continuarea formei avare găsite în Panonia de Unguri).

Ungurii apar astfel pentru întâia oară față de noi ca element plăzmuitor. Dar mijloacele proprii li lipsesc. Acei, puțini la număr, cari n'au putut lua și păstra Ardealul contra Pecenegilor, ațîta timp temuți de dinșii, decît, supț steagul de cruciată sprijinit de Papa, prin elemente germane, ca la „Sătmarul Nemților“ (Szathmár-Némethy), ca în grupele, la început și militare, săsești, trebuie să recurgă, în sărăcia de oameni care a fost blăstămul soartei lor istorice, la alte elemente apusene. Politica de cruciată a lui Andrei al II-lea, continuată de urmașii săi până la căderea Imperiului latin de Constantinopol, la care continuu au rivnit regii unguri, îi îndreaptă spre Teutonii așezați pe scurt timp în Țara Birsei, spre Ospitalierii chemați la Porțile-de-Fier, într'un moment cînd Statul franc din Ierusalim, cu Ordinele sale, care se vor strămuta în Cipru, în Rodos, în Prusia, lichidează.

Cînd Imperiul latin cade, ideia lui supraviețuiește. De aici lupta până la Plevna cu Statul vlaho-bulgar decăzut al tînărului rege Ștefan, care, luptător pentru cruce, represintă o politică opusă aceleia a tatălui său, Ladislas, ocrotitor al Cumanilor, care se consideră ca moștenitorul în șesul muntean al Hanilor turanieni. Se oselesc astfel două direcții în politica regală a Ungariei: aceia care se îndreaptă spre Răsărit și o alta care tinde spre moștenirea de cruciată în Constantinopolul recăpătat de schisma grecească. Această din urmă direcție se sprijină pe Ardeal și-i dă o nouă și puternică viață. Ea tinde la desființarea autonomiilor românești din Oltenia, dar provoacă întărirea și dezvoltarea Statului din Argeș, asupra căruia apasă ambele direcții ungurești pe care însă dispariția Arpadienilor și luptele pentru Coroană le anulează definitiv.

De aici înainte vechea Ungarie e moartă. Cea nouă, a Angevinilor, e o preluagire a vieții cavaleresti, france din Apus. Ea caută

cu noi relații strict feudale și, fără a schimba caracterul, fundamental deosebit, al Statelor românești, le îmbracă într'un veșmînt de aparență franco-catolică. Ceia ce va cădea la Mohács e acest regat al cavalerilor care a schimbat total înțelesul vechii și adevăratei vieți ungurești.

N. Iorga.

Nou despre Despot

Laurențiu Mueller, în cartea sa *Polnische, Lifländische, Moschowerische, Schwedische und Andere Historien so sich unter diesem jetzigen König zu Polen zugetragen*, Lipsca 1583, citată la Hormayr, în cunoscutul lui *Archiv*, pe 1813 (p. 57), și de aici, în legătură cu pretinsul epitaful al lui Ovidiu, în *Corpus Inscriptionum Latinarum*, III, p. 23, la no. 226, vorbește de un nobil din Volinia, Woinusky, pe care l-a cunoscut în 1581, om învățat, „ein guter Poet, ein feiner Historicus, ein guter Graecus und perfectissimus Hebraeus“, știind chiar tătarește, care pretinde că a luat din „Biblioteca din Moldova, cînd Despot a fost așezat de domnul Laski, și guvernatorul turcesc Alexandru“ (Lăpușeanu) „a fost bătut, strălucit de frumoase monumente scrise, între altele și *libri Ciceronis de Republica ad Atticum*, scrise cu litere de aur pe pergament, legate și cu o pecete necunoscută pecetluite, cum se mai pot vedea, și trebuie să le fi prețuit un domn mare“ („derselb hatte aus der Bibliotheca in der Walachey, als der Despot von Herrn Lassky eingesetzt, und der türkische Gubernator, der Alexander, geschlagen worden, herrliche schöne *monumenta scripta* bekommen, darunter auch die *libri Ciceronis de Republica ad Atticum*, mit güldenen Buchstaben auff Pergament geschrieben waren in einem Vmb-schlage mit einem unbekandten Siegel verpitscheret gewesen, wie man noch sehen kont, vnd muste sie etwo ein grosser Herr in wert gehalten haben“). Dar e adevărat că el arată lângă Nipru mormîntul lui Ovidiu, al cărui corp ar fi fost dus la Chiev!

Se știe că tratatul lui Cicerone n'a fost descoperit, în manuscrisul 5757 al Bibliotecii Vaticanului, de cardinalul Angelo Mai decît în 1822.

N. Iorga.

Au fost aleși cei d'întăiu Domni ai Moldovei?

Încă nu s'a limpezit chestiunea succesiunii celor d'întăiu Domni ai Moldovei. Nu se cunoaște precis nici felul în care ajungeau în Scaun. Vechile cronici slavo-romine arată succesiunea din tată în fiu: lui Dragoș Voevod îi urmează fiul său Sas, și se întrerupe linia; lui Bogdan Voevod îi urmează fiul său Lațcu, și iar se întrerupe linia; dar, apoi, lui Petru Voevod îi urmează fratele său Roman. Tot acolo se arată că și Ștefan, urmașul lui Roman, li era tot frate, chestiune rămasă încă în discuție. Lămurirea nu se poate face ușor, cel puțin pentru cei d'întăiu doi Domni, Dragoș și Sas. În adevăr numai cronicile noastre socot pe Sas ca fiu al lui Dragoș, dar niciun document maramurășean, și avem destule, în care se vorbește de Sas și de fiul său Ealc nu arată pe Sas ca fiul cuiva. Ar fi fost oare posibil să se omită regulat numele tatălui lui Sas, dacă acesta a fost Dragoș, slujitor credincios al regelui Ungariei?

E o simplă întrebare.

Nu încerc să dau nicio discuție în chestiunea ce ne propunem a arăta în aceste rînduri. Țin totuși să aduc o informație prețioasă, care trebuie luată în samă, întru cît nu știu să fi fost observată până acum. În *Chronicon Dubnicense*, vorbindu-se despre creșterea Moldovei și venirea lui Bogdan, se precisează: „Tamen, crescente magna numerositate Wolachorum in illa terra habitantium, in regnum est dilatata; wayvode vero, qui per Wolachos ipsius regni eliguntur, se esse vasallos regis Hungarie profitentur, et ad homagium prestandum obligantur, cum censu persolvere consueto”¹. Textul aparține contemporanului Ioan de Kükülö², și merită atenție. După moartea lui Dragoș să fi fost oare ales Sas Voevod³, fiu sau nu al lui Dragoș? Apoi Bogdan, răsvrătitul maramurășean, să

¹ Ed. M. Florianus, *Historiae hungaricae font's domestici*, III, Lipsca 1884, p. 191.

² La fel și în *Chronicon Budense*, ed. I. Podhraczký, Buda 1838, pp. 337-338; cf. și Thuróczi, *Chronica Hungarorum*, in I. G. Schwandtner, *Scriptores rerum hungaricarum*, I, Viena 1746, p. 196.

³ O tradiție bucovineană amintește de „Sas-Vodă, adecă nu mult după ce a fost ales Domnitor preste Moldova”. Cf. S. Fl. Marian, *Tradiții poporane romine*, București 1895, p. 72; v. însă și *ibid.*, p. 64: „Cînd s'a suit Sas-Vodă pe tronul Moldovei”.

fi fost și el ales de Moldoveni ca Domn, deci să fi fost *voitul* lor? N'ar fi exclus. S'ar putea întâmpla ca prin acest fapt să se explice rezistența lui victorioasă împotriva armatei regale¹.

A. Sacerdoțeanu.

Iosif al II-lea în Ardeal

Michael Conrad de Heidendorf, în autobiografia sa (*Archiv für siebenbürgische Landeskunde*, XVI, p. 450), descriind călătoria împăratului Iosif al II-lea în Ardeal, arată cum acesta spunea Românilor în cale „scoală, scoală“ (*szkula, szkula*). Răspunsul îl dădea și românește: „oiu căuta“ („Ojkauta“). Îl vedem luînd un memoriu de la un „poppa“ unit (p. 451). La Șaroș țeranii noștri îngenuncha, bărbații la dreapta, femeile la stînga, preotul, neunit, în odăjdii, cu prapurul în mînă. Iarși se aude glasul împărătesc: „scoală, scoală“ (p. 455). Heidendorf arată Suveranului ce concurență mare face vinului Sașilor din Ardeal cel ce vine din „Valahia“ (pp. 458-9): el cere formal oprirea acestuia (p. 459). Informîndu-se Iosif cîți birnici sînt în Mediaș și jur, i se spune: „locuiesc 4.000 de birnici. O treime sînt Romîni, ceilalți Sași“ (*ibid.*). La Hetzel-dorf Sașii cer să se înlătore Romîni, „măcar cei ce sînt bănuți că dau foc“ (*des Feuer Einlegens*) (p. 461). Romîni ar fi fost aduși de un creditor maghiar în calitate de colibași, acum un veac. Aceștia nu vreau să plece „in den Markt“: sînt scoși cu sila și cîteva colibe arse; ei se răsună arzînd satul, și o repetă de cinci ori (p. 462). Împăratul întrebă: „Dar ce pedeapsă e aceasta, să muți pe oameni fără a se fi lăcut dovadă?“. Heidendorf obiectează că s'au găsit tăciunii într'o bucată de cămașă românească. „Dar și un altul poate s'o aibă“. Cel ce a amenințat cu focul, i se arată, a trecut în „Valahia.“ În zădar s'a publicat că, în cas de foc, plătesc toți Romîni; arde chiar casa judei unde s'a publicat. Și iară întrebă împăratul: „Dar cum pot fi siliți

¹ Să nu uităm că și mai târziu tradiția alegerii se păstrează intactă la cronicari. Lăsînd la o parte *recunoașterea* din Cimpul Dreptății, amintim că și Bandinus pomenește de alegerea celui d'întăiu Domn al Moldovei; cf. *Codex Bandinus*, ed. V. A. Urechia, extras din *An. Ac. Rom., Mem. Sec. Ist.*, seria II, tom. XVI, București 1895, p. 155: „Volchus tandem, maximus fratrum, in duceum eligitur; is non sanguine solum, sed etiam virtute ac indole Romanus, ex Alpibus prodians...“.

Romîinii la plata pagubei, cînd nu s'a făcut contra lor dovadă?". Răspunsul e: „ca să-i sperie numai“ (*ibid.*).

Dar și Romîinii din sat presintă o plîngere. „li spuseră, cu glas tare, strigînd, că ei suportă contribuția și toate celelalte sarcini ale provinciei, Scaunului, orașului, ca și Sașii; trebuie să dea grîu, fin, ovăs, cărături, lucrul de moară al Scaunului (?) tot așa ca și Sașii, și totuși n'au nici vii, nici ogoare, nici livezi. Sașii nu vreau să li lase nimic din acestea, de oare ce spuneau că pămîntul li e lor moșie (*de Mose!*): regii cei vechi li l-au dat. Maiestatea Sa a răspuns că va face să li se cerceteze plîngerea, și îndată a poruncit să mergem înainte“ (pp. 462-3). Apoi întreabă pe Heidendorf: „Sînt între Romîni buni gospodari? — Maiestate, sînt buni gospodari la dînșii, dar cei mai mulți sînt răi și leneși. Nația în ea însăși are de la fire dibăcie (*Geschicklichkeit*) destulă, dar trebuie prelucrare (*Ausarbeitung*). — Cum ar putea cineva să-i cultive (*cultiviren*)? — Maiestate, dacă i-ar face să învețe în școli bune moravuri și temeuriile curate ale religiei creștine; astfel nația și-ar ieși din asprime (*Ruditaet*) (p. 463).

Sasul declară că terenurile comune (*Gemein-Gründe*) „se împart între Sași și Romîni“ (*ibid.*). La „Prethey“ întreabă Iosif cîce locuiește: Sași ori Romîni? — „Mai mult Sași“ (p. 464).

Heidendorf se plînge că vitele sînt scumpe de cînd nu mai vin din Principate. Împăratul explică prin aceea că le rețin Rușii, dar așa e nevoia unei armate (p. 465).

Un țeran din același sat, „sărac Romîn simplu“, „Kinzte Mise“ (Cîrstea Mișu?), dă o plîngere pentru a i se libera de oaste feciorul. Și aici conversație, în românește¹: „La ce regiment feciorul? — Între ai lui Macskási, doamne Măria Ta. — Regimentul, regimentul!“ Și petiționarul nu-l știe. Heidendorf intervine: „Nu spune compania, măi, dar regimentul în care slujește feciorul tău. — Ie, că bine îmi pare că ești și Măria Ta aici. Spune, Măria Ta, la Măria Sa împăratul lucrul meu, că Măria Ta știi bine. Că mă întreabă Măria Sa în ce regiment slujește feciorul, și eu nu știu alminterea fără Macskási.“ Apoi Sasul explică Împăratului că feciorul a fost luat cu sila. „Cu sila? — Da, Maiestate. Era ordin. — Da, a fost acum cîțiva ani“. — Și adaugă că doi fii sînt însurați sau de însurat, al treilea e soldat, al patrulea învață ca să fie popă,

¹ Reprodusa cu litere latine.

iar al cincilea e mic. Iosif cere să fie întreat omul câți copii are. Și, iar românește: „Măi Kinzte. Că te întreabă înălțatul Împărat câți copii ai cu tine. — Că n'am, domnule, fără un fecior mare și două fetișoare și feciorul ăla mititel, dară nu-mi pot ajuta nimică, și eu-s bătrîn și nu pociu lucra. Lăsați-mi feciorul acasă! Să vă ierte Dumnezeu păcatele, și al părinților.“ Iar întreabă Împăratul de numărul copiilor. „Câți feciori ai? — Dară știi, Măria Ta, numai ăl copilaș. — Ce te tăgăduiești? Crez că-s cinci toți. — Dară Dumnezeu nu i-a dat“. Tot aș pofti, domnule, feciorul ăla care e în cătănie“. Împăratul îl sfătuiește să-și lase la oaste feciorul, care poate ajunge ofițer și om mare, și Heidendorf tălmăcește: „Că zice înălțatul Împărat să lași feciorul tău în cătănie: dacă se poartă bine, se face ofițer, se face domn mare, se face domn. — Dară bine ar hi, mulțămesc Măriei Sale Împăratului, Dumnezeu să-l ție. Dară tot mă rog, mă rog, să-mi lase feciorul acasă.“ Împăratul întreabă dacă are pe cine pune în loc, și Sasul după el: „Poți da altă catană în locul feciorului? — De aiă nu-s harnic, domnule Măria Ta. — Dară cu bani putea-vei face lucrul? — Aici tot mă tem că aș face“.

Omul plînge. Heidendorf arată că feciorul e dragul tatei și mai ales al mamei. Iosif dă câțiva galbeni și isprăvește cu „oiu căuta“. Și se informează dacă așa e bine, ca să i se spuie, greșit, că e preferabil „oiu întreba“ (pp. 468-9).

Iosif zice: „Știi bine românește? — Această limbă o știu toți Sașii din acest Scaun ca pe limba lor maternă, și trebuie s'o știm, căci avem zilnic de făcut cu Romîinii, și ei nu învață limba noastră, deci trebuie să învățăm noi pe a lor. — Știi și ceti și scrie românește? — Nu. Maiestate, nu știu. Dar nici nu trebuie s'o știu. În limba românească e foarte puțin de cetit și de scris.—Și Romîinii? Pot ei ceti și scrie? — Poporul de rînd nu, Maiestate. — Dar popii (*die Popen*)? — Pot ceti, dar nu toți și scrie. — N'au dar Romîinii școli? — Au puține, dar nu pretutindeni unde locuiesc. — Nu merg la școlile săsești? — Nu, Maiestate. — Îi primiți în școlile voastre? — Da, Maiestate, îi primim bucuros. — Nu e niciunul protestant? — Nu știu niciun exemplu, Maiestate. Romîinii în lucruri de credință nu pot spune niciun temei. Nu știu decît vechile lor datini, pe care le sug cu laptele maicii și de care nu se îndepărtează“ (p. 470).

Tot la „Prethey“ se vizitează o casă românească pe Tîrnave (p. 473).

Ceva mai departe apare dușmanul lui Heidendorf, Român devenit catolic și Neamț, care ține cârciumă (p. 477). El, și soția cu copiii, se plîng că notarul îi prigonește pentru că sînt catolici. Merge până a apuca de mîna pe Împărat, care strigă „heh, heh“ (p. 478). Se plîng și iobagi sași (p. 480). Alții atacă pe contele Nicolae Bethlen, care-i bate și-i face cerșitori; cînd erau supt „fisc“, erau bogați (pp. 481-2). I se arată cămașa însîngerată de lovitura prefectului, Kádár Mózes; nu îndrăznesc să se întoarcă în sat.

Sînt și acolo Romîni, dar absenți. Sașii nu pot fugi și ei în „Valahia“ (p. 483).

Mai încolo apar Romîni cu preotul unit pentru a cere să-și poată face biserică, iar cei cari o avuseră s'o recapete. Întrebînd Iosif cîți sînt, protopopul răspunde 11.000. Sasul confirmă: din 20.000 de locuitori ai Scaunului Mediașului o treime sînt Romîni, mai toți uniți, deci ar fi 7.000, și protopopul poate mai are și alții. — „Că întreabă înălțatul Împărat: căci nu mereți în bisericile unite?“ Niciun răspuns. Apoi „că întreabă înălțatul Împărat: dacă nu-i tot una biserica unită cu neunită? — Ba ii tot una, domnule“. Împăratul: „spune-li să meargă tot într'o biserică și ei cu uniții; cînd iese aceia, să între ei; vreau?“. I se pare lui Heidendorf că oamenii au fost „perfect mulțămîți“ (p. 484). Dar Iosif pune să li se arăte că se va cerceta.

Mergînd la Făgăraș, Rodna, Năsăud, Împăratul trece departe peste graniță (p. 490).

N. Iorga.

Un cuvînt latin: „cerga“

Din ce în ce mai mult se impune o cercetare mai atentă a originii cuvintelor din limba romînă. Se prea poate ca multe lucruri, trecute până acum ca aparținînd limbilor slavice sau orientale să nu li aparțină, ci să vină dintr'un fond mai vechiu preroman sau roman. Și, ceia ce e mai interesant, s'ar putea constata că, în loc să fi fost numai limba romînă influențată într'un fel sau altul, să fi influențat și ea limbile vecinilor mai mult decît socotim acum. Am putut face această presupunere și cu altă ocazie¹. De data

¹ A. Sacerdoțeanu, *Considérations sur l'histoire des Roumains au moyen-âge*, extras din *Mélanges de l'École Roumaine en France*, Paris 1929, pp. 86-113.

aceasta, întimplarea a făcut să mă preocupe și cuvîntul *cergă*, pe care cred că trebuie să-l smulgem elementului oriental în limba romînă și să-l dăm în întregime elementului romanic.

Cu privire la cuvîntul *cergă* în dicționarul Academiei Romîne ni se dă această informație: „Se pare că a intrat în limba noastră pe mai multe căi: turc. *čergá*, „petite tente“ (bulg. „covor prost“, sîrb. „șatră“, alb. „pătură pestriță de lînă“), ung. *cserga* „șatră“ și *cserge*, „pătură“ (fig. *čerga*, „cort“¹). Nu se fixează deci o origine precisă, dar se trimite la Șăineanu, care informează: „čerga, petite tente; bulg. čerga, „covor prost“, serb. čerga, „șatră“, alb. čerga „pătură pestriță de lînă“, ung. cserga „șatră“ și cserge „pătură“, fig. čerga, „cort“, și mcr. cergă, „învelitoare“, ngr. τσέρτζα, „covor“. Vorba aparține primitiv terminologiei ienicerilor: cort pătrat cu două porți boltite, ridicat la zile mari înaintea cortului împărătesc și păzit de a 17-a ortă de ieniceri; astăzi cort țigănesc, șatră“².

Din acestea se vede că *cerga* e atribuită elementului turcesc în limba romînă³. De aceeași origine este socotit și la Aromîni⁴, cum și la Jugoslavi⁵.

¹ Cu acest sens amintim că e atestat în limba maghiară, din 1362-1365: „tentorium lodiceum chergesator dictum“; 1429: „tentoria wlgo cherge“, ap. Gombocz Z. și Melich J, *Magyar etymologiai szótár*, Budapesta 1918, fasc. VII, s. v. *cserge*.

² Academia Romînă, *Dicționarul limbii romîne*, I, 2, fasc. IV, București, 1929, p. 301.

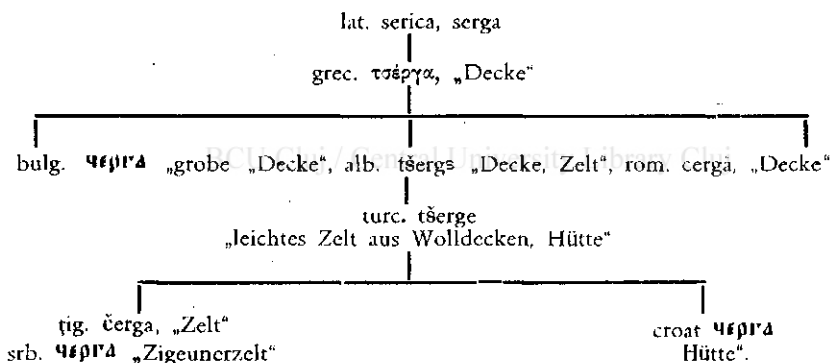
³ L. Șăineanu, *Influența orientală asupra limbii și culturii române*, II, București 1900, pp. 101-102. Cf. și A. C. Barbier de Meynard, *Dictionnaire turc-français*, Paris 1881, p. 584.

⁴ L. Șăineanu, *Dicționar universal al limbii romîne*, ed. 6, Craiova, s. v., unde se dă aceeași origine. Am căutat însă răspîndirea acestui cuvînt în limbile turcești, și W. Radloff, *Versuch eines Wörterbuches der türk. Dialecte*, III, St.-Peterburg 1900, col. 1970, da numai în osmană și în „dschagataische Schriftsprache“, deci fără circulație comună, în următoarele sensuri: *čapra*, osm. „tente carrée enclos, hangar; grande tente de cérémonie sous l'ancien régime“; osm. și *ğagat*, „Zelt, das mit zwei Stanzen gestützt ist, kleine Zelte der Nomaden“. În același timp în *ğagat*, și uigur, și „die Reihe, die Linie, der Rang, die Stufe, die Reihenfolge“, iar în dialectul Crimeii e verb, „umwickeln“.

⁵ Th. Capidan, *Romîni nomazi*, în *Dacoromania*, IV, 1 (1924-1926), p. 306: „cergă, tot un fel de doagă [învelitoare de lînă, fără floace, însă groasă și călduroasă], se întrebuințează ca țol de învelit în timpul nopții“; cf. și p. 350: „turc. čerga“. V. și explicarea dată de Tonev, *ibid.*, IV, 2, p. 1260. Cuvîntul exista și la Megleno-Romîni: *tšergă* pri măgar“, la Capidan, *Meglenoromîni*, II, București 1929, p. 172.

⁶ D. Dančić, *Rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika*, I, Zagreb 1880-1882, p. 944.

Cînd Berneker publică dicționarul său, găsește cuvîntul *čërga*, *čërğa*, *džërha*, în bulgară, sîrbo-croată și sloveană, și-l socotește de origine osmană, *čërğë*; însă adaugă: „Dieses kam ins Tü. wohl aus alb. *tšergë*, 'Wolldecke'; *tšergë*, 'bunte Wolldecke, Zelt aus Decken' (oder aus ngr. τσέργα, 'Decke'); die letzte Quelle ist mlat. *sērica*; *serica*=*serica tunica*, *serga*, 'storea, tegea, quia ex panno eiusdem nominis saepius erant; it. sargia¹“. Această reticență rezultă dintr'o considerație a lui Vasmer. Acesta, recensînd pe Richard Loewe², nu admite pe Mayer, care credea că în limba greacă vine din bulgărește, și completează pe Thumb, dînd etimologia din lat. *serica*, *serga*, „storea, tegea, quia ex panno eiusdem nominis saepius erant“ (Ducange). La acestea adaugă că în grec. e τσέργα, alb. *tšergë*, turc. *tšerge*, croată, sîrbă și bulgară *чѣрга*³. După Vasmer s'a întîmplat următorul proces de succesiune:

Adăugăm.

În limba maghiară există supt forma *csërge* și varianta *cserge*, dar în ținutul Sighișoarei și *cserga*. Szinnyei îi propunea o origine românească, alții slavonă sau turcă osmanlie, însă mai puțin probabil de la Slavii de Sud⁴.

Față de aceste presupuneri avem de făcut următoarea constatare: mai întăiu cuvîntul are o foarte puțină răspîndire în limbile

¹ E Berneker, *Slawisches etymologisches Wörterbuch*, Heidelberg, 1908-1913, s. v. *čërga*.

² *Altgermanische Elemente der Balkansprachen*, in *Zeitschrift f. vergl. Sprachforschung*, a lui Kuhn, XXXIX, 1904, pp. 265-334.

³ *Vyzantiiskii Vremennik*, XIII, 1906, p. 456.

⁴ Gombocz-Melich, o. c., pp. 981-3.

zise turce, care sînt totuși așa de numeroase (*cărgă* din uig. și crim. nu are nicio legătură ca sens cu *cărgă* din osm.), și are același sens, „tentorium“, care revine și în mag., țig. și sîrb. Din această cauză trebuie să ne gîndim cum de a putut avea un sens deosebit, „covor“ sau „țesătură de lînă“, în rom. și dialecte. Punînd această problemă, cred că trebuie să ne gîndim neapărat la elementul romanic, împreună cu Thumb, Vasmer și Berneker. Această apropiere se poate urmări mult mai larg la neolatini. căci *sarica*, *serica* s'a păstrat: it. *sargia*, sp. *sarga* și *sirgo*, pr. *serga*, fr. *serge* și *sarge*, „ein wollener Stoff, theils mit leinen theils mit seide gemischt, sarsche; von *sericus*, *serica*, baumseide. bask. *ciricua*, nlat. anch *sarica*“, ne informează însuși Diez¹. Apropierea de *serica*, *sarica, *sirica, o face Meyer-Lübke și mai mult: „1. frz. *serge*, prov. sp. *jerga*, pg. *xerga*, sp. *jergo*, „grosser Sack“. 2. rum. *sarică*, reat. kalabr. *sarga*, frz. *sarge* (> it: *sargia*. kat. pr. *sarja*). sp. *sargo*, „Art, wollener Stoff“. Și, mai departe „log[udoresisch] *atterga*, campid[anisch-Sardinia] *tzerga*, „kleid, das der Herr dem Knecht liefert“, alban. *tserge*, bulg. serb. *cerga*, rum. *cerg*, „Decke“, care nu-i pare însă destul de clar². Aceste date ne duc la constatarea că *cerga* există în toate limbile romănice și încă foarte aproape de limba românească în pr. *serga*, sp. și pg. *sarga*, *jerga*, *jergo*, *xerga*, și mai ales în sardo-capid., *tzerga*, ca și în alb., cu același sens de: stofă, covor, haină (de lacheu, fecior)“. Deosehirea între sensul romanic și cel osmanliu este clară.

Acum, dacă am căuta să fixăm calea urmată, cred că se poate ajunge la următoarea constatare: lat. *serica*, *sarica*, *sirica*, *serga*, a dat naștere fr. *serge*, *sarge*, *sarja*, ital. *sargia*, prov. *jerga*, span. *jerga*, *jergo*, *sarga*, port. *xerga*, catal. *sarja*, calabr. *sarga*, sard. (capid.) *tzerga*, rom. *sarica*, *cerga*, alb. *tserge*, grec. τσέρτζα. Numai la Romîni s'a păstrat supt forma de dublet, *sarica* și *cerga*, căpătînd un sens din ce în ce mai decăzut³. Însă din rom. *cărgă* în

¹ Fr. Diez, *Etymologisches Wörterbuch der romanischen Sprachen*, I, ed. 3, Bonn 1869, p. 365. Acest lucru îl întărește și Schuchardt: „Sargia. Schuchardt stellt gleichfalls zu *serica*, das span. *sarco*, eine art wollenrock; auch alb. *sarkë*, alt slav. *sraka*“, zice A. Schelar, *Anhang zu Diez. Etym. Wört.*, ed. 4, Bonn 1878, p. 26.

² W. Meyer-Lübke, *Romanisches Etymologisches Wörterbuch*, ed. 3, Heidelberg 1935, p. 647.

³ La noi *sarica* a păstrat și sensul de haină exterioară, ca în prototipul latin.

sensul de „pătură“ sau „covor prost“, a trecut și la toți Slavii de Sud, cum și la Ungurii din Transilvania (Sighișoara), în vreme ce în Pustă va fi o moștenire romanică locală¹. Nu cred însă ca din albanesă sau greacă să fi trecut la Turci, ci mai probabil e vorba de o formă omonimă care s'a contaminat cu forma rom.-alb.-grec. și a trecut apoi la Sirbi și Croați cu un nou sens, dar nu și la Bulgari, unde s'a păstrat sensul cel mai romanic. În tot cazul, cred că nu se opune nimic originii latine a cuvântului *cergă* în limba română.

A. Sacerdoțeanu.

Cizmari români în tovărășia sásesească din Ardeal

În lista frăției Sf. Ioan (*Johannes-Bruderschaft*) a cizmarilor din Sibiiu, se întâlnește la 1448 „un Toma din Baia Moldovei“ și un „Mathes vom Ardesch“, care ar părea că e Argeșul (Franz Zimmermann, în *Archiv für siebenbürgische Landeskunde*, XVI, p. 359 : „Thomes auss der Molde“; p. 367 : „Mathes vom Ardasch“; pp. 370), un „Czyrues von Ardisch“, un „Lorentz von dem Ardesch“¹. Și doi din „Bassna“ (*ibid.*, pp. 371-2). În secolul al XVI-lea un Iacob Muldner din Sibiiu (*ibid.*, p. 387), un Nicolaus Moldner (*ibid.*, p. 390), un Servatius Moldner (*ibid.*, p. 397), un Valten Moldner sau Midtner (*ibid.*, p. 398).

Statutul din 1580 nu îngăduie să se meargă pentru învățătură sau pentru câștig, „es say auff Wungeren oder ihn der Moldau, auch ihn Zekelland und ihn Bleschland“ : cine vrea să învețe ungurește, meargă la Turda, Dej, „Naymarck“ și Odorheiu („Aderhel“; *ibid.*, pp. 407-8).

N. Iorga.

Două rapoarte ale ambasadorului austriac din Moscova (1722)

După desastrul de la Stănilești în 1711, Dimitrie Cantemir a fugit cu tovarășii orientării sale politice filocreștine în Rusia, unde s'a bucurat de ocrotirea deosebită a lui Petru-cel-Mare, care l-a făcut cneaz, asigurându-i prin dăruirea moșiilor întinse o situație demnă în nobilimea rusească².

Timpu petrecut în Rusia l-a întrebuințat Dimitrie Cantemir nu numai pentru a desfășura o bogată activitate literară, ci s'a pre-

¹ Ne putem oare gândi și la vre-o formă cumană ?

² Cf. Iorga, *Acte și Fragmente*, I, p. 101.

ocupat, cum evidențiază raportul contelui Kinsky, și cu diferitele probleme politice. În anul 1722, când ambasadorul austriac și-a redactat raportul, relațiile între Rusia și Turcia devin tot mai încordate datorită politicii de expansiune rusești în părțile caucasieni, unde se întretaiau cercurile de influențe ale Măscovei cu cele ale Porții Otomane. Austria și Franța au acordat o deosebită atențiune acestui conflict, de oare ce contele Kinsky căuta să determine cercurile politice rusești a ataca Imperiul Otoman, pentru a slăbi în felul acesta poziția turcească în Peninsula Balcanică, pe când ambasadorul frances din Moscova, Campredon, făcea toate sforțările pentru a aplana conflictul ruso-turc. În același timp ambasadorul frances a lansat ideia unei alianțe ruso-franceze, iar contele Kinsky pleda pentru o alianță ruso-austriacă¹, fiind sprijinit de Dimitrie Cantemir, care a stat în strinsă legătură cu ambasadorii austrieci din Moscova, informându-i asupra orientării politice a Țarului rusesc.

*Contele Kinsky către Împăratul Carol al VI-lea.
Moscova, 9 Februar 1722².*

„...Ich habe mit unterschiedlichen und in specie mit dem moldauisch anhero refugirten Fürsten Cantimiro, dermahlig czarisch geheimer Rath und Senatore, welcher sich sonst auss Forcht des wider sie zu fassenden Argwohnes nicht viel mit fremden zu convertiren getraut, jeddenoch inter pocula gesprochen und, wie sich dieser letztere Fürst ziemlich confident und gut gesinnet zeigt, so hat er mich auch, wie ebenfalls andere gethan, versichern wollen dass der Czar kein engagement mit Frankreich weder genommen, noch nehmen werde...“

*Secretarul Hochholzer către Împăratul Carol al VI-lea.
Moscova, 23 Mart 1722.*

[Extractus Relationum³.]

„...Wann der Fürst Cantymir aus Moldau anwesend wäre, würde Er was verlässliches überschreiben können, bittet bey I. K. M. dieses Fürsten Ansuchen zu befördern...“ C. Göl'ner

¹ Cf. H. Uebersberger, *Russlands Orientpolitik*, Stuttgart 1913, pp. 132-3.

² Haus-, Hof- und Staatsarchiv, Viena, *Gesandtschaftsberichte, Russland*.

³ *Ibid.* Extrasul poartă observația marginală: „...Worin denn solches Ansuchen bestehe?“ De fapt, rapoartele nu evidențiază în ce a constat cererea Domnului român.

Un „Tatăl Nostru“ românesc într'o carte suedesă din 1671

Vestitul savant și poet suedes al secolului al XVII-lea Gh. Stiernhielm (1598-1672), în anul 1671 a editat, într'o carte voluminoasă, Evanghelia lui Ulfilas, cunoscutul episcop arian al Goților din veacul al IV-lea. Textul gotic al lui Ulfilas l-a mai însoțit și întregit cu corespunzătoarele paralele în limbile suedesă, norvegiană (sau „islandică“) și latină (cea din urmă este a așa-zisei „Vulgate“):

„D. N. Iesu Christi SS. Evangelia Ab Ulfila Gothorum in Moesia Episcopo Circa Annum a Nato Christo CCCLX. Ex Graeco Gothice translata, nunc cum Parallelis Versionibus, Sveo-Gothica, Norraena, seu Islandica et vulgata Latina edita. Stockholmiae. Typis Nicolai Wankif Regii Typogr. Anno Salutis MDCLXXI“.

Studiind, în primăvara anului curent, în Biblioteca Batthyanyană din Alba-Iulia (intemeiată din averea sa personală, la sfârșitul secolului al XVIII-lea, de episcopul romano-catolic, contele Ignațiu Batthyány, o figură impunătoare, respectabilă, de savant și sfânt) această carte interesantă, spre marea mea uimire am dat în ea de un „Tatăl Nostru“ românesc necunoscut până acum.

Stiernhielm a așezat două prefețe în fruntea cărții. Cea d'întăiu, tot de odată și dedicație, e adresată regelui de atunci al Suediei, Carol al XI-lea, tatăl celui rege viforos Carol al XII-lea care, după nenorocita bătălie de la Paltava, a stat cîțva timp și între Romîni. Această primă prefață e foarte scurtă. Nu cuprinde nici două pagini întregi de tipar. Arată scurt și cuprinzător marea însemnătate a cărții: „Augustissimo Maiestatis Tuae conspectui se sistere audet hic liber, ea maxime fiducia, quod antiquissimum et nobilissimum exhibeat gentis nostrae monumentum“. Prefața aceasta este iscălită și dedicată de „Devotissimum Collegium Antiquitatum“, al cărui director încă din anul 1666 a fost tocmai Stiernhielm.

A doua prefață cuprinde patruzeci și patru de pagini nenumerotate și poartă următorul titlu: „Georgii Stiernhielmii De Linguarum Origine Praefatio“.

Ideile acestui studiu despre originea limbilor ni înfățișează pe Stiernhielm ca pe un savant care dă dovadă despre o pregătire de lectură cu totul uimitoare. Unele dintre ele pot fi considerate chiar ca deschizătoare de drumuri nouă, ca, de pildă, cele asupra

înrudirii limbii finlandeze cu cea maghiară: „...quorum originem nemo adhuc aperire potuit. Nec enim ad Slavonicam, nec ad ullam nobis notam referri possunt. Hoc quod in Lexico Ungarico Molnari¹ bene multa vocabula Ungarica invenerim Finnis communia; nationibus toto coelo dissitis“.

Pentru Romîni și mai interesante și însemnate vor fi acele pasagii care apasă asupra originii latine a limbii românești, trecînd-o între cele șapte limbi nouă derivate „ex una Latina“. Pentru a-și demonstra teza, scriitorul aduce textul Tatălui Nostru mai întăiu în limba latină („Prima erit Mater Latina“), apoi în cele șapte limbi derivate din ea: „Italia, Hispanica, Gallica, Rhaetica, Serdica, Sardica Vulgaris, Walachica“. Se vede cît de colo că Stiernhielm prin aceste idei clare ale lui are o pronunțată însemnătate și pentru istoria romanisticii în general.

Pasagiul acesta, cuprinzînd cele din urmă patru pagini din prefața sa, Stiernhielm îl introduce în modul următor: „Ut eius, quod in Dissertatione de linguis, de ortu linguarum novarum diximus, specimen aliquod exhibeamus, En tibi, benevole Lector, septem linguas novas ex una Latina natas exhibemus.“

Textul de „Tatăl Nostru“ românesc în cele de mai jos îl copiem cît se poate de fidel:

„Walachica.

„Paerinthele nostru cela ce esti în cheri. Svintzascae-se numele teu. Vie enperetziae ta. Facae-se voe ta, cum en tzer ase si pre paementu. Si lase noaae datorii le noastre, cum si noi se ilaesa. i datornitzilor nostri. Si nu dutze preno i la ispitire: tze ne mei. tueste prenoi de viclianul. Amin.“

Cînd literele *ae* sînt împreunate, una e trecută, băgată în cealaltă, așa că această păreche de litere nu ocupă mai mult loc decît un „a“ singur. Sublinierile pe care le-am așezat supț șase litere „s“ înseamnă că în original în locul acelora stă cite un „s“

¹ Szenái Molnár Albert (1574-1634), care la începutul secolului al XVII-lea (1604-1610) a scos (în Germania) un dicționar și o gramatică (în latinește) a limbii maghiare. Cu ajutorul acestor opere ale lui Molnár și Martin Fogel din Hamburg scriitorul a observat înrudirea limbii maghiare cu cea finesă. Manuscriptul lui (din 1669) însă nu s'a tipărit decît în anul 1892.

lung, aducînd cu „f“ de tipar, lipsit de liniuța verticală a părții de sus.

Comparînd între ele pe cele șapte texte de Tatăl Nostru, observăm că din cel românesc lipsește dela sfîrșit formula, pasagiul atît de caracteristic pentru protestanți: „Quia tuum est regnum, potentia et gloria in secula seculorum“ (ca să cităm chiar textul, al optulea, cel latin, din cartea noastră). Se mai poate observa că, pe cînd celelalte texte neo-latine sînt aproape fără greșeli redate, cel românesc nu e lipsit de greșeli. E lucru izbitor că Stiernhielm n'a trecut și limba portugheză între speciemenele sale, iar pe cea sardă a trecut-o chiar în două ipostase. Expresia de pîne „să-țioasă“ în locul celei obișnuite de azi „de toate zilele“ se găsește și în textele din secolul al XVI-lea (de pildă și la Coresi, *Tetrevanghel*, Mateiu, ó, 11). Afit pentru aceasta, cît și pentru celelalte particularități fonetice, morfologice și lexicale, mai toate de găsit și în textele din secolul al XVI-lea, v. M. Gaster, *Chrestomatie Romînă* (I-II), Leipzig-București, 1891, locurile citate la cuvintele respective din glosariu; Al. Rosetti, *Limba romînă în secolul al XVI-lea*, București [1932]; G. Pascu, *Istoria literaturii și limbii romîne din secolul XVI*, București 1921, și *Istoria literaturii romîne din secolul XVII*, Iași 1922; N. Drăganu, *Codicele pribeagului Gheorghe Ștefan, Voevodul Moldovei*, în „Anuarul Institutului de Istorie Națională“ (al Universității din Cluj), 1926, pp. 181-255.

Despre „datoriile noastre și „datornicilor noștri“ observ că acești termeni s'au păstrat (în loc de „greșelile“ și greșiților“) chiar pînă în zilele noastre în unele sate de pe Cîmpia Ardealului. D. paroh greco-catolic Sim. Hațeganu mi-a comunicat oral că în comuna Valea Largă (Țicud), jud. Turda, în timpul păstoririi sale de acolo (1912-1920), bătrînii încă așa spuneau Tatăl Nostru.

Înainte de a-mi pune întrebarea, firească, cum de a ajuns, prin ce filieră, prin mijlocirea cui, acest text de Tatăl Nostru românesc în Nordul scandinav al secolului al XVII-lea, țin să mai arăt două lucruri din această prefață a lui Stiernhielm.

Savantul suedes spune că Ulfilas a fost episcopul „Gothorum in Moesia habitantium“. Ceva mai jos (dar încă tot în pagina primă a prefetei acesteia) observă: „Moesia haec, quam eo temporis Gothi incoluerunt, Inferior et a Iornande Scythia Minor dicta esse hodie Walachia: hic exilium suum exegit Ovidius“.

Dar Stiernhielm mai atinge și chestia purismului în viața limbii:

„...cum recordor nonnullos ex nostris, viros doctos, in Scriptis suis conqueri, Linguam nostram Svethicam quotidie corrumpi, adscitis magis magisque vocabulis Gallicis et Semi-latinis merito. Verum iam securos esse iubeo, postquam Illustrissimus Regni Cancellarius, animadvertens quo res exitura esset, Zizaniam in herba conculcavit, vetando ne quis scribarum vel unam vocolam peregrinam conceptibus suis intersereret. Qua eius providentia et vigilantia effectum est, ut in Cancellaria Regia hodie nemo non ambiciose student stylum ad veterem linguae integritatem servandam contemperare. Quo fit, ut non verear asserere linguam nostram non magis recessisse a prima sua origine, quam vetulam vel anum a sua infantia, cui unum idemque superest corpus; facies, verocolor et lineamenta mutata sunt“.

Marele cancelariu al regatului Suediei, care a luat apărarea limbii suedese, nu este altul decât vestitul Oxenstierna (1583-1654). I se mai datorește, precum se arată cu multă recunoștință până și în prefața-dedicație, aducerea în Suedia a Evangheliariului vestit al lui Ulfilas. (Suedesii au pus mâna pe el la Praga, în războiul de treizeci de ani.)

Dar acum să încercăm a elucida problema ajungerii acestui text de Tatăl Nostru românesc într'o carte suedesă din 1671.

„Mihi vero quarere gestit animus“ — ca să mă servesc chiar de cuvintele lui Stiernhielm—, pe ce cale, prin a cui mijlocire a rășărit acest Tatăl Nostru românesc în Nordul scandinav al veacului al XVII-lea.

După cercetarea și cumpănirea posibilităților de mijlocire, am ajuns la convingerea că mijlocitorul nu va fi fost altul decât învățatul, foarte învățatul vîntură-lume care a fost Nicolae Milescu Spătarul (1636-1708).

Știm din biografia lui Milescu că prin luna Octombrie a anului 1666 el a fost trimes, de pribeagul Domn al Moldovei, Gheorghe Ștefan, din Pomerania la Stockholm: „En octobre 1666, le prince l'envoya à Stockholm, auprès du roi de Suède, auquel il demandait une augmentation de pension“ (P. P. Panaitescu, *Nicolas Spathar Milescu*, în *Mélanges de l'École Roumaine en France*, 1925, première partie, Paris, p. 54). La Stockholm Milescu s'a împrietenit cu ambasadorul frances, Arnauld de Pomponne, care l-a stimat și lăudat foarte mult pentru vastele lui cunoștințe (Panai-

tescu, l. c.). Milescu, la cererea învățatului ambasador frances, a compus la Stockholm (în luna Februar a anului 1667) un mic tratat de teologie polemico-descriptivă (în latinește și grecește): „Enchiridion“, arătînd pe scurt dogmele, păsimele, semnul crucii, felul de a clădi altarul, viața monahală, rugăciunile pentru morți, excomunicările ereticilor, etc., pe care le ține și practică Biserica ortodoxă a Răsăritului (*ibid.*, pp. 54, 60-63, 170). Pe de altă parte, mai știm și aceia că Milescu a tradus din grecește în românește și Biblia întregă și că traducerea lui s'a contopit și prelucrat în cunoscuta Biblie a lui Șerban Cantacuzino (N. Iorga, *În legătură cu Biblia de la 1688 și Biblia de la 1667 a lui Nicolae Milescu*, în „Analele Academiei Romîne“, Secția Istorică, XXXVIII, 1916; Panaitescu, l. c., pp. 50-52, 169-170).

Toate acestea ne îndreptățesc să credem că savantul filolog și vestitul poet care a fost Gh. Stiernhielm numai de la Milescu Spătarul își va fi procurat textul de Tatăl Nostru românesc publicat în cartea sa din 1671.

Pe lângă cunoștințele speciale de teologie mai sus semnalate ale lui Milescu, ni mai vine în ajutorul tesei noastre și o coincidență cronologică mult-grăitoare în viața acestor doi cărturari. Tocmai în anul 1666, în care a fost trimes Milescu la Stockholm, — precum am văzut-o mai sus —, a ajuns și Stiernhielm director al așa-numitului „Collegium Antiquitatum“ de la Stockholm. Am văzut mai sus că prima prefață-dedicație a cărții din 1671 a fost semnată și oferită regelui tocmai de acest Collegium Antiquitatum (Pentru viața și însemnătatea, ca poet și savant, a lui Stiernhielm v. Ph. Schweitzer, *Geschichte der Skandinavischen Litteratur von der Reformation bis auf die Skandinavische Renaissance im 18. Jahrhundert*, Leipzig, fără arătarea anului apariției. Data de 1666 se află în p. 151).

Nu este greu să admitem că savantul filolog, care a avut intrare liberă la Curtea regală încă din timpul reginei Christina și acum, ca director al numitului Collegium Antiquitatum, a ajuns chiar membru, ba funcționar înalt al acestei Curți, să fi avut prilejul de a face cunoștința cărturarului boier român, ajuns și el, acesta din urmă ca sol, cam în același timp la Curtea regală a Suediei. Iar din cunoștința lor a putut să izvorască în mod foarte firesc textul de Tatăl Nostru românesc, publicat în cartea din 1671.

La vre-un alt mijlocitor în afară de Milescu nu ne putem gândi.

Spune doar el însuși într'un loc din al său „Enchiridion“, că foarte puțini Răsăriteni se abăteau pe acele meleaguri (Suedia), mai ales Români. Dar și aceia erau necărturari —, precum adaugă numai de cît. Din a doua generație de după el s'a abătut pe la Stockholm,—prin imensul ocol al Siberiei —, Sandu Colțea, fost ofițer român în oastea lui Carol al XII-lea (v. N. Iorga, *Un ofițer român în oastea lui Carol al XII-lea*, „An. Ac. Rom.“, Secț. Ist., XXXIV).

Dacă Milescu a fost mijlocitorul textului românesc din cartea lui Stiernhielm, ceia ce, după cele de mai sus, cred că este destul de probabil, atuncea prea este cu puțință ca textul acesta de Tatăl Nostru românesc să fie un pasagiu original din traducerea lui de Biblie, ceia ce ar modifica puțințel alineatul din urmă de pe pagina 51 din frumosul studiu al d-lui P. P. Panaitescu.

La capăt, mai arăt că m'am mai gîndit și la o comparație a textului românesc din cartea lui Stiernhielm cu părțile respective din Biblia de la 1688, care însă mi-a rămas inaccesibilă.

Comparînd textul acesta românesc al lui Stiernhielm cu celelalte texte corespunzătoare ce pot fi luate în considerare, ne alegem cu următorul rezultat dublu, sau — mai precis — ramificîndu-se în două:

a) În colecția de texte de Tatăl Nostru, pe care a scos-o Melchior Bocatius, probabil fiul cunoscutului Ioan Bocatius¹ (1549-1621) („Cassovie., anno MDCXIV“) supt titlul: „Oratio Dominica polyglottos. Vel Pater Noster, etc., in XXV linguis, Hebraica..., Latina, et ex hac natis, Italica, Rhetica, Gallica, Hispanica, Sardonica, oppid. et communi, Valacchia...“, precum se vede, se cuprind aceleași limbi neolatine ca în prefața cărții lui Stiernhielm, cu aceeași lipsă a portughezei, proveuțalei și catalanei și cu aceeași

¹ Bocatius (Bock, greșit și Bogathy) de naștere a fost din Lausitz (Lusația). Mutîndu-se în Ungaria nordică de atunci, a devenit, ca pedagog cu idei foarte practice („non scholae, sed vitae discimus“), „magister scholae“ și apoi tot odată și judele orașului Cașovia (Kosice, Kassa). Împăratul Rudolf al II-lea l-a numit poet laureat. Mai tîrziu s'a făcut partisan și diplomat al lui Bocskai și Gavril Bethlen. Mijlocitorul textului românesc din colecția sa, — după a noastră presupunere și bănuială, — va fi fost Radu Șerban, fostul Domn al Munteniei, care tocmai pe atunci pîrbeșia prin părțile orașului lui Bocatius.

ipostasă dublă a limbii sarde. Deocamdată nu putem precisa dacă a cunoscut Stiernhielm acest mic imprimat (8 foi nepaginate, în 8°) cuprinzînd pe Tatăl Nostru în douăzeci și cinci de limbi. Identitatea limbilor neolatine arătate, înșirate atît de el în 1671, cît și de Bocatius în 1614, ar arăta că da. Faptul însă că textul românesc al lui diferă foarte mult de al lui Bocatius, — aceasta din urmă cuprinde și formula „Quia tuum est scopum“ — ne face să credem, că *nu* — și, în cazul acesta, identitatea înșirării limbilor neolatine s'ar datora vre unui izvor comun.

Pentru colecția lui Bocatius a se vedea: Szabó Károly, *Régi Magyar Könyvtár* (= Vechea Bibliotecă Maghiară, un fel de: Bianu-Hodoș, *Bibliografie Veche Românească*, a literelor maghiare), vol. II (1885), no. 357; Andrei Veress, *Bibliografia Romîna-Ungară*, I, București 1931, pp. 67-68, unde se reproduce și Tatăl Nostru românesc din colecția lui Bocatius.

b) Dintre textele de Tatăl Nostru românesc vechiu pare a fi cel mai apropiat de al lui Stiernhielm acela al lui Luca Stroici din 1593 (v. B. P. Hasdeu, *Luca Stroici*, București 1864, p. 26; M. Gaster, *o. c.*, I, p. 39). Iată unele dintre asemănările lor izbitoare, observîndu-se vechimea cronologică, va să zică citîndu-se întotdeauna mai întîiu Luca Stroici:

1. Parintele nostru — părintele nostru (grafia lui Stiernhielm se apropie mai mult de rostirea românească, decît a lui Luca Stroici). Iar toate celelalte texte: Tatăl nostru — precum am mai semnalat și mai sus;

2. penia noastre scioase — paene noastre tza saetzioace;

3. detoriile noastre, detorniczilor nostri (cz în grafia polonă=ce-, -ci-) — datorii le noastre, datornitzilor nostri (în grafia suedesă nu există è, adică: -ce-, -ci-);

4. in ispite — la ispitire;

5. mentuiaste—mentueste (în celelalte texte de obicei: izbăvește),

6. de fitlanul — de viclianul.

Pînea „sășioasă“ se mai află de la Coresi, prin Codicele Sturdzan, pînă la Sinion Ștefan, la care ea devine acum: „de toate zilele“.

Este interesant de amintit că „datoriile noastre“ și „datornicilor noștri“ se mai găsească și în Biblia lui Șerban (1688), în loc de: „greșelile noastre“ și „greșiților noștri“, ceea ce ar dovedi că acești termeni, aceste latinisme conștiente, cu tot dinadinsul făcute,

ale lui N. Milescu Spatarul au fost admise și păstrate și de cine turnau în formă definitivă Biblia lui Șerban.

Căci credem că nu greșim afirmând că atât Luca Stroici, cât și Nicolae Milescu Spătarul au ales, sau chiar fabricat ei înșiși, ca niște latiniști buni ce erau amândoi, acești termeni, redînd latinescul: „debita nostra“ și „debitoribus nostris“. La Stiernhielm, de pildă, toate textele, — cu excepția celui frances (care are: „nos offenses“ și „„qui nous ont offensé“), — au cuvinte derivate din latinescul: *debere*.

Acuma se pune întrebarea dacă nu cumva a cunoscut Stiernhielm textul, — precum am văzut mai sus —, întru multe înrudit cu al său, al lui Luca Stroici. Chiar și dacă l-ar fi cunoscut, ceia ce însă nu pare a fi fost cazul, după părerea noastră modestă, textul lui are unele abateri și modificații avantajoase față de al lui Luca Stroici, pe care, neapărat, trebuie să i le fi făcut un Român. Și Românul acesta, precum am arătat mai sus, n'a putut fi altcineva decît Nicolae Milescu Spătarul. Așa că rolul lui Milescu de colaborator sau, mai corect și mai precis, de mijlocitor al textului românesc din cartea lui Stiernhielm trebuie neapărat admis.

După părerea noastră, în afară de cele de mai sus, tesa noastră o mai sprijine și faptul, semnificativ, că numai textul român al lui Stiernhielm nu conține formula: „Quia tuum est regnum...“. Textul lui Stroici, precum și toate celelalte texte cercetate de noi, o au. Milescu, precum se vede din al lui „Enchiridion“, n'a fost prea prietenos față de protestantism. Cum formula cu pricina se găsea și se găsește și la protestanți (dar nu și la catolici), o scoțea, o tăia din textul său, dat lui Stiernhielm, chiar și dacă îl compunea după al lui Luca Stroici, ceia ce însă nu ni pare a fi fost cazul.

Iată deci pe cărturarul, foarte învățatul Nicolae Milescu Spătarul într'o nouă realitate a lui: acela de mijlocitor, săditor al graiului românesc în meleagurile neguroase ale Nordului scandinav, într'o carte suedesă din 1671. Iată cum a răsărit cîte o floare de Tatăl Nostru românesc pe lângă drumurile de pribegie ale războinicului Radu-Vodă Șerban și ale cărturarului vintură-lume care a fost Nicolae Milescu Spătarul.

Sibiul într'o melodramă franceză, la 1805

Lucrul în sine nu presintă prea mare importanță, totuși merită să fie înregistrat măcar ca o simplă curiositate: Sibiul, — pe numele lui sășesc, Hermannstadt, fiind locul în care se desfășoară acțiunea unei melodrame franceze cu caracter pseudo-istoric, scrisă în primii ani ai secolului trecut.

Este vorba de „La Forêt d'Hermannstadt ou la fausse Épouse“, melodramă în trei acte de Louis-Charles Caigniez¹. Cu musică de scenă și balet, s'a reprezentat pentru prima oară pe scena unui teatru boulevardier din Paris, — le Théâtre de l'Ambigu-Comique —, la 4 Decembre 1805 și s'a tipărit cu cinci ani mai târziu, de către un editor ce-și făcuse o faimă din editarea pieselor ușoare, J. N. Barba.

Autorul nu e un necunoscut. Dimpotrivă, Caigniez s'a bucurat, pe vremea lui, de numeroase succese. Născut în Arras, la 13 April 1762, a murit într'o suburbie a Parisului, la Belleville, la 19 Februar 1842. După terminarea studiilor elementare în orașul natal, a studiat dreptul la Douay și a profesat, o bucată de vreme, avocatura la Artois. Revoluția îi periclitează situația, și în 1798, se stabilește la Paris.

Aici își descopere vocația de autor dramatic. Prima lui operă este *le Dîner des Bossus*, după care teatrul „de la Gaité“ îi joacă *la Forêt enchantée ou la Belle au bois dormant*, care a avut un succes de lungă durată. Scrie apoi un mare număr de melodrame, dintre care sînt amintite: *le Jugement de Salomon* (1802); *l'Ermite du mont Pausilippe* (1805); *la Forêt d'Hermanstadt* (1805); *le Faux Alexis* (1807); *le Juif errant* (1812); *l'Enfant de l'amour* (1813); *la Folle de Wolfenstein* (1813); *Jean de Calais* (1815); *la Pie voleuse ou la Servante de Palaiseau* (1815), scrisă în colaborare cu Baudouin d'Aubigny, cel mai mare succes al carierei sale de dramaturg, care trecu granițele și servi de libret operelor lui Rossini „Coșofana hoajă“; apoi *Ugolin ou le Tour de la faim* (1821); *Honneur et séduction* (1822), etc. În afară de melodrame, compuse și citeva comedii, printre care se pomenesc: *le Volage*

¹ Iată pagina de titlu, cu indicațiile reprezentării și publicării: „La Forêt d'Hermanstad (*sic*), ou la fausse Épouse, mélodrame en trois actes. Par M. Caigniez; musique de MM. Quaisain et Dorondeau; ballet de M. Richard; représentée pour la première fois sur le théâtre de l'Ambigu-Comique, le 4 décembre 1805. A Paris, chez Barba, libraire, 1810“, 56 pp.

(1807), *le Souvenir des premières amours* și *les Méprises en diligence* (1819).

Cu toate că nu apăru decît ca dramaturg de ocazie, el stirni în scurt timp entuziasmul mulțimii, — care-l supranumi *Racine des boulevards*, — și, tot de odată, invidia autorilor cari se bucuraseră pînă atunci de aplausele teatrelor bulevardiere ale Parisului.

Fie că a cunoscut Sibiul, cu vestita-i pădure din apropiere, în cursul vieții sale, fie că numai a cetit ceva despre el, Caigniez, prin îndepărtarea acțiunii din melodrama sa, nu urmăria decît să-i accentueze verosimilitatea. Mijloacele de care se folosea pentru aceasta erau elementele formale: timpul, locul și personajile. Timpul, de și neprecisat, aducea înainte o epocă relativ istorică, de cînd Transilvania ar fi fost condusă de „duci“, ce și-ar fi avut reședința în Sibiu; decorul, de și creat ad-hoc, avea mai multă precizie în cursul celor trei acte, — un castel în ruine din pădurea Sibiului, un han din apropiere și „palatul duceilor Transilvaniei“ —, și contribuia în mai mare măsură la formarea atmosferei necesare; iar personajile erau recrutate dintre oamenii locului, — gîndindu-se, probabil, la populația germană a regiunii, — în frunte cu „ducele“, dintre Bulgari și chiar dintre Valahi. Dar, din toate acestea, spectatorul parisian n'avea să desprindă, firește, decît anecdota, ce rămînea transpusă într'un cadru independent de cele trei elemente formale amintite.

Motivul nu era original. Însuși autorul ni mărturisește că ideea piesei a luat-o dintr'o povestire pusă pe sama mamei lui Carolcel-Mare de către un autor german, pe care a văzut-o apoi pominită și prin ziarele franceze, și face tot de odată rezerve asupra istoricității sale. Subiectul melodramei lui Caigniez e acesta:

Într'un castel ruinat din împrejurimile Sibiului, Olfrida așteaptă pe fratele său Oswald, curtean al ducelui Transilvaniei. Oswald era trimis de ducele Almaric să aducă în țară pe Elisena, fiica regelui Bulgariei și logodnica ducelui. El sosește aici împreună cu tînăra principesă bulgară, dar, după un plan de mai înainte stabilit, doamnele din suita principesei, cum și solul bulgar, Bolestras, sînt înecați de către bandiți la hotarele Moldovei; Olfrida, — al cărei chip fusese trimis de Oswald, ducelui, ca înfățișînd pe Elisena, spre a face din sora lui „ducesă“ —, împodobindu-se cu gătelile smulse Elisenei, pornește cu fratele ei spre Curte; iar sărmana Elisena, care nu mai știa ce e cu dînsa, este lăsată pe

mîinile unor Valahi, numiți... Storc și Orlaff, cari însă nu sînt atît de sălbateci pe cît îi par Elisenei — și nici chiar așa cum calificase Olfrida, într'o replică, poporul vecin: „les Moldaves et les Valaques, peuples encore à demi-sauvages...”¹ —, fiindcă, la văzută victimei lăsate lor ca s'o ucidă, ei se înduioșează, îi lasă viața și-i dau costumul țerănesc, în care trebuia s'o îmbrace, după omor. Acolo, dă peste ea un hangiu, căruia i se pare fată desghețată și îi propune s'o ia la dînsul. Elisena, singură în castelul blăstămat, e silită să p.imească situația.

Bonne, așa se numește principesa devenită fată la han, prin învînta ei stîrnește admirația stăpînilor și chiar dragostea unui băiat prostănac, dar sincer, care nădăjduiește s'o ia de soție. Pe la han se abate ducele, a doua zi după întîmpinarea logodnicei sale. Acesta mărturisește lui Oswald că logodnica lui nu corespunde tocmai iluziilor pe care și le făcuse și, tot de odată, îi dă poruncă să plece înainte, — în ciuda lui, care ar fi vrut să-și pună sora în gardă —, pentru pregătirea serbărilor la Sibiiu. Țeranii din împrejurimi au venit să-și arăte dragostea față de stăpînul lor, și — în lipsa lui — pregătesc înminarea buchetului de flori viitoareii stăpîne; pe ducesa o „joacă”, — cum nu se poate mai bine, — *Bonne*. Almaric însă surprinde momentul și arată o deosebită simpatie pentru ducesa improvizată. Olfrida o recunoaște și, tocmai cînd Elisena se apropia să destăinule ducelui nenorocirea sa, o îmbrățișază spre a-i arăta la rîndu-i „simpatia”..., șoptindu-i — cu zimbetul perfid pe buze — o amenințare cu moartea, dacă va scoate o vorbă.

Oswald, la porunca „ducesei”, pune preț pe capul Elisenei. Aceasta tocmai încerca să pătrundă la duce, însoțită de băiatul de la han, căruia îi destăinuiește, — spre stupefacția lui, care își vede nădejdea spulberată, — că ea este adevărata principesă a Bulgariei; dar e prinsă, și ducele o dă pe mina Olfridei. Între timp sosise Boleslas, solul bulgar socotit mort în Moldova², care arată ducelui adevărul. Olfrida și Oswald încă mai tăgăduiesc, știind bine că principesa fusese prădată de tot ceea ce putea dovedi originea ei. Un singur medalion, — darul de nuntă al Elisenei pentru logodnicul ei —, a cărui taină n'avea de unde s'o cunoască Olfrida, desface încurcătura. După sfatul Elisenei,

¹ P. 7.

² Autorul, scăpînd din vedere pe „Moldavie”, a scris odată „Moravie”, p. 53.

Almaric apasă pe unul din diamantele inițialei E, aflată pe el, îl deschide și zărește înăuntru chipul logodnicii sale. Ca urmare, Oswald și sora lui, falsa soție, sint întemnițați, iar ducele poate să se bucure, în sfârșit, în tovărășia soției dorite.

De sigur nu e de făcut niciun comentariu la cele de mai sus. Cu atât mai puțin ne vom gândi la faptul că „Valahii“, — vecinii și contemporanii „ducelui“ Almaric —, sint calificați într'un mod nu tocmai măgulitor, cu cât ei sint creația autorului, în vederea desfășurării convenabile a acțiunii. N. A. Gheorghiu.

Conspiratori greci în Principate și un favorit mavroghenesc: Turnavitu

Nu s'au bucurat în de ajuns, până acum, de atenția cuvenită o samă de Greci trăitori în Principate la sfârșitul celui de al opt-sprezecelea veac, când Revoluția francesă trezise atâtea nădejdi, luptători modești, dar stăruitori pentru desrobirea Grecilor și a celorlalte neamuri creștine din Balcani de supt povara cirmuirii turcești. Strinși mai toți în jurul vestitei societăți a prietenilor (*εταιρία των φίλων*), al cării suflet era martirul de mai târziu al cauzei grecești, poetul tesaliot Rigas Velestiniul, se străduia, cu o rivnă vrednică de toată lauda și înfruntând primejdiile care-i pindiau din partea Turcilor sau a trimișilor acestora în Scaunele Țerilor Românești, să ajute orice mișcare care ar fi contribuit la o mai deplină afirmare a conștiinții naționale grecești și ar fi însemnat astfel un pas înainte către dobândirea libertății politice. Când acela care lua în minile sale frinele unei atari acțiuni era chiar unul dintr'ai lor, lingă care trăiseră mulți ani alături, ca Rigas, ei erau firește cu atât mai bucurători să se alăture aceluia care se vădia un însuflețit și priceput deschizător de drumuri. Mișcarea însă, fie și deocamdată numai pe tărîmul cultural, nu se putea porni, din atâtea motive, în Principatele noastre de la acel turbure sfârșit de veac. De aceea Rigas, după o îndelungă petrecere în Bucureștii cari însemnaseră pentru el o adevărată patrie spirituală, se hotărăște să plece la Viena, în vara anului 1796².

¹ Pentru importanța Bucureștilor în formația spirituală și politică a lui Rigas, vezi F. Mihalopoulos, *Ρήγας ὁ Βελεστινλής* (1757-1798), Atena 1930, p. 16, unde se citează și Nicolopoulo, *Notice sur la vie et les écrits de Rbigas*, Paris 1824, p. 2.

² Data exactă a plecării din București — 1 August 1796 — o avem dintr'un raport al lui Merckelius din București, 2 August 1796, în Hurmuzaki, *Documente*,

În Viena, pe care poetul grec o mai cercetase și în 1790, în tovărășia de tristă aducere aminte a serdarului Kirlan, ajuns baron de Langenfeld¹, Rigas își continuă acum seria tipăriturilor, începută tot acolo odinioară, luptind în direcția politică la dobândirea unui concurs frances pentru eliberarea de supt silnicia turcească a popoarelor creștine din Balcani. Nu putem stăruii acum mai mult asupra acestei perioade atât de rodnice din viața lui Rigas². Fapt este că ea a fost din nefericire prea scurtă. Pe la sfârșitul lui 1797, adevă abia după un an de la sosirea sa în Austria, poetul care, însoțit de tinărul său prieten Perrevoș, plecase la Triest, urmînd ca, de acolo, să treacă la Veneția spre a-l întîlni pe Bonaparte, e arestat, în urma unui trist concurs de împrejurări, de poliția austriacă, informată acum de activitatea lui insidiosă, e adus la Viena și anchetat împreună cu tovarășii conspiratori cari i se găsiseră, pentru a fi, în sfârșit, dat pe minile Pașei din Belgrad, de la care și-a primit moartea.

Legăturile dintre nenorocosul luptător pentru idealurile grecești și tovarășii săi de nădejdi și de acțiune din țerile românești ar fi rămas de sigur în umbră, dacă nu ni s'ar fi păstrat în Arhivele Vienei protocoalele anchetei și o sumă de rapoarte și instrucțiuni diplomatice referitoare la acest complot împotriva puterii turcești³. Datele pe care le putem culege din asemenea acte sînt, e drept, destul de sumare; căpătăm însă, — și, ceea ce e mai prețios, din

XIX, partea 1-a, p. 789, nr. 716. Cf. Sp. P. Lambros, 'Αποκαλύψεις περί τοῦ μαρτυρίου τοῦ Ῥίγγα, Atena 1892, p. 31 și n. 53 (p. 113).

¹ V. și N. Iorga, *Străini oaspeți ai principatelor în secolul al XVIII-lea*, în *Literatură și artă romină*, V (1900-1901), pp. 29-30; de același: *O bartă a Terii Românești din cca 1780 și un geograf dobrogean*, în *Anal. Acad. Rom.*, seria a 2-a, tom. XXXVI (1913-1914), Secția Istorică, p. 927 și urm.

² Acestor ultimi ani ai vieții lui Rigas li e consacrată întreaga lucrare citată a lui Sp. Lambros.

³ Publicate de Legrand-Lambros, 'Ανέκδοτα ἔγγραφα περί Ῥίγγα Βελεσσινλῆ καὶ τῶν σὺν αὐτῷ μαρτυρηθέντων, în Δελτίον τῆς ἱστορικῆς καὶ ἐθνολογικῆς ἐταιρίας τῆς Ἑλλάδος, III (1890-1891), pp. 585-774 și tiraj aparte, după care cităm. Documentele provin din Arhivele Ministeriului de Interne și Externe, la care se adaugă o comunicare a Ministeriului de Războiu austriac. O serie de acte inedite din Arhivele Vienei privitoare la aceiași chestiune publică mai tirziu K. Amantos, 'Ανέκδοτα ἔγγραφα περί Ῥίγγα Βελεσσινλῆ, Atena 1930. Pentru amîndouă culegerile facem trimiterile, indicînd întîiu pagina cu textul original, apoi, în parentesă, pagina cu traducerea în grecește a editorilor, care cuprinde adesea conjecturi și îndreptări prețioase.

însăși mărturia lui Rigas — numele citorva din prietenii poetului stabiliți în principate sau, cum se va vedea, indicații și asupra altor Greci găsiți sau bănuși că stau în legătură cu conspiratorii de la Viena.

Cu prietenii lăsați pe meleagurile noastre Rigas rămăsese în corespondență. Din scrisorile care i se adresau reiese că simpatizorii săi din București proveniau din osebite părți ale Greciei, din Tesalia, Epir sau Atena și că aceștia, în mare parte negustori, nu înțelegeau adesea calea apucată de Rigas de a lupta prin tipărituri la atingerea țintei sale și a lor¹. Numele unora dintr'înșii, la care se adaugă și doi cunoscuți din Iași, ni-l dă, cum am spus, Rigas însuși. Ei sînt, în capricioasa redare a numelor proprii de către grefierul austriac, următorii: Ioanni și Georgio Michaeli, din Iași și Manolagi, Georgio Polesko, Poligaki, Theodosi, Lambros, Latiniano, Ioanni Zauzi, Nicolati, Stafraki și Manassi, aceștia din urmă din București².

Nu toate aceste figuri, care ni apar și mai străine prin numele lor stilcitate, se pot identifica în chip sigur, mai ales cînd, în lipsa numelui de familie, ni se dă un prenume foarte răspândit, ca, bunăoară, Manolachi (=Manolagi), comun atitor Greci și Romini cunoscuți ai vremii, cu cari Riga de o potrivă de bine putea veni în atingere. Cînd însă numele pot fi lămurite, se vede limpede că printre corespondenții lui Rigas în București nu sînt doar Greci, ci și Romini din cele mai bune familii, ciștigați de ideile înaintate ale poetului grec. Acum abia putem afirma în chip cert legăturile —, cunoscute altfel doar din tradiții și referințe îndoielnice, — ale unor boieri romini, probabil membri ai eteriei lui Rigas, cu poetul revoluționar de la Viena.

¹ Legrand-Lambros, *Ἀνεκδοτὰ ἔγγραφα*, p. 72 (73): un fragment dintr'o scrisoare a lui Rigas către Coronios: „Aus Bukarest schreiben mir unsere Anhänger, Thesalier, Epiroten und Athener; sie brüllen wie die Löwen: sie sagen nur dass für Bücher keine Zeit seye; ich solle mich nach dem Vaterland einschiffen und ihnen die Stunde meiner Abreise schreiben, denn auch sie reisen bald nach ihrer Heimat.“

² *Ibid.*, p. 72 (73). Cf. pentru unele nume transcrierile sau coniecturile lui Lambros (p. 73), nu însă totdeauna izbutite: așa d. p. Polesco și Latiniano sînt transcrise Πολέσκου și Λατινιάνου, cînd e vorba, cum vom vedea, de Golescu și Slătineanu. Pentru modul cum sînt trecute în originale numele grecești și une ori unul și același nume în diferite piese sau în locuri deosebite ale aceluiași act, vezi observațiile lui Lambros, *ibid.*, p. 177 (n. 1 la p. 3) și p. 179 (n. 11 la p. 73 și n. 13 la p. 107).

Asupra unuia din leșeni, Michaeli (= Mihail), și asupra lui Poligaki (= Polizachi), vom găsi mai jos amănunte furnisate de anchetă. In ce-î privește pe ceilalți corespondenți, Manolachi poate fi Manolachi Brâncoveanu, Marele Ban, tatăl distinsului filelen și Mare Ban de mai târziu Grigore Brincoveanu, mai ales cînd știm¹ că în casa acestor Brincoveni fusese grămătic Rigas înainte de a fi secretarul lui Mavrogheni. Totuși, dacă ne gîndim că Brincoveanu, la vîrsta și în situația lui, chiar dacă simpatiza cu Rigas, cu greu s'ar fi încumetat să țină o corespondență de ton revoluționar cu un străin plecat pe alte meleaguri, pare mai probabil să fie, în acest cas, vorba de Manolachi Persiano, Grec acesta, Mare Căminar și autorul unei *Scurte priviri* (Συνοπτική περίληψις²) asupra faptelor Domnului Terii-Românești Nicolae Mavrogheni, în preajma căruia a stat ca și Rigas, care îi era de sigur cunoscut³.

Georgio Polesko este Gheorghe (Lordachi) Golescu, fiu al Marelui Vornic de pe acea vreme Radu Golescu și care, alături de mezinul său Dinicu, a jucat rolul știut în renașterea culturii românești. Elev al școlii grecești din București⁴, alcătuitor în gre-

¹ Hr. Perrevas, Σύντομος Βιογραφία τοῦ Ῥήγα, Atena 1860, p. 9: ... ἀκούσας ὁ ἡγεμὼν ὅτι παρὰ τῶ μεγάλῳ Βραγκοβάνῳ ὑπάρχει τις γραμματεὺς λόγιος, ἐζήτησε νὰ τὴν λάβῃ ὁ ἴδιος, ἀναγκαῖον ὄντα εἰς ὑπηρεσίαν τοῦ θέν, ἐκὼν ἀέκων παρέδωκεν αὐτὸν ὁ ἄρχων.

² Titlul complet al lucrării și la I. Bianu și N. Hodos, *Bibliografia românească veche*, II (1716-1818), București 1910, pp. 333-4. Contribuția personală a lui Persiano e la pp. 4-14 și 15 ale micii culegeri encomiastice. Traducerea lui V. A. Urechia, *Istoria Romînilor*, III, București 1892, op. 546-50.

³ Știri noi asupra lui în N. Iorga, *Istoria literaturii românești*, III², partea I-ii, București 1933, pp. 105-107 și notele. În 1811, întîlnim un Μανολάκης Καμινάρις, probabil Manolachi Persiano, alături de Παύρος Σλακωνάκος și de alții printre membrii societății filologice greco-dacice din București, întemeiată din inițiativa Mitropolitului Ignatie al Ungrovlahiei. Lista cu numele membrilor e publicată în faimoasa revistă *Ἀόρειος Ἐρμῆς*, I (1811), pp. 63-4 (apud C. Sathas, *Νεοελληνική φιλολογία*, Atena 1868, p. 693 și n. 1), care începe să apară din indemnul și cu sprijinul acestei societăți la Viena în 1811, supt îngrijirea lui Antim Gazi. Asupra societății filologice vezi K. Iken, *Leukothea. Eine Sammlung von Briefen eines geborenen Griechen über Staatswesen, Literatur und Dichtkunst des neueren Griechenlands*, I, Leipzig 1825, pp. 251-3; M. Paranicas, *Περὶ τῶν σχέσεων τῶν πατριάρχων τῆς ἀνατολῆς πρὸς τοὺς ὀρθοδόξους ἡγεμόνας κτλ.*, în revista *Ἑλληνικός Φιλολογικός Σάλλογος Κωνσταντινουπόλεως*, tomul XII (1877-78), p. 151 și n. 8; D. Russo, *Elenismul în România*, București 1912, p. 68.

⁴ C. Erbiceanu, *Cronicații greci*, Buc. 1888 p. XXXII. Identitatea Polesco-Golescu mi-a fost sugerată de profesorul D. Russo.

cește al unui atlas de tabele geografice tipărit la Viena în 1800¹, Iordachi Goleșcu a legat cu Rigas o prietenie care se va fi sprijinit poate tocmai pe gustul amindurora pentru geografie, activitatea de cartograf meritoriu a lui Rigas fiind în de obște cunoscută. Despre o „înțelegere“ a poetului tesaliot cu Goleșcu, privitoare la întemeierea unei confederații de State creștine în Balcani, în locul Imperiului otoman, se știa și până acum; se pare chiar că Goleșcu a păstrat corespondența de la Rigas o bucată de vreme până ce, într'un moment de spaimă, a pus-o pe foc. Se greșea însă fixându-se aceste legături la 1821, când Rigas murise de douăzeci și trei de ani²?

Reluând șirul corespondențelor lui Rigas, șintem îndemnați să identificăm pe Lambros cu vestitul conducător, de la începutul veacului trecut, al Academiei domnești din București, Lambro Fotiade³. Iar „Latiniano“ este bine cunoscut și el: e Gheorghe (Iordachi) Slătineanu, feciorul marelui Vornic Răducanu Slătineanu⁴. Tinăr de tot, cîntase, alături de Manolachi Persiano, în versuri, virtuțile lui Mavrogheni, în lucrarea mai sus pomenită

¹ Vezi și N. Iorga, o. c., p. 45 și n. 2. Titlul lucrării nu e însă Πινάξ καθολικός, — cum se dă greșit, de sigur după Iken, o. c., I, p. 92 —, ci Ἄτλας ἢ χάρτης, περιέχων καθολικούς γεωγραφικούς πίνακας κτλ. Vezi A. Papadopoulos-Vretos, *Νεοελληνική φιλολογία*, II, Atena 1857, pp. 115-6, no. 318, și I. Bianu și N. Hodoș o. c., II, pp. 420-1. Asupra lui Goleșcu vezi N. Bănescu, *Viața și scrierile Marelui Vornic Iordache Goleșcu*, Vălenii-de-Munte 1910. Cf. și notele biografice asupra familiei din N. Iorga, *Studii și documente*, VIII, București 1906, p. XLIX.

² Eroarea pornește de la Al. Lambrior, *Literatura poporană*, în *Convorbiri Literare* VIII (1874-75), p. 66, e menținută de biograful lui Goleșcu, N. Bănescu, o. c. p. 26, și totuși o regăsim — elle a la vie dure! — în Gh. Bengescu, *Despre activitatea literară a unor membri ai familiei Goleșcu în cursul secolului al XIX-lea*. Discurs de recepție la Ac. Rom., București 1923, p. 16.

³ Se semnaleză însă în aceeași vreme și un Lambro Vilară, N. Iorga, o. c., p. 44, no. 7. Asupra lui Lambro Fotiade s'a scris mult. Pentru indicații bibliografice v. și C. Erbicăanu, *Barbați culti greci și romini*, în *An. Ac. Rom.*, seria a 2-a, tom. XXVII (1904-5), secția istorică, p. 169, no. 82, și N. Iorga, l. c., p. 44 și no. 8. Pentru legăturile lui cu familia Pop din Sibiu, v. și N. Iorga, *Contribuții la istoria literaturii romine la începutul secolului al XIX-lea*, III, *Scriitorii greci*, în *An. Ac. Rom.*, seria a 2-a, tom. XXIX (1906-7), secția lit., pp. 1-2.

⁴ V. N. Iorga, *Ist. lit. rom. în secolul al XVIII-lea*, vol. II, București 1901, p. 434; N. Iorga, *Studii și doc.*, VIII, p. LXVIII, și I. C. Filitti, *Arhiva Gh. Gr. Cantacuzino*, București 1919, p. 242, no. 1.

a Marelui Căminar¹: Cîțiva ani mai tîrziu, în 1797, tipăria un „Ahilefs la Schiro, fapta lui chir Metastazie“, la Sibiu² și păstra în manuscris, se pare, și alte traduceri din Metastasio, ca acel *Demetrio*, tradus și publicat în grecește la Iena, în 1817, de un anonim care cunoștea și prețuia și o tălmăcire a dramei, făcută de Slătineanu³. Iubitor al literelor grecești, îl vom regăsi alături probabil de același Persiano în societatea filologică greco-dacică⁴. Corespondența dintre el și Rigas va fi avut și un caracter mai intim, odată ce știm că acesta era, în timpul șederii sale la București, om de casă al Slătinenilor⁵.

¹ V. mai sus, p. 340, n. 2. Laudele lui Iordachi Slătineanu se găsesc la pp. 38-39 ale broșurii. Traducerea versurilor la V. A. Urechia, *Istoria Romînilor*, III, pp. 557-8.

² Descrierea la I. Bianu și N. Hodoș, *Bibl. rom. veche*, II, p. 394, no. 611. Aprecieri literare și exemple de versuri la N. Iorga, *Ist. lit. rom. în sec. al XVIII-lea*, vol. II, pp. 35-6.

³ N. Iorga, *Relații culturale greco-romine*, în *Revista Istorică*, V (1919), pp. 70-1.

⁴ Mai sus p. 340, n. 3. Pentru interesul lui Slătineanu față de publicații străine, cf. N. Iorga, *Relații culturale greco-romine*, p. 73 și, de același *Ist. lit. rom.*, III², partea I-a, p. 40.

⁵ „Ein sicherer Rigai“ informează pe cancelistul austriac Gaudi de intrigile lui Kirlian-Langensfeld îndreptate împotriva lui Merkelius în chestia arestării lui „Demeter Sletinan“, nepotul Marelui Vornic Răducanu Slătineanu (Langensfeld comunică „an den hiesigen Gross-Vornick Redukan Sletinan, dass dessen Neffe Demeter Sletinan“ e arestat la Viena, etc.), în casa căruia Riga primise informația; Hurmuzaki, *Documente*, XIX¹, pp. 720-1, no. 624 (Merkelius către Thugut, București 6 Decembrie 1794).

Pentru negustorul „supus turc“ Dumitru Teodor Slătineanu, vezi *ibid.*, pp. 648-9 și 689, și N. Iorga, *Ist. lit. rom. în secolul al XVIII-lea*, II, p. 434, n. 2, unde e vorba mai ales de neajunsurile lui cu justiția vieneză în 1794. În 1790 Dumitru Slătineanu avuse o pricină cu Ioniță Fălcoianu; V. A. Urechia, *Ist. Rom.*, II, p. 584. Un an mai tîrziu era acum Pitar; Iorga, *l. c.* În 1812, el, de sigur își avea fiii la Școala grecească din București; N. Iorga, *Istoria învățămîntului românesc*, București 1928, p. 149. În 1814 e trecut ca Paharnic în lista prenumerașilor la gramatica franceză a lui M. Parțula, apărută la Viena; N. Iorga, *Relații culturale greco-romine*, p. 74. În 1821 era împreună cu fratele său Gheorghe la Brașov; N. Iorga, *Studii și doc.*, VIII, p. LXVIII. Veare Mare Clucer, la 1836; I. C. Filitti, *Arhiya Gh. Gr. Cantacuzino*, Genealogia Slătinenilor, în Anexe, și p. 77, n. 2; vezi și indicele: la 1807 e arătat ca Mare Șătrar.

N. Iorga, *Ist. lit. rom. în secolul al XVIII-lea*, II, p. 43¹, n. 2, crede că acest Dumitru Slătineanu e din altă familie decît Iordachi. De fapt e dintr'alta ramura, fiind nepot de fiu al lui Nicolae din Slatina, fratele lui Ene și astfel nepot de văr al lui Răducanu, cum reiese din arborele genealogic al familiei. I. C. Filitti, *l. c.*, și cum susținea și Merkelius, în raportul mai sus citat e drept

Pentru ceilalți corespondenți, afară, poate, de Manassi: Theodosi, Zauzi (= Ceauș), Nicolati (= Nicolachi?), Stafrachi (= Stavrachi) lipsesc elementele unei identificări plausibile¹.

Legăturile lui Rigas cu prietenii săi nu se puteau însă mărgeni

că începuturile lui mai degrabă triste, cum și mediocarele demnități căpătate (ca și tatăl său Ioan, care, de și căsătorit cu o Cantacuzină, n'a trecut peste Sătrârie) puteau lăsa să se creadă ca e din alt neam decit Radu și lordachi.

¹ Vezi, totuși, pentru Stavrachi, un Mihail Stavrachi „al Polcovnicului”, prenumerant și el la gramatica lui Parula; N. Iorga, art. cit., *Relații culturale greco-române*, în *Rev. Ist.*, V (1919), p. 74. Pentru alți Stavrachi, către 1821, v. și E. Virtosu, 1821, *Date și fapte noi*, Buc. 1932, pp. 36 și 48, 50. — Cu privire la Manassi, observăm următoarele: În 1797 tocmai când Rigas își ținea din Viena corespondența cu cei de la noi, „chir Manassi Dohtorul era epistat al Școalelor supt Ipsilanti, cf. V. A. Urechia, *Ist. Rom.*, VII, p. 31. E vorba de sigur de vestitul dascăl de la Academia din București, Manase Iliad, protejat de Ipsilanti, din vremea primei lui Domnii. E curios, totuși, că C. Sathas, de la care ținem mai multe date asupra vieții dascălului grec, ni arată că, după ce s'a întors din străinătate, unde fusese trimis de Alexandru Ipsilanti pentru completarea studiilor și cumpărare de instrumente științifice, Manase Iliad a mai predat câțva timp și a murit către 1785: Ἐπανεληθὼν εἰς Δακίαν καὶ ἐπ' ἄλιγον διδάξας, ἀπεχθόσεν ἐνταῦθα περὶ τῆς 1785 (*C. Sathas, Νεοελληνικὴ φιλολογία*, p. 514). Către acel an va fi încetat, poate, numai activitatea didactică a lui Iliad— inspector al școlilor în 1797 e numai în chip vremelnic — care, părăsind ades Bucureștii, colindă multe țeri. Vești despre el avem, însă, până mult mai târziu.

D. N. Iorga, *Ist. lit. rom.*, III, partea 1—iu, p. 25 n. 4, îl identifică pe dascălul Manase cu un dr. Iliad, stabilit în 1782 în Ardeal, [nu; ci se dă numai materialul; N. I.], unde era căsătorit (după Gudas, Manase Iliad era ieromonah! Vezi C. Erbiceanu, *Cronicarii greci*, p. XXIX și no. 2), care în 1785, dorind să se așeze ca medic în București, avea nevoie de recomandăția lui Cobenzl către Raicevich pentru a i se da o mină de ajutor la instalare.

Și în 1786 e vorba de el, *ibid.* Pentru restul activității lui Manase Iliad vezi puținele date care nu trec de 1812 strinse de I. C. Filiti, *O pagină din Istoria medicinei în Muntenia (1784-1824)*, Buc. 1929, (extras din „Revista științelor medicale”, nr. 2, 1929), pp. 12-13. Pentru Iliazi contemporani în Țara-Românească, vezi N. Iorga, o. c., p. 45 (un Gheorghe Iliad) și același (*Studii și doc.* VIII, p. 83 (un Nicolae Iliad—Heliades).

În ce privește trimeterea lui Manase Iliad în străinătate trebuie, de asemenea, îndreptată o greșală a lui V. A. Urechia, *Ist. școalelor*, I, București 1892, p. 28, cf. și N. Iorga, *Istoria învățămîntului românesc*, p. 79, după care Iliad a pornit în 1785 în Germania și Italia după instrumente. Urechia precisa că l-a trimis Ipsilanti, care, în fapt, nu mai era de trei ani Domn al Țerii-Românești. De fapt, la îndemnul celui Domn a plecat, cum arată și C. Sathas, *l. c.*, dar în vremea primei Domnii a lui Alexandru Ipsilanti, — în ultimii ani ai ei, de sigur —, cum se vede clar și la Sulzer, *Geschichte des Transalpinischen Daciens*, III, Viena, 1782, p. 51, deci înainte de 1782.

la un simplu schimb de scrisori. Rodul activității Velestiniului la Viena: traduceri, manifeste, hărți geografice sau gravuri, se cerea răspândit. Pentru difuzare în țerile românești Rigas se servește de prietenii de aici. Cițiva dintr'înșii, minaiți poate și de nevoile negoțului, trec la Viena, unde se întilnesc cu poetul tesaliot și își iau sarcina să răspindească fiecare în țară la el lucrările marelui lor compatriot.

Ăstfel un „Pilizachi“ din București ¹ primește de la Rigas trei sute bucăți din marea hartă a Greciei și o sută douăzeci de exemplare din *Ὁ ἤθους τῆς γῆς*. Un alt negustor din capitala Țării-Românești, Avrami, primește de asemeni trei sute de exemplare din harta Greciei ² și, aflindu-se în Viena, ca și cel d'întăiu, se folosește de acest prilej pentru a-și procura de la Rigas însuși un număr de gravuri represintind pe Alexandru-cel-Mare, cu prețul de 20 crețari bucata, pentru a le revinde apoi ³.

În sfirșit sus pomenitul George Mihail din Iași, găsindu-se și el

¹ Legrand-Lambros, *Ἀνέκδοτα ἔγγραφα*, pp. 60 (61)-62 (63), no. 156. Pilizachi este, cum socoate Lambros, *ibid.*, p. 179 (no. la p. 73), foarte probabil una și aceeași persoană cu Polizachi (Poligaki) pomenit mai sus. Polizachi, numit adesea și Polizachi Dimitriu (=al lui Dimitrie Polizu, mort Păharnic la 1821), e o figură bine cunoscută în negustorimea bucureșteană de la începutul veacului trecut. Stolnic în 1818, peste un an e făcut Căminar și așa rămîne până la moarte, în 1837. În 1813 începe legăturile de comerț cu Dimitrie Aman, cumpărînd niște vâmi (vezi I. C. Filitti, *Arhiva Gh. Gr. Cantacuzino*, p. 286 și trimeterile din note; cf. și pp. 5, 6, 7, 8 și 15). În 1821, Polizachi era împreună cu Ioan Scufa și Filip Lens arendaș al poștelor; E. Virtosu, *o. c.*, p. 32, n. 1. Îl regăsim în 1824; Hurmuzaki, *Documente*, X, p. 268, no. 347. În 1826, dăduse un faliment de un milion și jumătate, *ibid.*, p. 370, no. 448; vezi și p. 396, no. 482.

D. N. Iorga, în Hurmuzaki, *Documente*, X, p. 370 no. 3; în *Istoria comerțului*, II, 1925, p. 82, etc., îl identifică cu Chiriac Polizu, negustor, care ceruse consulatul prusian în Principate la 1792 și asupra căruia vezi mai jos, p. 346, no. 4. Noi credem, împreună cu d. Filitti, *o. c.*, p. 286, no. 2, că sînt două persoane distincte.

De altfel nu erau singurii Polizi cunoscuți ai vremii. Un cămăraș Gh. Polizu, om de-al lui Mavrogheni, fusese ucis în 1790; V. A. Urechia, *Ist. Rom.* III, p. 361. Doi negustori, Zaharia și Anastasie.

Polizu, se întilnesc în București între 1780 și 1784; D. Z. Furnică, *Documente privitoare la comerțul românesc*, București 1931, pp. 76 și 100-2.

² *Ἀνέκδοτα ἔγγραφα*, p. 62 (63), no. 156.

³ *Ibid.*, p. 62 (63), no. 15 c. Portretul marelui cuceritor se vădește răspîndit la școlarii academiilor de la noi. În 1798, Costachi Conachi, vărul poetului cu același nume, elev pe atunci la Școala Domnească din Iași, primește patru lei „pentru două hărți una a Moldovei și alta (sic) chipul lui Alichandru Machedon“;

în Viena, cumpără un număr de cinci sute de exemplare din al patrulea tom, singurul tradus de Rigas, al lui Νέος Ἀνάχαρις și după plecarea negustorului ieșean i se vor trimite prin comisionarul pe care-l avea la Viena, Mihail Steriu, șapte sute de exemplare din Ὁ ἠθικὸς τρίπους, pe adresa lui din Iași¹.

E de crezut apoi că tot tovarășii de luptă din Principate ai poetului își vor fi luat primejdioasa îndatorire de a răspîndi și manifestele de ton revoluționar, îndreptate împotriva Porții și care sosiau la noi din aceeași sursă vieneză².

Une ori se dovedesc Greci în țerile noastre avînd legături, dacă nu cu Rigas însuși, măcar cu vre unul din complicii săi arestați și anchetați la Viena. Cu Eustratie Argentis se bănuia că avea legături casa de comerț „Mustaua“, care lucra în Botoșani, Iași și București³. De alt conspirator, Dimitrie Nicolidis, era mai

l. Tuducescu, *Știri nouă despre familia Conachi*, in *Rev. Ist.*, V (1919), p. 98. Harta Moldovei se precisează că este cea a lui Rigas din 1797. Chipul lui „Alicsandru“ nu înseamnă însă o „prețioasă indicație de veche stampă moldovenească“, cum credea Tuducescu, *ibid.*, no. 6, ci, — cum se vede —, un foarte proaspăt produs al teascurilor vienezese, adus la Iași de vre unul din negustorii prieteni ai poetului tesaliot.

¹ Ἀνέκδοτα ἔγγραφα, p. 62 (63), nr. 156.

² *Ibid.*, p. 40 (51), no. 9, un raport din 18 Februar 1798, unde se vorbește de manifeste tipărite la Leipzig: „Diese Schriften werden theils über Bukowina und Moldau, theils über Dalmazien geschickt“; vezi și pp. 54 (55), 56 (57), no. 14. Cf. p. 12 (13), no. 3. Pentru un manifest „en grec vulgaire“, compus și imprimat la Viena, răspîndit în Țara Românească și care conținea „un appel au peuple et le tableau de l'ancienne liberté de la Grèce“, vezi Hurmuzaki, *Documente, Supl.*, I³, p. 484, no. 113 (Flury către Afacerile străine, București, 14 Ianuar 1798). Cf. I. K. Kordatos, Ὁ Ρήγας Φεραίος καὶ ἡ ἐποχὴ του, Atena 1931, p. 80 și n. 1 și 2. Despre frații Marchides Pulio, cari au imprimat de sigur manifestul vienez, v. mai jos.

³ Ἀνέκδοτα ἔγγραφα, n. 34 (35), no. 6. Numele negustorului e evident greșit transcris. Lambros (p. 35) propune un Μουστάζα (?). Credem că e vorba de cunoscutul Theodoros Mustață (de fapt și μουστάχα = grande moustache, vezi A. Vlahos, Ασέκτον ἑλληνογαλλικόν s. v.), care semna Mustazza, supus austriac, dar mare negustor în Moldova. În 1796 face cumpărături în Bucovina, trimis de Domnul Moldovei, Alexandru Callimachi; N. Iorga, *Documente Callimachi*, București 1902-1903, I, p. 61, no. 20. Peste un an Callimachi trimite spre mai bună siguranță o parte din banii săi la Viena, prin același „Moustazza“, de sigur om de încredere al său; N. Iorga, *l. c.*, pp. 103-104, no. 55, și Hurmuzaki, *Documente*, XIX¹, p. 844, no. 774. Avuse moșii, în Austria; N. Iorga, *l. c.*, p. 560, no. 293 (a. 1807) și mai tîrziu, în 1813, ducea un intins comerț mai cu samă cu Austria, dar vindea și „piste Dunăre ori la Evropa“; N. Iorga *o. c.*, II, pp. 207-8, no. 158.

cu samă legat doctorul grec Polizu¹, care pare să fi jucat un rol însemnat în complot alături de ceilalți uneltitori de la Viena și care, reușind să înșele vigența poliției austriace², se refugiază la Iași, unde e însă arestat.

Doctorul Polizo era stabilit după toate probabilitățile la Viena, unde, înaintea lui și a altora, cîntase Rîgas întăiași dată cîntecul său revoluționar 'Ὁς πρότε παλλικάρια, in Septembrie 1796³ și se găsla „de multă vreme“ supt supravegherea poliției, care-i sus-pecta principiile⁴, de sigur cele politice. Venirea lui în Moldova pare mai mult întimplătoare : fugînd de temnițele austriece, i-a fost mai la îndemînă să vină în Moldova, unde, cum am văzut, se găsiu mai mulți simpatisanți ai mișcării începute la Viena. De aceia nu credem că acest Polizo, medic refugiat la Iași, poate fi identificat cu Chiriac Polizo, negustor din București și compețitor la locul de consul prusian in Principate⁵.

¹ Pentru legăturile lui Polizu cu Nicolidis, care din pricina principiilor sale politice și „wegen seines vertrauten Umgangs mit dem berühmigten... Arzte Poliso, schon seit längerer Zeit verdächtig ist“, vezi 'Ανέκδοτα ἔγγραφα, p. 16 (17), no. 3.

² Data părăsirii Austriei de către Polizo se așează între 19 Decembrie 1797, cînd Rîgas e arestat, Amantos, 'Ανέκδοτα ἔγγραφα, p. 2 (3), și 2 Ianuar 1798, cînd un raport vienes îl arată plecat spre Iași; Legrand-Lambros, 'Ανέκδοτα ἔγγραφα, p. 32 (33), no. 5.

E arestat la Iași înainte de 13 Februar 1798, Amantos, *l. c.*, p. 130, no. 46.

Asupra lui, vezi Sp. Lambros, 'Αποκαλύψεις περί τοῦ μαρτυρίου τοῦ 'Ρήγα, pp. 29-30 și no. 43-49, la p. 109; povestirea se întemeiază pe Legrand-Lambros, 'Ανέκδοτα ἔγγραφα, p. 18 (19), no. 3; p. 32 (33), nr. 5; p. 52 (53), no. 12; p. 54 (55), no. 13 și p. 76 (77) d. p. 15.

³ Legrand-Lambros, *l. c.*, p. 76 (77), d. no. 15.

⁴ *Ibid.*, p. 32, no. 5. Polizo era „der wienerischen Polizey schon seit langer Zeit als ein Mann von sehr verderbten Grundsätzen bekannt“.

⁵ Cum socoate d. N. Iorga, dare de samă la K. Amantos, 'Ανέκδοτα ἔγγραφα, in *Rev. Hist. du Sud-Est européen*, VIII, (1931), p. 150, odată ce indică : „sur le médecin Polizo de Jassy arrêté comme complice de Rhigas des renseignements dans notre volume X de la collection Hurmuzaki“, unde însă știm că nu e vorba decit de Polizachi și Chiriac Polizo (vezi indicele volumului). Sp. Lambros, in 'Ανέκδοτα ἔγγραφα, no. 1, p. 3 și p. 177 (no. 1, la p. 3), consideră pe „cunoscutul Grec N. Polizoi“, pe care-l întiln'm odată in primul raport, *ibid.*, p. 2 (3), una și aceeași persoană cu doctorul Polizo. Despre Chiriac Polizo, vezi N. Iorga, *Acte și fragmente*, II, București 1896, pp. 341-2; Hurmuzaki, *Documente*, X, pp. 46 și 47 din introducere, și pp. 39 și 631-2, no. 73; N. Iorga, *Studii și documente*, VIII, p. 83, no. 17 (in indicele volumului e trecut : Polizachi, negustor, p. 183).

În sfârșit, documentele vieneze ni mai dau un ultim nume de Grec, acesta legat mai mult decît toți, de sigur, de pămîntul românesc: numele lui Turnavitu¹ din București, în legătură și el cu conspiratorii din Viena și care avea să-și găsească moartea, cum se va vedea, înaintea lui Rigas, în condiții tragice, la Constantinopol. De această interesantă figură din Bucureștii ultimelor decade ale veacului al optsprezecelea, nedeslușită cum merita de cei ce s'au ocupat cu această epocă, rămîne să vorbim mai pe larg în cele ce urmează.

Înainte, însă, de a stăruî asupra acestui Turnavitu, prieten al conspiratorilor, Dumitrachi după numele de botez, se cade să arătăm în puține cuvinte ce știm despre cîțiva alți bărbați cu același nume patronimic, cari au trăit în Țara-Românească în a doua jumătate a veacului al XVIII-lea și la începutul celui următor, mai ales după ce s'a ridicat întrebarea dacă între ei și Dumitrachi nu vor fi fost legături de rudenie².

În primul rînd trebuie pomeniți doi dascăli cari-și cîștigaseră merite deosebite în învățămîntul grecesc din București. Cel d'întăiu, Alexandru Turnavitu, născut în Tirnova Tesaliei³ pe la 1711, după studii în Grecia, venise ca profesor la Academia din București, unde-l găsim în 1752⁴. Avuse printre învățăceii lui pe marele Chesarie al Rimnicului și pe Manase Iliad, de la care avem însemnarea morții sale, către sfîrșitul lui 1761. Opera sa se mărginește la o scriere împotriva Latinilor și la un număr de bucăți în versuri, în cea mai mare parte epigrame⁵. Celălalt Tur-

¹ Legrand-Lambros, *l. c.*, p. 44 (45), no. 10; p. 48 (49), no. 11 și p. 52 (53), no. 13.

² Vezi d. p. G. Ionescu-Gion, *Cîteva pagini din istoria Fanarioșilor în România*, *Revista nouă*, I (1888), p. 227, și C. Gane, *Trecute vieți de Doamne și Domnițe*, București 1935, p. 194, no. 1.

³ K. Iken, *Leukothea*, I, p. 248.

⁴ G. Ionescu-Gion, *l. c.*, și no. 86, unde citează pe Chassiotis, *L'instruction chez les Grecs*, p. 80.

⁵ C. Sathas, *Νεοελληνική φιλολογία*, pp. 480-1. O scrisoare a lui Constantin (Chesarie) Daponte către Alexandru Turnavitu e publicată de É. Legrand, *Ανακτά ἐφημερίδας. Ἐφημερίδες δακες ou chroniques de la guerre de quatre ans (1736-39)*, Paris 1880, I, pp. 431-2. Daponte vorbește despre cunoscutul său și în *Catálogoul istoric*, publicat de C. Erbiceanu în *Cronicarii greci*, p. 221, unde Turnavitu e numit Alexandru din Larisa (Ἀλέξανδρος Λαρισιός), ceia ce îl face pe Erbiceanu, *ibid.*, p. 221 (no. 151) — care-l numește Alexandru Larisiu—să nu-l

vitu, Pantazi, profesor și el, mai târziu, la Academia din București, autor pe la 1780 al unui lexicon în aplă și în elină¹, este acel dascăl Pantazi², care, murind în 1795, lasă nouăzeci și două de cărți, un lexicon — de sigur opera sa — și treizeci și nouă manuscrise „de planiti“, care se vor trece pe sama școlii domnești³.

În afară de cei doi cărturari mai întilnim cițiva Turnaviți prinși de ceva mai lumești preocupări. Astfel în 1787 întilnim în povestirea lui Atanasie Comnen Ipsilanti pe un Teodor Turnavitu, investit cu funcția nelămurită de Παλλαπλάν-τουτζαρή, care e trimis de Mavrogheni la Vizir cu o însemnată sumă de bani⁴. Un Gheorghe (Iordachi) Turnavitu apare de citeva ori în actele vremii: negustor în 1793, cu cășării și păstori în slujba lui, stringe venitul unor munți aparținând mănăstirii Căldărușani⁵. Mai târziu, în 1816, vinde moșia Popeștii din Vlașca-Teleorman, zestre a ne-

identifice cu Alexandru Turnavitu despre care vorbise mai sus, p. XXVII, no. 10, socotindu-i de sigur două persoane deosebite.

N. G. Dosios, *Studii greco-romine*, partea I-., Iași 1901, plecind de la textele pomenite și incurcat și de redacția *Catalogului istoric*, dată de C. Sathas, în *Bibl. gr. medii aevi*, I, I, p. 237, ajunge să facă dintr'un dascăl, trei: Alexandru Turnavitu (p. 25, no. 8), Alexandros din Larisa (p. 32) și Alexandros Filosoful (p. 31, no. 39). Numirea de Lariseu (Λαρσιεύς) se lămurește dacă ținem samă că Larisa este centrul cel mai apropiat de Tirnova Tesaliei. Se pare însă că Daponte îl numește pe dascălul Alexandru, într'un ins. al său, chiar Αλέξανδρος ο Τυρναεΐτης; cf. M. Paranicăș, art. cit., Παρί των σχεσεων, etc., p. 150 și n. 1. De altfel și fără aceasta, din context reiese clar, în toate textele citate, că e vorba de una și aceiași persoană.

¹ C. Sathas, *Νεοελληνική φιλολογία*, p. 611.

² Pantazi Turnavitu se află cu numele complet doar la C. Sathas, *l. c.* (vezi și G. I. Zaviras, *Νέον Ἑλληνικόν Θέατρον*, Atena 1872, p. 519). Altfel îl întilnim ca dascălul Pantazi, vezi V. A. Urechia, *Istoria Rominilor VI*, (= *Documente inedite din Domnia lui Alexandru Constantin Moruzi*, publicată în *Analele Academiei Romine*, seria a 2-a, tomul XV, 1892-1893, secția istorică), p. 266, și N. Iorga, *Istoria învățămîntului românesc*, București 1928, pp. 112, 144 și 350. Un dascăl Pantazi din Larisa — de sigur dascălul nostru, v. mai sus, p. 347, nota 4: Alexandru Turnavitu, arătat ca fiind și el din Larisa — talmăcește în 1789 un capitol al Apocalipsei și traduce două oracole bizantine într'un ms. al Academiei Romine. C. Litzica, *Catalogul manuscrisurilor grecești*, București 1909, p. 504, ms. 758 (560)-n-le 4, 8 și 10.

³ V. A. Urechia, *l. c.*, p. 266.

⁴ Atanasie Comnen Ipsilanti, *Τὰ ματὰ τὴν ἔλευσιν* (1453-1789), ed. Aftonidi, Constantinopol 18 0, p. 63.

⁵ V. A. Urechia, *l. c.*, p. 827. Cf. și volumul VIII, p. 151, no. 2 — 152, unde e vorba, de sigur, de același Turnavitu.

vestei sale Sultana, o scoboritoare a Bălăcenilor¹, și într'un hrisov din 1817 e pomenit ca Serdar².

În sfârșit, în socoteala gazdiei ocnelor pe 1821-1824 întâlnim un Toma Turnavitul, în serviciul exploataării salinelor, plătit pentru un drum de la Brașov la Silistra³.

Din datele pe care le avem nu putem conchide că între vre unul din Turnaviții pomeniți și Dumitrachi, cel din rapoartele austriace, ar fi fost legături de rudenie. Cu toții poartă un nume care indică nu o familie, ci mai degrabă localitatea de unde au pornit oameni aparținând unor familii osebite: în cașul de față, Tirnova Tesaliei⁴, care a trimis în Țara-Românească, și mai în urmă, o samă de oameni distinși. Totuși, dacă între cei doi dascăli turnaviți și Dumitrachi nu pănuim nicio legătură de singe, cu cei trei din urmă lucrurile pot sta altfel. Din cele ce urmează se va putea vedea pe de o parte încrederea de care se bucura la Mavrogheni Dumitrachi la fel ca și Teodor Turnavitu, omul de legătură al Domnului cu Vizirul; pe de altă parte Dumitrachi Turnavitu va avea și el cășăriile sale și va nădăjdui în ultimele zile ale vieții arenda ocnelor țerii⁵. — ceia ce-l apropie de îndeletnicirile lui Gheorghe și Toma Turnavitu. Și, odată ce știm că Dumitrachi avea frați în București⁶, e probabil ca printre cei trei din urmă Turnaviți —, Teodor, Gheorghe și Toma, — să se ascundă măcar un frate sau vre-o rudenie a lui Dumitrachi.

Dumitrachi Turnavitu, asupra căruia urmează să stăruim, era înainte de toate Grec, și nu Român, cum credea V. A. Urechia⁷.

¹ St. D. Grecianu, *Genealogiile documentate ale familiilor boieresti*, București 1913, vol. I, p. 240 (a. 1816).

² *Ibid.* (a. 1817).

³ N. Iorga, *Studii și documente*, XXV, București 1913, p. 200.

⁴ Grecește Τόρναβος, Τόρνοβος și Τόρναβος; pentru deosebiriile de grafie care se întâlnesc și în forma grecească a numelui Turnaviților (Τόρναβίτης, Τόρνοβίτης, Τόρναβίτης) cf. K. Iken, *Leukothea*, I, p. 295 și nota, unde se dau și lămuriri de ordin geografic asupra orașului.

⁵ Vezi mai jos.

⁶ Mai jos, p. 350.

⁷ V. A. Urechia, *Istoria Românilor*, III, p. 219: „Turnavitu reprezintă pentru istorie acea clasă de boierinași și neguțitori români, cari singuri rămăsesera credincioși lui Mavrogheni și cari, urind boierimea înstrăinată, începe să aibă conștiință de naționalitate și de drept. Iată străbunii celor cari, la 1821 și 1848, vor lucra la mintuirea țerii de Fanarioți, dar și de oligarhia boierească”.

Grec ni-l arată pronumele lui de frumoasă rezonanță elină: Di-mitrie Polidamas¹ — ai noștri îi spuneau însă doar Dumitrachi —, legăturile sale cu conspiratorii² și mai cu samă opinia unor cercuri românești asupra lui³. E adevărat că, în neamul lui, nu era din prima generație stabilită în Țara-Românească⁴ și, alături de el, avea în București pe mama⁵ și pe frații săi⁶. Dacă însă rosturile negoțului și proprietățile pe care le avea la noi îl legau în chip deosebit de Țara-Românească, unde se și născuse, nu-și putea uita totuși patria îndepărtată și se păstra aproape de tot ce era grecesc. Ținându-se în preajma unui Grec, marele și nefericitul Domn Mavrogheni, pe lângă care a fost cităva vreme un soiu de ciudată „eminență cenușie“, a ajuns Turnavitu să rămână, — e drept, nu cu cele mai bune amintiri pentru toți, — în istoria vremurilor sale.

Cum a ajuns Dumitrachi Turnavitu, dintr'un necunoscut ce-i era, om de incredere al lui Nicolae Mavrogheni, nu știm. Va fi înlesnit această apropiere între Turnavitu și Domnul căruia îi plăcea să se încunjure cu oameni de modestă obirșie, poate însuși Rigas ajuns, din grămătic al lui Grigore Brincoveanu, secretar

¹ Émile Gaudin, *Du soulèvement des nations chrétiennes dans la Turquie européenne*, Paris 1822, p. 21, nota.

² În Trieste, unde Rigas număra mulți adepți, era stabilit și un frate al lui Turnavitu, membru de sigur al infloritoarei colonii grecești de acolo. Corespondența dintre ei e socotită de Internunțul din Constantinopol ca de preț pentru a descurma firele complotului; vezi Legrand-Lambros, *Ἀνέκδοτα ἑλληνικά*, p. 44 (45), no. 14. Cf. și p. 48 (49), no. 11.

³ Vezi N. Docan, *O povestire în versuri încă necunoscută despre Domnia lui Mavrogheni*, în „Anal. Acad. Rom.“, seria a 2-a, tomul XXXIII (1910-11), secția literară, p. 503, versul 705. Chir Dumitrachi (Turnavitu) e „un cațaron fără minte“.

⁴ Hurmuzaki, *Documente*, Supl. I, la volumul III, p. 493, no. 121 (Flury către Talleyrand, București, 18 Februar 1798); e vorba de „un nommé Turnovik (= Turnavitu), né dans ce pays-ci. (În treacăt observăm că, pentru un Romin, precizarea n'ar fi avut niciun rost. La Constantinopol, unii îl socotiau Romin. Mouradgea d'Ohsson, într'un raport al său din 10 Februar 1798 (N. Iorga, *Documente privitoare la familia Callimachi*, București 1903, II, p. 655), vorbește de Turnavitu ca de „un riche négociant valachien“ și, mai departe: „ce Valaque vient d'être arrêté“, etc..

⁵ V. A. Urechia, *Istoria Romilor*, IV, București 1893, pp. 148-9, unde e vorba de casele din București ale mamei Turnavitului.

⁶ V. A. Urechia, o. c., VII, București 1894, pp. 553-4. Despre un alt frate aflător la Trieste, vezi mai sus, nota 2.

al lui Vodă-Mavrogheni și orinduit de acesta, în timpul războiului Porții cu Rușii și Austriacii, supraveghetor administrativ, cu nedeslușite atribuții militare și civile, la Craiova¹. Oricum, pe Dumitrachi îl găsim, în cursul aceleiași războiului, în București, unde îndeplinește vremelnica atribuție de Caimacam sau Ispravnic de Scaun² al lui Mavrogheni, plecat din Capitală în fruntea oștilor.

Ridicarea Turnavitului la o treaptă pe care singur nu o va fi întrevăzut-o, la un loc de încredere rivnit firește de mulți, a făcut pe doi contemporani ai săi, unul cu desăvârșire necunoscut, celălalt un umil boierinaș despre viața căruia nu avem niciun fel de știri, Pitarul Hristachi, să-i dea fiecare un loc în cronicile lor rimate care privesc Domnia lui Mavrogheni. Și unul și celălalt îi sint cu deosebire ostili, dar în noianul de vorbe aspre cu care acopăr pe protejatul Domnului putem găsi și unele amănunte dese ori pitorești asupra ocupațiilor lui de mai înainte, asupra portului și apucăturilor lui, fără de care am fi știut până azi prea puține lucruri despre Turnavit.

BCU Cluj / Central University Library Cluj

Autorul Povestirii în versuri despre Domnia lui Mavrogheni, descoperită și publicată de N. Docan³, era un „om care trăise probabil în preajma vre unei familii boierești⁴” în vremea în care atîți boieri veliți erau surghiuniți peste Dunăre de către Domn⁵, și care s'a vădit un neîmpăcat ponegritor al lui Mavrogheni și firește și al creaturii lui, Turnavitu. Cronicarul anonim întirzie mai puțin decît Hristachi asupra acestuia și nu ne vorbește ritos de Căimăcămia lui. După locul unde se înserează în povestire

¹ Cf. Hr. Perrevoș, *Σύντομος Βιογραφία τοῦ Πηγά*, Atena, 1860, pp. 910. Cf. C. Sathas, *Νεοελληνική φιλολογία*, p. 530 și urm. și An. Gudas, *Βίοι παράλληλοι τῶν ἐπὶ τῆς ἀναγεννήσεως τῆς Ἑλλάδος διαπρεψάντων ἀνδρῶν*, II, Atena 1874, pp. 113-4.

² N. Iorga, *Ist. lit. rom.*, III², partea 1-a, p. 121.

³ În *Anal. Acad. Rom.*, seria a 2-a, tom. XXXIII (1910-11), secția literară, pp. 494-512. Povestirea e precedată de o lungă introducere (pp. 417-493) și urmată de explicarea cuvintelor ieșite din us (pp. 513-16) și de două stampe. Un fragment dintr'însa se mai publicase de Gr. Tocilescu, în *Revista pentru Istorie, Archeologie și Filologie*, II (1884), p. 327 și urm.

⁴ N. Docan, *l. c.*, p. 439.

⁵ Pentru accentele pe care surghiunul boierilor i le trezește cronicarului, vezi *ibid.*, p. 504, vers. 764 și urm.

versurile care privesc pe chir Dumitrachi¹, se pare că presintarea Turnavitului se face cînd acesta era doar un influent sfătuitor domnesc, care începuse totuși să-și iea anume libertăți în purtare, odată ce-și îngăduia

...cu răutate
 A înjura și a bate
 Boieri și oameni de cinste².

Îndrăzneala lui, sprijinită pe favoarea domnească, ce-l îndemna să deprindă asemenea urite apucături, avea să-l ducă însă curînd mai departe. Într'adevăr, din context pare să reiasă că povestitorul anonim introduce în cronică sa pe Turnavitu, cînd cursul povestirii ajunsese la surghiunirea boierilor, petrecută în Ianuar 1788³, iar, după toate probabilitățile, Căimăcămia favoritului lui Mavrogheni se situează, cum vom vedea, în vara aceluiași an.

După autorul anonim, Turnavitu era chircibașa (=chiurciu-bașa), adevărat staroste al breslei cojocarilor⁴, pămîntean⁵, însă „Cațaon” după neam⁶. Până a ajunge proestos cojocarilor, cunoscuse situații mai umile: fusese brînzar micul tiran de mai tîrziu.

O nimenea pă pămînt
 Stringător de caș, de unt
 Și să nu aibi ce să-î faci
 Decît să rabzi și să tacî⁷.

Anonimul sfirșește cu Turnavitu îndemnînd la o resemnare creștină în fața acestei urgii, care va trece, de sigur⁸.

¹ Că Dumitrachi e aceeași persoană cu Turnavitu reiese clar din compararea cu Povestea mavroghenească a lui Hristachi. Identificarea e făcută de N. Docan, *l. c.*, p. 429.

² *Ibid.*, p. 503, v. 702-4.

³ Pasagiul privitor la Turnavitu (v. 689-723, *ibid.*, p. 503) e încadrat de versuri relative la exilarea boierilor (v. 674 și 729, p. 503 și marea tiradă care urmează, v. 764 și urm., p. 504). Cf. Ienachi Văcărescu, *Istoria Împăraților otomani în Papiu Ilarian, Tesaur de monumente*, II, București 1863, p. 295, pentru persoanele surghiunite și condițiile plecării.

⁴ Docan, *l. c.* v. 695, p. 503. Vezi și explicația termenului *chircibașa*, la p. 513.

⁵ *Ibid.*, v. 689-92.

Să las cei cu el [cu Mavrogheni] veniți
 Iar ca el de otrăviți
 Dar era și dintre noi
 Izvoditori de nevoi, etc.

⁶ *Ibid.*, v. 705.

⁷ *Ibid.*, v. 714-17.

⁸ *Ibid.*, v. 718 și urm.

Mult mai bogat în amărunte și mai pitoresc în descrieri e pitarul Hristache, autorul Poveștili mavroghenești¹, care, după cum se pare, avea resentimente de ordin personal față de Turnavitu; numai astfel ni-am explica pasiunea pusă în zugrăvirea personajului și apostrofele pe care i le adresează².

Hristachi începe arătându-și chipul în care

Turnavitul
Dumitrache, procopsitul

intrase în favorurile lui Mavrogheni. Se pare că, între sfătuitoarij Domnului, luase locul lui *Perdicaru*, faimosul astrolog Perticari, ce se ținuse mereu în apropierea acestuia nou și chinuit Wallenstein, din Scaunul Terii-Românești³. Prietenia dintre Mavrogheni și Dumitrache avea să țină însă până la moartea celui dintăiu⁴.

După pitar, Turnavitu intrase în grațiile Domnului „cu șoptele, cu momelile“, încit acesta, la un moment, nu se mai poate lipsi de sfaturile acolitului său și, mai mult,

Afit i se ncredințase
Încit pe toți îl nftase.
Numai, avea și dreptate
Că îl sămăna la toate.
Adevărat își găsise
Omul, după cum poftise⁵.

¹ Cronica în versuri *Istoria faptelor lui Mavrogheni-Vodă și a răzmiriței din timpul său, pe la 1790. Scrisă la 1817 de pitarul Hristache* (pentru titlu care nu e sigur vezi N. Docan, *l. c.*, p. 424) numită mai pe scurt și *Povestea Mavroghenească*, a avut trei ediții: prima în *Buciumul* lui Cesar Bolliac, n-le 7, 9 și 10, Ianuar-Februar 1863, a doua de V. A. Urechia, în volumul III din *Istoria Românilor*, pp 451-62, și ultima de G. Adamescu, în *Biblioteca pentru toți*, București, ed. C. Müller (1897), cu introducere și note, după care și cităm. O atentă comparare a variantelor din diferitele ediții ni dă N. Docan, *O povestire în versuri*, p. 423, care confruntă pe larg, la pp. 424-43, cronica editată de el cu *Povestea mavroghenească*, pe care o socotește scrisă mai tirziu, *ibid.*, p. 439. Asupra pitarului și a scrierii sale, vezi și N. Iorga, *Isi. lit. rom.*, III^a, partea întâiu, pp. 117-22.

² Aceasta e și părerea lui Adamescu, ed. cit., p. 61, nota 127 și N. Iorga, *l. c.*, p. 121.

³ Ed Adamescu, p. 33.

⁴ Cf. și *ibid.*, pp. 33-4: *Apoi altu 'n loc căzu* (în „acel meșteșugel“ = în favorurile Domnului. Vezi v. precedent).

Care pină 'n sfârșit fu.

⁵ *ibid.*, p. 34.

E de reținut că această apropiere între Mavrogheni și Dumitrachi pe temeiul că acesta „ii sămăna la toate“ Domnului e afirmată și de un om de serioșitatea lui Dionisie Fotinò. Vorbind în Istoria sa de Căimăcămia lui Turnavitu, pe care-l socotia „un om ordinar și cu totul neinvățat“ (*ἀνθρώπος ποταπὸς καὶ πάντῃ ἀγράφματος*), Fotinò adaugă că Mavrogheni îl stima în chip deosebit și-l întrebuința în toate afacerile sale, secrete sau publice, fiindcă îi sămăna la toate ideile și apucăturile (*μὲ τὸ νῦν τὸν ὁμοίᾳς καὶ ἔλας τὰς ἰδέας καὶ τρόπους*)¹.

Era firesc ca la primul prilej Mavrogheni să arate unui atit de devotat slujitor cită incredere avea într'insul, pentru a-î lăsa pe mină până și treburile Domniei. Ocasia s'a ivit cînd, în cursul războiului cu Austrieii și Rușii, Domnul s'a văzut silit să ia comanda oștirii care nu implinise toate nădejile puse într'insa și să părăsească Bucureștii.

Data plecării Domnului și începutul Căimăcămiei lui Turnavitu sint anevoie de hotărit. În cronologia absolut incertă a evenimentelor pe care ni-o dă Povestea mavroghenească, asemănătoare în această privință cu mai toate izvoarele interne contemporane², avem un singur punct luminos: atacul armatei turcești asupra vămii Brașovului, urmat, după puțin, de plecarea lui Mavrogheni din București.

Se știe că Domnul își pusese mari nădejdi în lupta pe care Turcii trebuiau s'o dea dîncolo de Predeal, la Timiș, în preajma Brașovului, deci. Anonimul editat de N. Docan povestește pe larg pregătirea luptei de-a cărli reușită Domnul era atit de sigur, ciocnirea cu Nemții și trecătoarea biruință a Turcilor, cari însă, turburați de moartea unei căpetenii a lor, se retrag, mulțămindu-se să dea foc vămii³. Mișia lui Mavrogheni, care se și grăbise să anunțe la Stambul cuprînderea vămii, e de nespus. Se hotărăște atunci să se pună însuși în fruntea armatei; stringînd o mulțime de Turci, de boieri sau de oameni de la Curte, pleacă la Ploiești, unde, după ce-i ocărăște strașnic pe netrebnicii oșteni

¹ D. Fotinò, *Ἱστορία τῆς πάλαι Δυναστείας*, II, Viena 1818, pp. 368-9.

² N. Docan, *l. c.*, pp. 451-2.

³ Cf. și [Th. Hope], *Anastase, ou les mémoires d'un Grec écrits à la fin du XVIIIe siècle*, II, Paris, 1820, pp. 109-28 și Hurmuzaki, *Documente*, XIXe, pp. 482-3, no. 387 (Merkelius către Metzburg, Sibiu, 22 Iulie 1788).

turci, asmute asupra dușmanului această armată de strinsură, el rămânind să cutreiere țara,

Umblind în colea și'ncoace
Să vază Turcii ce-or face¹.

Povestirea versificatorului anonim, informată și coerentă, se acordă cu puținul pe care-l spune și pitarul Hristachi, care se mulțamește să ni arăte cit de supărat pe armata tembelă era Mavrogheni, cind

Văzind că nici cum nu poate
Nici Brașovul ca să-l iea,
Nici Turcii spre Ruși mergea,
Începu a se găti
Spre vrășmași a și porni².

Noua armată are și la Hristachi aceeași înfățișare bălțată ca și în povestirea anonimului lui Docan. Pitarul adaugă însă că Mavrogheni și-a ținut armata intiiu citeva zile „în cimp supt Mitropolie“ pentru a se ridica apoi și a porni „drept în sus“ spre Ploiești, de sigur³. Și, numai decit, Hristachi începe să vorbească de Căimăcămia Turnavitului, lăsat în București de Domn.

Dacă noi cunoaștem acum ziua iureșului turcesc de la vama Brașovului — și aceasta rămîne stabilită la 19 Iulie 1788⁴ — și lăsam să treacă un număr de zile pentru adunarea armatei celei noi și a poposirii ei „sub Mitropolie“, după care, numai, Mavrogheni se hotărăște să plece, reiese că, în prima jumătate a lui August, Turnavitu dobîndise efemera lui demnitate⁵. Rămîne să vedem cum era prețuit de cei din jur.

Dacă povestitorul anonim se afla în Ploiești cari adăpostiau oastea mavroghenească și unde coborise de la Văleni⁶, Hristachi rămăsese în București. De la el cată să aflăm starea orașului în

¹ N. Docan, *O povestire în versuri*, p. 508, v. 1935-6. Povestirea pornește de la îndemnul lui Perticari către Mavrogheni ca să înceapă un nou atac; *ibid.*, p. 506, v. 90⁰ și urm. Vezi și Hurmuzaki, *Documente*, XIX¹, pp. 521-2, no. 412 (Merkelius către Kaminitz, Sibiu, 27 Octombrie 1788).

² Ed. Adamescu, pp. 60-1.

³ *Ibid.*, p. 61.

⁴ Vezi N. Docan, *l. c.*, p. 471, în tabloul faptelor intimplate în cursul războiului.

⁵ Cf. V. A. Urechia, *Istoria Romînilor*, III, p. 217.

⁶ N. Docan, *l. c.*, p. 507, v. 991 și urm.; vezi și v. 957-8

lipsa lui Vodă-Mavrogheni. Era, după părerea pitarului, rea de tot:

Iar aici în București
Ți-era scîrbă să privești,
Că-și lăsase pe iubitul,
Adecă pe Turnavitul,
Vechil în locu-i să fie ¹.

Hristachi nu-și poate stăpîni ciuda și nu poate ierta Domnului că, „din ciți boieri rămăsese“, tocmai Dumitrachi Turnavitu să fie ales, un om moșic, necioplit și peste măsură de fudul, odată ce

avea o mîndrie
Lîpîță de moșcie ².

În noile rosturi pe cari le avea, Turnavitu era cercetat de oameni de tot felul, cari veniau la el „ca la un stăpînitor“. Se aflau printre aceștia și boieri și e vrednic de însemnat cum Hristachi, un umil boierinaș, cu desăvirșire necunoscut de izvoarele contemporane, se ridică parcă în numele clasei boierești împotriva parvenitului care o înfrunta și, cînd veniau la dinsul boierii,

el ca un blestemat
Ședea în pat răsturnat
Și boierii în picioare
Ștînd cu capetele goale,

il așteptau prin pridvoare pînă ce-și sfîrșia somnul și putea să-i primească. Cum incheie cu necaz pitarul, Dumitrachi

În scurt se afla al vremi
Al doilea Mavrogheni ³.

Se pare totuși că măririle nu l-au făcut pe Turnavit să-și piardă capul și, amețit de vremelnica lui înălțare, să-și lăpede portul și obiceiurile lui de negustor. Acest semn de bun simț e luat în ris de răutăciosul pitar, care se folosește de acest prilej pentru a ni-l zugrăvi pe Dumitrachi în citeva rînduri, reproduse de toți ciți s'au ocupat de Povestea mavroghenească, — într'o limbă colorată și cu o savoare care anticipează lumea lui Anton Pann. Turnavitu

Ed. Adamescu, pp. 61-2.

Ibid., p. 62.

Ibid., p. 63.

Avea în cap o căciulă
 Tuquiată ca o sulă
 Și o ghebă în spinare
 De nu făcea cinci parale,
 De aba roșie, ruptă,
 Cu ață albă cusută,
 Cu poturi, cu iminei,
 Se de prinsese cu ei.
 Iar să-l fi văzut călare
 Chiar vâtaf de haimanale,
 Cu o grămadă de voinici
 Toți arnăuși, socarici,
 Avîndu-i pe lingă dinsul
 De nu puteai să-țiții risul¹.

Și cu acest pestrîț alaiu „da prin tîrg cîte o raită“, ca să-l vadă toți cit de sus ajunsese, adaugă Hristachi, care nu-și lasă eroul din mină până ce nu-i servește o predică unde e vorba, în multe versuri, de nestatornicia norocului și de trufia întotdeauna pedepsită².

BCU Cluj / Central University Library Cluj

Cît a durat această stranie Căimăcămie nu știm. Probabil că Mavrogheni s'a întors în București după o lipsă nu prea îndelungată, dînd un nou impuls acelei faimoase oștiri românești, strînsă de dinsul și care a atras atenția, une ori ironică, a multora³.

Turnavitu își păstrează însă încrederea Domnului, fiindcă în primele zile din Septembrie 1788 acesta dă epitropie specială bisericii Mavrogheni, ctitoria sa din București, acordînd carte de epitrop și lui Dumitrachi, alături de un Ioan Haği-Moscu, Nicolae Venețianul și alții⁴.

¹ *Ibid.*, pp. 63-4.

² În ultimele versuri hărăzite Turnavitului, ed. Adamescu, pp. 64-5.

³ G și N. Docan, *O povestire în versuri*, p. 508. După un nou atac neizbutit, în părțile Brașovului, urmînd de aproape celui d'întîiu, Mavrogheni umbla citava vreme prin județe, trezînd bănuțeli că vrea „să fugă în Țara Nemțască“, dar apoi

Mergînd pină spre Pitești
 Și să întoarse în București
 De unde cu grabă tîmîie
 Prin județe carti deschise (v. 1079-82)

pentru organizarea armatei pămîntene.

⁴ V. A. Urechia, *istoria Romînilor*, III, p. 52 și no. 1. Data exactă este 28 August 1788 st. v.

De aici încolo, pentru o bună bucată de vreme îi pierdem urma. Nu știm dacă și în alte dăți cînd Mavrogheni părăsia pentru un timp Scaunul, Turnavitu s'a mai învrednicit să-î țină locul. Ocazia s'ar fi ivit mai cu samă cînd, în toamna lui 1789, după înfrîngerea de la Mărtinești, Domnul se vede nevoit să părăsească Bucureștii.

Dionisie Fotinò, care nu ni vorbește de Căimăcămia din 1788 a lui Dumitrachi, crede că tocmai acum, înainte de a trece Dunărea la Rusciuc, Mavrogheni lasă pe Turnavit în Țara-Românească locțiitor al său sau Caimacam (ποποτηρητήν του ἤ καιμακάρην) ¹. De sigur că istoricul grec, altfel bine informat, se înșeală în cazul acesta și lucrurile s'au petrecut altfel.

Părăsind Bucureștii la 14 Octombrie 1789 ², Mavrogheni nu pleacă precum s'a crezut în de obște la Giurgiu și de-acolo la Rusciuc ³. După corespondențele publicate de unele ziare austriece ale vremii, cercetate de N. Dočan ⁴, Domnul se refugiază întâiu într'un castel (?) aflător la cinci poște spre Mizăzi de București și abia la 15 Novembre, peste o lună deci, își iea rămas bun de la boieri și norod, la Zimnicea, pentru a trece apoi Dunărea către Șistov.

Din acel adăpost din apropierea Bucureștilor și înainte de 10 Novembre, cînd trupele crăești, cu Coburg în frunte, intră în Capitală ⁵, scria Domnul fugar celor lăsați de el în cetatea de Scaun.

¹ D. Fotinò, *Ἱστορία τῆς πάλαι Δακίας*, II, p. 368.

² 3 Octombrie st. v., după o însemnare pe coperta fostului cod. 24 de la Muzeul din București: „Mavrogheni-Vodă a plecat din București spre Giurgiu, în 3 Octombrie 1789 și la 29 Octombrie, Luni seara, în același an au intrat Nemții în București”. V. A. Urechia, *Istoria Romînilor*, IV, p. 475.

³ D. Fotinò, *l. c.*, pp. 368-9; Naum Rimniceanu, în Erbiceanu, *Cronicații greci*, p. 261. Eroarea e remarcată de N. Dočan, *l. c.*, p. 447.

⁴ N. Dočan, *l. c.*, p. 447 și n. 2 și 7; p. 448.

⁵ Data de 10 Novembre pentru intrarea trupelor austriece în București (puțină oaste intrase încă seara în ajun) rămîne stabilită; vezi d. p. V. A. Urechia, *Istoria Romînilor*, III, p. 283 și n. 2; p. 284 și Hurmuzaki, *Documente*, XIX ¹, p. 567, no. 460 (Merkelius către Kaunitz, București, 10 Novembre 1789). Pitarul Hristachi, *Povestea mavroghenească*, ed. Adamescu, p. 70, ni dă data de 29 Octombrie st. v. Tot „obusul regulat” intră în oraș

La leatul optzeci și nouă,

Octombrie douăzeci și două (*sic*, pentru: douăzeci și nouă, cum dau celelalte două ediții). D. Fotinò și Naum Rimniceanu, citați mai

Aceștia, ocrotiți de o neînsemnată armată turcească¹, erau, cum ni arată Dionisie Ecclesiarhul, boierii țerii „care-i lăsase Calmăcamii la Scaunul Domniei“ și pe cari Mavrogheni îi îndemna ca, „dacă vor veni Nemții în București, să fie supuși, să li dea zaherea și să ocrotească țara...“². Înaintea lui Coburg ies întru întâmpinare de sigur aceiași boieri, alături de fețe bisericești, toți figuri simandicoase ale Divanului³.

Iar, cînd, cu cîteva zile înainte, Mavrogheni vroise să întreprindă unele parlamentări cu vrăjmașul, el trimete ca purtător de cuvînt pe un membru al înaltului cler, pe episcopul Rîmniceului, Filaret⁴. Pretutîndeni, dar, alte fețe decît a smeritului Turnavitu.

Acesta trecuse și el Dunărea, poate împreună cu Domnul pribeag al cărui slujitor credincios rămăsese și în asemenea clipe grele. După plecarea fără nădejdi de întoarcere a lui Mavrogheni, situația Turnavitului în București, unde-l păștea ura, neînfrînată acum, a atîtor oameni înfrunțați de dînsul, se arăta cu deosebire gingașă. De aceia se va fi și hotărît, nu știm cînd, să treacă în Bulgaria, unde a rămas, probabil în preajma Domnului. N'a rămas totuși pînă la sfîrșit în apropierea protectorului său, fiindcă încă în Maiu 1790 vedem că trecuse îndărăt Dunărea împreună cu un nepot al lui Mavrogheni, cu un Cămăraș și cu

---

sus, dau date mult depărtate de cea adevărată; astfel cel d'întîiu, *l. c.*, p. 369, dă pentru intrarea Austrieilor în București, luna Octombrie 1788, iar Rîmniceanu, *l. c.*, p. 261, e pentru 1-iu Novembre 1788!

¹ După pitarul Hristache, *l. c.*, p. 66, în București mai rămăseseră vre-o doi-trei Pași, cu vre-o mie de Turci.

² Dionisie Ecclesiarhul, *Cronograf*, în Papiu Ilarian, *Tesaur de monumeinte*, II, pp. 177-8.

³ Cf. V. A. Urechia, *Istoria Romînilor*, III, p. 283 și n. 2; p. 284 și n. 1 și 2, și p. 285, unde se înfățișează intrarea lui Coburg după și cu extrase din: *Ausführliche Geschichte des Krieges zwischen Russland, Oesterreich und Turkey Viena 1791*; Becattini, *Storia ragionata dei Turchi. Venezia 1791*, vol. V I, p. 335, și *Noniteur Universel*, no. 110 (Novembre 1789).

⁴ După un izvor austriac, la V. A. Urechia, *l. c.*, p. 279 și n. 1, el ar fi mers în tabăra austriacă de la Gîrlicele sau Golești, unde s'a întîlnit cu Coburg. Pitarul Hristachi, *l. c.*, p. 67, crede că el ar fi cercetat pe dușman în părțile Buzăului, fără vre-un rezultat temeinic. Filaret e greșit arătat ca Mitropolit al Ungrovlahiei la această dată de V. A. Urechia, *l. c.*, p. 280, și de Gh. Adamescu, ed. cit., p. 67 (subtitulul). El nu ajunge la această înaltă treaptă decît la 23 Septembrie 1792, cînd ia locul lui Cozma. Vezi N. Iorga, *Istoria Bisericii românești*, ed. a 2-a, București 1932, II, p. 140.

alții, toți „oamenii a lui Vodă cei mai credincioși“, și se pregătia să plece, de îndată, spre București¹.

Aici, situația se păstra turbure. De și Mavrogheni nu e ucis decît în Septembrie următor, dincolo de Dunăre unde se găsea², boierii din țară erau atît de siguri că nu se va mai întoarce în Scaun, încît, de îndată ce s'a organizat ocupația austriacă în Țara-Românească și s'a potolit ceia ce ei numiau „răzmirița“, ședințele Divanului presidat acum de feld-mareșalul baron de Enzenberg erau în mare parte ocupate de plîngerile de tot felul ale boierimii împotriva devotațiilor lui Mavrogheni. Prigoana deslănțuită împotriva lor și care stăruie și după înscăunarea lui Mihai Suțu e nemai pomenită. Cei cunoscuți sau bănuți că au fost, în chip deosebit, în favoarea fostului Domn sînt urmăriți pentru vre-o vină reală sau inchipuită, sînt surghiuniți, une ori dați și pe mina gidelui, ca nefericiții Gheorghe Logofătul și Cămărașul Gheorghe Polizu, invinuiți de „mare viclenie“ și pedepsiți cu ștreangul în August 1790³.

Turnavitu nu putea scăpa nici el de unele neplăceri, și ne putem mira chiar că n'a suferit mai greu de pe urma trecutelor favoruri, atît de aspru judecate, cînd Mavrogheni își pierduse situația. Se pare însă, — cum se va vedea și din cercetarea datelor sărace și răzlețe pe care le avem asupra ultimilor ani ai vieții sale, — că Dumitrachi izbutise să-și strîngă o frumoasă avere, să-și creeze legături cu oameni influenți din Stambul sau de alturea și să cîștige simpatia unor cercuri diplomatice cu vază în Levant. La toate acestea se adaugă și o mare experiență

¹ N. Iorga, *Studii și Documente*, VIII, p. 108, nr. 16 (Mihail Tudoran, Craiova, 8 Maiu 1790). Cf. N. Iorga, *Ceva despre ocupațiunea austriacă în anii 1789-1791*, *Anal. Acad. Rom.*, serie a 2-a, XXXI, (1910-1911), secț. ist., pp. 228-9.

² Un resumat critic al datelor asupra morții Domnului, la N. Docan, *O povestire în versuri*, pp. 448-50. Pentru trecerea la mohamedanism a lui Mavrogheni în preajma morții, cf. și Hurmuzaki, *Documente*, XIX¹, pp. 574-5, no. 470 (Merkelius către Kaunitz, București, 2 Octombrie 1790).

³ N. Iorga, *Studii și documente*, VII, p. 112, n-le. 31 și 33; V. A. Urechia, *Istoria Romînilor*, III, p. 361 și n. 1. Cf. *ibid.*, pp. 361-3 și p. 329. Despre persecuțiile de supt Mihai Suțu, V. A. Urechia, *o. c.*, IV, pp. 34-43. Pentru felul în care se batjocuria amintirea lui Mavrogheni de însuși Domnul țerii, vezi pitacul lui Suțu din 24 Octombrie 1791, privitor la confiscarea averii răposatului Domn. *ibid.*, p. 40. Cf. Hurmuzaki, *Documente*, XIX¹, p. 582, nr. 478 (Merkelius către Kaunitz, București, 4 Novembre 1791).

a vieții și a oamenilor, care l-a ajutat să ocolească multe primejdii, până în ceasul nenorocit al unei morți nebanuite.

Oricum, la 17 Maiu 1790¹ Turnavitu e tras în judecată în fața Divanului de un număr de boieri, printre cari cei mai răsarâți sînt Vistiernicul Matei Fălcoianu și Căminarul Haği Moscu, cari-l invinuiesc că l-a prădat de mari sume de bani. Cartea Divanului ni s'a păstrat, și e interesant de observat cum amîndoi boierii amestecă și numele lui Mavrogheni — încă în viață — în jalbă lor, încercînd să-l facă răspunzător pe Turnavit pentru sumele luate de Domn de la dișii: 50 de pungii de la unul și 8.000 de taleri, în giuvaieruri, de la celălalt. Turnavitu fiind lipsă, Divanul hotărăște confiscarea a douăzeci și șapte de teancuri de mătase ale lui, care se aflau la comisionarul său Armășopolon. În 3 Iulie următor, marfa rămăsese tot „făcută zapt“, și Divanul, adresîndu-se jăluitorilor, li cerea să arăte ce gîndesc a face cu mătasa, uitată în magazia comisionarului². Două zile mai tirziu însă, boierii, împăcați cu Dumitrachi, dobîndesc de la Divan o poruncă pentru starostele de negustori ca acesta să slobozească marfa confiscată³. Dibăcia Turnavitului izbutise de sigur să potolească pe boierii furioși, cu citeva luni mai înainte.

Cînd, după ce ia sfîrșit ocupația austriacă, vine în Scaunul Terții-Românești Mihai Suțu, Turnavitu găsește har și în fața noului Domn, altfel un prigonitor aprig al partizanilor lui Mavrogheni, și face să se folosească și neamul lui de bunăvoința domnească. Astfel, printr'un pitac din 30 August 1791, Suțu poruncește fostului Sulger Țigară să plece din casele mamei Turnavitului, inchiriate altcuiva, unde-i fusese îngăduit să se odihnească „pentru o facere de bine a neputinței“ sale, în vremea „răzmiriței“, doar⁴.

¹ V. A. Urechia, *Istoria Romînilor*, III, p. 359 și no. 1—p. 360 (Pentru documentele interne vom da datele după stilul vechiu.) — Cu citeva luni înainte, până ce Turnavitu nu se întorsese de peste Dunăre, i se confiscaseră din magazia lui peste 1.200 de ocale de plumb, 40 de ocale iarbă de pușcă și 160 de ocale „fișicuri, testele“, care toate sînt scoase în vinzare de stărostia de negustori. E vrednic de însemnat cit de variate erau speculațiile Turnavitului pe acele întunecate vremi, cînd asemenea „material de războiu“ era, de sigur, cu deosebire căutat și bine plătit; vezi V. A. Urechia, *ibid.*, pp. 382-3.

² O. c., IV, p. 398.

³ *Ibid.*, III, p. 361.

⁴ *Ibid.*, IV, pp. 148-9.

Cu timpul, Turnavitul începe să se simtă la largul lui până într'atit încît se încumeta să înceapă el judecata cu cei cari îi prăpădiseră averea pe vremea „răzmiriței“, cînd el, pentru un timp, fusese lipsă din țară. Vedem astfel, în Maiu 1796, la șase ani după încetarea turburărilor, un pitac al lui Moruzi către Mitropolit, încercînd să închidă pricina dintre Dumitrachi Turnavitu și un Dobre din Arvanitohori, pe care cel d'intăiu îl invinuia că nu s'a îngrijit de o „ladă cu amaneturi“ pe care el, Dumitrachi, i-o dăduse în pază cînd a fost să treacă Dunărea cu Mavrogheni. S'a crezut intăiu că lada ar fi fost luată „între avutul răposatului Domn“. În fapt vinovată era doar nevasta lui Dobre, care a descuiat lada în casa ei „și a sfeterisit-o“¹. Pricina dovedește un lucru: că Turnavitu nu mai era turburat de niciun fel de prigoniri și-și vedea în liniște de treburile sale², nesfiindu-se la nevoie să-și infrunte protivnicii. Nutria chiar năzuințe superioare, odată ce-l vedem intrînd în legături cu reprezentanții diplomatici de pe lîngă Poartă ai tinerei Republici franceze, cu ajutorul cărora doria să-și creeze o altă situație.

Orientarea spre Franța liberală a Grecilor raiale din Principate și de aiurea, după eșecul politicei rusofile, este un punct bine cunoscut în istoria politică și culturală a anilor '90 ai veacului, cînd, de alifel, „duhul francez“ pătrunsese și într'o bună parte din boierimea și negustorimea românească, ba se ridica une ori până la Domni, cari n'aveau de ce să se simtă, ca monarhii Apusului, solidari cu soarta nefericită a Bourbonilor³.

¹ *Ibid.*, VI, pp. 568, 579. Cf. *Ibid.*, p. 810, unde, în legătură cu același proces, se constată prezența lui Turnavitu în țară, de unde cu siguranță pleca dese ori pentru nevoile negoțului.

² Între care însemnăm căsăriile; vezi V. A. Urechia, *o. c.*, VII, p. 555. Cf. și volumul IV, p. 159. Pentru afaceri bănești cu un Dima Delibașa, volumul VI, p. 437.

³ Cf. Hurmuzaki, *Documente, Supl. I*, p. 93, nr. 163 (Hortolan către Descorches, București, 15 Oct. 1793). Hortolan e primit deosebit de bine de Moruzi, al cărui „caractère républicain nous lit bientôt laisser toutes cérémonies“. Pentru raialele din București, v. *ibid.*, p. 94: „Presque tous les négociants de Janina et d'Albanie, établis ici, sont des sans-culottes. Ils ont traduit les Droits de l'Homme; tous le savent par coeur“. Vezi și V. A. Urechia, *Istoria Românilor*, VII, p. 243. Pentru caracterizarea generală a epocii, cf. A. D. Xenopol, *Istoria Românilor*, X, ed. a 3-a, București (1930), pp. 215-29.

Pentru a rămânea numai la figurile evocate până acum, ajunge să amintim că Rigas, întors încă din 1791 de la Viena și — după cit se pare — o bucată de vreme dragoman pe lângă agenția consulară franceză în Țara-Românească¹, adîncește cultura franceză, pe care o va face cunoscută compatrioților săi prin traduceri și, mai ales, se pătrunde de spiritul marelui Revoluții, care se va recunoaște în toată activitatea sa viitoare.

Iar, ceva mai tîrziu, un prieten al poetului din Velestini, unul din frații Pulio, de la Viena, trimete în București, unde erau, de sigur, foarte căutate, un număr de cărți franceze de conținut revoluționar și altele, care atrag atenția bănuitoare a lui Merckelius, consulul austriac din București și o cerere de oprire a desfacerii lor din partea Domnului, Ipsilanti².

Turnavitu, prin firea și ocupațiile sale, se deosebia mult de Rigas, și ideile zise generoase venite din Apus n'au găsit, se pare, niciodată un ecou puternic în spiritul său³.

Totuși îl vedem și pe el inclinînd către lumea franceză. Într-o scrisoare a prietenului său Hortolan, negustor stabilit o vreme în București, cu data de 15 Octombre 1793, adresată ambasadurului Republicii franceze la Constantinopol, Marie Descorches, se vorbește de *Tournovik*, cu care Descorches era în co-

¹ Legrand-Lambros, *Ἀνάκτορα ἑγγράφα*, pp. 168-(9). (Brechet către Bernadotte, Triest, 11 Februar 1798).

² Hurmuzaki, *Documente*. XIX¹, pp. 814-6, nl. 748 și p. 821, nl. 753 (Merckelius către Thugut, București, 5 Februar și 1-iu April 1797). La pp. 815-6: „Catalog von Büchern“. V. și N. Jorga, *Ist. lit. rom.*, III, partea 1-a, pp. 40-1 și n. 1. Venit în țară la sfîrșitul lui 1796, „Publio Marquides Pulio” aducea cu sine o sumă de cărți franceze licentioase sau revoluționare, care s'au răspîndit rîpede printre boierii. Hurmuzaki, *l. c.*, pp. 814-5. Are legături și cu revoluționarii poloni din București: *ibid.*, p. 821.

Frații Marchides Pulio, tipografi la Viena, ale căror legături cu Rigas sînt bine cunoscute, au tipărit cîntecule și manifestele revoluționare ale poetului, fapt pentru care în 1798 li s'a închis tiparnița, iar ei au fost expulsați din Austria și țările Coroanei: A. Papadopoulos-Vretos, *Νεοελληνική φιλοσοφία*, II, pp. 323-4. Pentru frații Pulio, v. Per. Papahagi, *Scrittori aromîni in secolul al XVIII-lea (Cavaloti, Ucuta, Daniil)*, București 1909, pp. 49-51, unde se utilizează și Papadopoulos-Vretos. *l. c.*

³ Caracterizarea lui Turnavitu de către G. Ionescu-Gion, *Cîteva pagini din Istoria Panarhoților in România*, in *Revista nouă*, I (1888), pp. 227-8, și *Bucureștii in timpul Revoluției franceze*, *ibid.*, III (1890) p. 345*, după care Turnavitu era un exaltat și un inferbintat visionar politic, nu se sprijine pe nimic.

responzență și care cere ambasadorului o noua patentă, de sigur pentru lărgirea atribuțiilor sale în Țara-Românească, pentru că ni se arată că acea veche îl reprezintă ca factor al caselor de comerț franceze din Adrianopol, ceea ce i se părea probabil neindestulător ¹.

Ca principal agent al Franciei în părțile noastre îl va găsi, doi ani mai târziu, primul agent consular frances la București, gălăgiosul „tribun“ și republicanul suspectat Émile Gaudin, fost al doilea secretar al lui Descorches la Constantinopol ², unde va fi cunoscut bine lumea grecească, el însuși căsătorit cu o Grecoaică din Naxos ³ și încercînd să cîștige simpatii printre Greci, din primele zile ale sosirii sale în București ⁴.

Pentru Gaudin, Turnavitu, „notre principal agent dans ces contrées“, era un om bogat, foarte devotat Franciei și foarte prețuit de Pasvantoglu. La o împăcare între rebelul de la Vidin și Poartă, la care ar fi contribuit și Gaudin, Turnavitu a fost mijlocitorul ⁵, și lucrul trebuie crezut, pentru că mai târziu, cum se va vedea, tot la Turnavitu va apela și Alexandru Ipsilanti, cînd va fi vorba de tratat cu același neliniștit vecin.

Împăcarea de care am pomenit e următoare campaniei din iarna lui 1795, împotriva lui Pasvan. Încă de la 10 Ianuar 1796, se răspindește zvonul că rebelul a fost iertat de Poartă, însă numai către sfîrșitul lui Februar faptul e împlinit ⁶.

Întimplările care precedaseră această pace trecătoare îl arătaseră însă pe Turnavitu ca priceput negustor și om de încredere, de astă dată al lui Alexandru Moruzi.

Pentru nevoile trupelor turcești se clădesc în 1793 magasiile de cereale la Silistra și Rusciuc, supt supravegherea lui Turnavitu ⁷,

¹ Scrisoare citată a lui Hortolan, Hurmuzaki, *Documente*, Supl. I², p. 95, nl. 163.

² Hurmuzaki, *l. c.*, p. 133, nl. 206, din Constantinopol, 19 Novembre 1795.

³ Legrand-Lambros, *l. c.*, pp. 54-(5).

⁴ Hurmuzaki, *Documente*, XIX¹, p. 751, nl. 655 (Gaudi către Internunțiu, București, 12 Septembrie 1795). Gaudin a sosit în București la 5 Septembrie și „er bewirbt sich die Griechen und Bojaren zu gewinnen“.

⁵ Émile Gaudin, *Du soulèvement des nations chrétiennes*, p. 21, nota.

⁶ Hurmuzaki, *Documente*, XIX¹, p. 762, nr. 681 (Merkelius către Comanda generală din Ardeal, București, 10 Ianuar 1796), *ibid.*, p. 765, nl. 686 (același către aceiaș, București, 25 Februar 1796). Cf. și Hurmuzaki, *Documente*, Supl. I², p. 137, nl. 212.

⁷ Hurmuzaki, *Documente*, XIX¹, p. 643, nl. 538 (Merkelius către Cobenzl, București, 3 April 1793).

care cunoștea probabil bine malul drept al Dunării, fiindcă și mai tirziu îl găsim utilizat de Domn în aceleași meleaguri. Astfel la 2 Novembre 1795, Merkelius vestește Comanda generală din Ardeal că Moruzi l-a însărcinat pe Dumitrachi cu procurarea din Bulgaria a quantumului de grîne cu care era indatorată Porții Țara-Românească¹. La 10 Ianuar 1796, Turnavitu se întorsese la București, — după spusele lui Merkelius —, arătînd că „magaziile ridicate cîndva de el au fost umplute, după cum primise porunca². În sfîrșit, la 18 Ianuar, același an, aflăm că cea mai mare parte din proviantul strîns de el la Ruscîuc a luat drumul Constantî-nopolului³.

Turnavitu știuse să cîștige increderea lui Moruzi; nu i-a fost greu s'o dobîndească și pe aceia a urmașului său Ipsilanti, care avea să-l folosească în acelaș fel ca Moruzi, trimețîndu-l și el la Vidin să trateze cu Pasvan. Tîmpul cel mai potrivit a fost socotit toamna lui 1797. Aianul, care-și întinsese stăpînirea pe o bună parte din Bulgaria și izbutise să înfrunte expedițiile pornite împotriva lui, îngrijora serios Poarta și la Stambul se încearcă o apropiere de rebel pe calea concesiilor. Ipsilanti e încunoștințat de noile vederi ale Stăpînirii și recurge pentru discuții cu Pasvan, iarăș la Turnavitu, care și pleacă la Vidin în 17 Octombree, după ce l-a vestit de misiunea sa pe Merkelius „ca pe o veche cunoștință“ și în cea mai mare taină⁴.

Roadele stăruințelor lui Turnavitu nu le cunoaștem. Atenția agenților consulari, de la care aflăm atîtea întîmplări de samă ale țerii va fi ațîntită în curînd asupra unui început de conflict între Pasvantoglu și Ipsilanti: e vorba de ciudata afacere Hagi-Hasseky, fostul comandant al Nicopolei, prins și ucis de Pasvan și al cărui avut s'a crezut o clipă că ar fi fost reținut de Domnul țerii. Va fi nevoie și de trimiterea unui alt om de incredere al lui Ipsilanti, serdarul Iancu, pentru potolirea lucrurilor⁵.

¹ *Ibid.*, p. 756, nl. 672.

² *Ibid.*, p. 762, nl. 681.

³ *Ibid.*, p. 763, nl. 683.

⁴ Hurmuzaki, *l. c.* p. 847, nl. 779 (Merkelius către Thugut, București 18 Octombree 1797).

⁵ Pentru afacerea Hagi-Hasseky, v. Naum Rimniceanu, în C. Erbiccanu, *Cronnicarii greci*, p. 263; Hurmuzaki, *Documente, Supl. I*³, p. 475, nr. 106 (Carra St.-Cyr către ministrul Afacerilor Străine, București, 19 Novembre 1797); o. c.,

Nu mult, însă, și Domnul „alb ca oaia” părăsește pentru totdeauna Țara-Românească. În locul său e orinduit Domn drago-manul lui Capudan-Pașa, Constantin Hangerli, care, ca dușman personal al răposatului Mavrogheni ¹, nu venia firește prevenit în favoarea Turnavitului. Între timp, Rîgas e prins la Triest. Ancheta asupra așa-zisului complot se începe la Viena. Grele bănuțeli încep să apese și asupra lui Dumitrachi. De și rezultatele cercetărilor poliției austriace nu se cunosc încă, totuși dovezi împotriva lui Turnavitu, — probabil mai mult în sensul legăturilor lui suspecte cu Pasvantoglu — se string, poate chiar de oamenii Domnului; altfel nu ni-am putea lămuri lipsa de îndurare pe care a găsit-o peste puțin nefericitul negustor la Stambul. Fapt este că acesta, după o întrevedere cu Hangerli, care pare să fi fost cordială, se lasă convins de Domn să plece la Constantinopol. Ca să risipească orice bănuțeli, Hangerli, — după spusele lui Flury —, îi dă în arendă ocele țării, făgăduindu-i pentru la întoarcere și alte semne ale bunăvoinței sale ²!

Plecarea lui Turnavitu se petrece la sfârșitul lui Ianuar sau începutul lui Februar 1798. La 10 Februar, Dumitrachi, aflător acum la Constantinopol, fusese aruncat în temniță, — în urma unor misive ale lui Hangerli către Capudan-Pașa, — după informațiile lui Mouradgea d'Ohsson ³. Până la 18 ale lunii, cînd Flury își trimete raportul arătat mai sus, Turnavitu, invinuit în fața lumii de legături cu Pasvan, — pe care singur nu le tăgăduia, odată ce fuseseră cunoscute și folosite de Poarta însăși, — e gătit, după trei zile de chinuri groaznice ⁴. Odată cu el a fost executat și unul din cele mai temute ajutoare ale lui Pasvan, Siricoglu,

XIX¹, pp. 852-3, nr. 784 (Merkelius către Herbert Rathkeal, București, 17 Novembre 1797) și *ibid.*, pp. 855-6, nr. 786 (Merkelius către Thugut, București, 27 Novembre 1797).

¹ Cf. [Th. Hope], *Anastase ou mémoires d'un Grec*, Paris 1820, II, p. 145.

² Hurmuzaki, *Documente*, Supl. I³, p. 493, nr. 121 (Flury către Talleyrand, București, 18 Februar 1798) Flury crede că manevra lui Hangerli era determinată de faptul că Domnul „croissant voir en lui un rival ambitieux”.

³ N. Iorga, *Documente Callimachi*, II, pp. 655-6, nr. 50 (Mouradgea d'Ohsson către Ministeriu, 10 Februar 1798). După Mouradgea, bogatul negustor valah (*sic*) al cărui nume ni-l da era protejatul Franței de pe vremea lui Choiseul-Gouffier; acum venise ca trimis secret pe linga Dubayet.

⁴ Flury, în raportul citat la n. 2

care bintuise, cu puțin înainte, Dobrogea pînă la Mangalia¹.

Știrea morții neașteptate și silnice a Turnavitului se răspîndește pretutindeni cu iuteală². Cînd, peste cîteva luni, egumenul mănăstirii Mărgineni se plînge Domnului că nu aflase de moartea lui Dumitrachi, pentru a se folosi de dreptul de protimisís al mănăstirii, cînd s'a scos la mezat via de la Țîntea a răposatului, Hangerli îi răspunde, certîndu-l: „...nu poți zice că n'ai știut de ce moarte au dat Turnavitul, fiindcă de sfîrșitul lui este pîroforie și prin alte țeri, nu numai aici, în Țara-Românească, cum și în ce chip a fost întimplarea morții sale...“³.

Firește că, printre cei d'întăiu a prins de veste Pasvan de uciderea prietenului său prețuit. După știrile pe care le avea Flury, Hangerli temîndu-se de rebel, îi scrie, încercînd să risipească zvonurile, prea întemeiate, privitoare la amestecul său în pregătirea sfîrșitului lui Turnavitu. Adevărul se știa însă la Vidin ca și pretutindeni, și Pasvan, nespus de lovit de pierderea încercată, acopere pe Hangerli cu cele mai urite ocări, în fața trimesului domnesc la Vidin, și-l amenință că-i va cotropi țara. Și, într'adevăr, continuă Flury, antartul, „care pînă acum și din considerație pentru prietenul său cruțase Țara-Românească“, trece Dunărea, arde cîteva sate și pune în primejdie Craiova⁴.

¹ Νέος Ἑλληνορονήθων, XXI (1927), p. 166 (Ἐρῶσαι ἐν ταῖς ἀβλιουθήκαις καὶ ἀρχαίοις, etc.), nl. 6, 24 Februar 1798. Asupra lui Siricoglu, v. Hurmuzaki, *Documente*, XIX¹, p. 845, nl. 776 și p. 863, nl. 795: două rapoarte ale lui Merckelius din București, 28 Septembrie și 31 Decembrie 1797.

² În afară de rapoartele menționate, vezi și în N. Iorga. o. c., II, p. 602, n. 1, un raport saxon din 24 Februar, după care, „Turnaviti“, altă dată supt protecția Franciei, fusese întrebuițat și de Ruși (?). Cf. *ibid.*, p. 602 (Van Dedem către State, 4 April 1798) Van Dedem crede că Turnavitu venise cu o solie de Pace — supt unele condiții — din partea lui Pasvantoglu. Ambele rapoarte sînt din Constantinopol.

³ V. A. Urechia, *Istoria Romînilor*, 7, p. 554. Raspunsul lui Hangerli e din 28 Octomvrie st. v. 1798.

⁴ Flury, raportul citat, Hurmuzaki, *Documente*, Supl., I³, p. 493. Se pare că sentimentele de amărăciune și indignare ale lui Pasvan au fost împărțite și de mulți de-ai noștri, cari vedeau în Turnavit un nevinovat perit prin viclenia Domnului. Moartea tot așa de silnică a lui Hangerli apare unora ca o dreață pedeapsă pentru purtarea lui nerușinată. Un poet anonim, citat de V. A. Urechia, l. c., p. 553, care a povestit în versuri moartea lui Hangerli, îl apostrofează pe Domn:

Vezi a singelui vărsare
Cum făcu la cer strigare, etc.

Între timp, cercetările duse la Triest și la Viena făceau să se întărească părerea că Grecii arestați în Austria își aveau complici și la noi. Internunții cesaro-crăiesc din Constantinopol atrage atenția lui Merkelius asupra hirtiiilor rămase de la „faimosul“ Dumitrachi Turnavitu. Privitor la aceste hirtii, internunțul vorbise și cu un Ban (?). Hanzery (= Hangerli), din Constantinopol, rudă cu Domnul, care se alătură ideii unor cercetări în ce privește lucrurile răposatului Turnavitu. Merkelius e dar rugat să intervină pe lângă Vodă-Hangerli pentru a se lua în cercetare scrisorile lăsate, mai ales corespondența pe care o ținea cu fratele său din Triest¹. În aceeași zi—24 Februar 1798—, internunțul Herbert Rathkeal scrie și la Viena, sugerind o examinare precaută și discretă a scriptelor fratelui din Triest al lui Turnavitu, care ar putea da indicații prețioase, chiar dacă acela „poate nu e vinovat“². La 10 Martie, în sfârșit, Rathkeal arată Ministerului din Viena că Merkelius a fost din nou făcut atent asupra hirtiiilor răposatului, și se bucură de acest prilej pentru a indica pe Émile Gaudin ca pe unul care trebuie să cunoască „fondul complotului și legăturile dintre principalii vinovați“³.

Cercetările în lucrurile lăsate de Turnavitu se fac abia în April, cînd Hangerli primise poruncă scrisă de la Vizir în această privință. În pitacul din 7 April 1798, Domnul, pomenind de meh-tupul Vizirului, arată că Turnavitu „s'a găsit a avea corespondență la Vghena (*sic*), cu făcătorii de manifesturi asupra prealuminatelor Porți“, și deci el, Hangerli, a dat poruncă să se caute printre scrisori „acele corespondenții și cite de acel fel de corespondenții s'au găsit între scrisorile lui, celea numai deosebindu-se le-au luat Domnia“. Celelalte scrisori și hirtii de valoare rămîn pe sama unei episcopii speciale, orînduite de Domn, căreia i se dă în grijă să lămurească starea averii mișcătoare sau nemișcătoare a răposatului — se vorbește de partea Turnavitului în „aliș-verișul cășăriiilor sau altor tovărășii“ — ca să se plătească datoriile din „ce se va alege“. În primul rînd trebuie plătiți banii domnești, 3.100 de taleri, luați de Turnavit din Vistierie pentru a-i da la Tarigrad unui Ismail-Ağa⁴, „și nu i-au dat“, și apoi cei

¹ Legrand-Lambros, *Avéxodota Éγγραφα*, pp. 44-5, no. 10.

² *Ibid.*, pp. 48-9, no. 11.

³ *Ibid.*, pp. 52-3, 54-5, no. 13.

⁴ De sigur acel turnagiū, rînduit împreună cu un derviș-aga, de Mavrogheni,

datorați boierilor caimacami, care-i dăduseră 1.400 de taleri pe o poliță. Toți acești bani îi fuseseră de sigur înmănați în prețuia ultimei călătorii la Constantinopol, tot ca să nu bănuiască ce cursă i se întindea! Epitropia mai avea să se pună în legătură cu frații răposatului, ca să vadă dacă vor să primească succesiunea supt beneficiu de inventariu¹. Frații nu s'au învoit, și averea e scoasă la mezat, după ce sosise de la Poartă „poruncă împărătească“, în acest sens².

La cea mai mare parte di averea nemîșcătoare a lui Turnavitu a rivnit însăși soția lui Hangerli, Doamna Ruxandra, fiica lui Alexandru Ghica, cu treizeci de ani în urmă Domn și el al Țării-Românești. Condica de sineturi a Doamnei, din care se vede cu cit a izbutit să-și mărească avutul în trecătoarea Domnie a soțului ei, cuprinde și actele prin care a intrat în posesia citorva din acareturile lui Dumitrachi și astfel aflăm de proprietăți ale răposatului, necunoscute altfel³.

Întăiu se vinde la mezat via de la Văcărești, pe locul mănăstirii Radu-Vodă — sint 13 pogoane și 10 prăjini, cu casă, heleșteiaș în vale, cișmeluță de zid și alte *namestii* — și se adjudecă pe 2.095 taleri Hatmanului Costachi, „carele în urmă însuși proreticos aducind pe frații Turnavitului le-au dat protimisii cu această sumă de bani de vor să cumpere pe sama lor via și ei au răspuns că nu le trebuiește“ (fol. 107-107 v°, no. 7, la 8 Iulie 1798). Via e vindută de Costachi — omul Doamnei Ruxandra, utilizat, cum se va vedea, și la celelalte mezaturi, — Doamnei, pentru 2.100 taleri (fol. 109-109 v°, no. 10, la 4 Septembrie 1798). Fiindcă era însă pe loc mănăstiresc, Doamna Ruxandra dă mănăstirii Radu-Vodă „o prăvălie înduntru Bucureștilor, cu locul de supt dănsa, ce iaste în locul curții Pușcării“ (fol. 107 v°-108, no. 8, la 4 Septembrie 1798).

În aceeași vreme se strigă la mezat și „o fabrică de fidea cu *ergalii* de aramă și de lemn și cu puțină vie pe locul mănăstirii

pe la începutul războiului cu Austriei, „sa judece prierile terii“, la Craiova, Dionisie Eclesiarhul, *Cronograf*, în Papiu Harian, *Tesaur de monumente*, II, p. 176. Cf. V. A. Urechia, *Istoria Romînilor*, IV, p. 456.

¹ *Ibid.*, VII, pp. 554-5.

² *Ibid.*, p. 554.

³ Ms. rom., 260 al Academiei Romîne; vezi I. Bianu, *Catalogul manuscrisurilor romînesti*, I, pp. 572-80, no. 260.

Radului-Vodă, cu *otaștină* de la una sută vedre cinci¹. E luată tot de Costachi, pentru 274 taleri (fol. 110 v°-111, no. 12, la 8 Iulie 1798) și trecută Doamnei Ruxandra, pentru 280 taleri (fol. 111, no. 13, la 25 Septembrie 1798).

În sfârșit via de la Ținlea, din *sud* Prahova, a Turnavitului, intrată mai cu greu în stăpînirea „casei Doamnei Ruxandra“, e scoasă și ea la vînzare.

Fiindcă întinderea viei și felul acareturilor de pe cuprinsul ei nu se cunoșteau cu de-amăruntul, Hangerli poruncise să se orînduiască „boierinași la fața locului, să facă măsurătoare“, și apoi să se facă strigare la mezat și la Ținlea care, aceasta, n'a dat niciun rezultat. În August 1798, Domnul primește carte isprăvni-cească, iscălită de Păharnicii Alexandru Cocorăscu și Iordachi Cantacuzino, după care via măsură cincisprezece pogoane jumătate de pămînt lucrat și două de *obrație*, pe care se afla gospodăria, alcătuită din „casăle cu trei odăi sus, o cămară cu două pridvoare“ și cu beciurile de dedesupt, o pivniță de zid cu șopron, o casă șindrilită lingă vie, un grajd și alte două șoproane (fol. 106-106 v°, no. 6). Dacă mezatul de la Ținlea n'a avut căutare, strigările de la București și-au atins ținta. În anaforaia din Septembrie, a starostelui Panait Țigară, se arată Domnului cum s'a strigat pentru via Turnavitului „mai bine de patru luni și jumătate“, și, „*artărdisind* mușterii după obicei“, s'a ajuns, cu același Hatman Costachi, la tal. 2092,60, pe sama căruiă „s'au și *haraciladisit* mezatu aceștii vii“ (fol. 105-105 v°, no. 4). Peste citeva zile — la 18 Septembrie 1798 — „luminata Doamnă“ pune mina și pe această vie, după cea din București, cumpărînd-o de la Costachi pentru 2100 de taleri (fol. 105 v°-106, no. 5); Hatmanul arată că o cumpărase și el la mezatul domnesc, „făcut lucrurilor lui Dumitrache Turnavitul pentru multele datorii cu care s'au aflat datoru, atît aici, cît și la obraze în Țarigrad“ (fol. 106).

Asupra viei de la Ținlea avea însă drept de protimisism mănăstirea prahoveană Mărgineni. Eșgumenul plingîndu-se lui Vodă că s'au atins interesele mănăstirii, neștiutoare de mezat, Hangerli îi răspunde supărat că, timp de trei luni, cit au ținut strigările, n'a avut nimic de spus asupra viei¹. Starețul nu s'a dat bătut; se pare că a și chemat în judecată pe Doamnă². Lucrurile s'au

¹ Vezi mai sus, p. 367 și no. 3.

² V. A. Urechîă, *l. c.*, p. 243, n. 4.

împăcat totuși. Cîteva zile mai tîrziu, — în Novembre 1798, — mănăstirea primește în locul viei, cu titlul de schimb, un loc de trei stinjeni al Doamnei Ruxandra, lângă Curtea Veche, în București (fol. 111-111vⁿ, no. 14).

Datoriile lăsate de Turnavitu pretutindeni erau însemnate; la stingerea lor au mers talerii strînși la mezat, după ce s'au scos întăiu banii domnești și boierești. Dumitrachi se imprumutase pe unde putuse și pusese zalog parte din proprietățile sale. Astfel via de la Văcărești, ajunsă, cum am văzut, în stăpînirea Doamnei lui Hangerli, fusese zălogită pentru 5.000 de groși, luați cu dobîndă de Turnavitu, în August 1797: alături de vie se amanetase și o prăvălie de la „poarta de sus”. Vinzarea amaneturilor dăduse la un loc 3.963 taleri, de cari se ocupă un „Andr. Gaudin, Bes-telter der Gläubiger”, la 29 Septembrie 1798 (Condica de sineturi, fol. 108 v°, no. 9).

Averea lăsată de Turnavitu va fi fost totuși destul de mare ca să se poată împlini toate aceste datorii, la care se mai adaugă una și mai mare: 25.000 taleri, luați cu zăpis de la un Frances, bani cari vor fi dați de starostele negustorilor, după porunca lui Hangerli, care-î cere în același pitac să stringă „toți banii ce s'au prins din avutul Turnavitului” și să facă arătare Domniei ce sumă s'a adunat, „că să-ți poruncim unde să-î dai”¹.

Poruncile Domnului sînt din Novembre 1798. Ecourile trezite în jurul acestui neobișnuit proces politic următor unei ucideri fără judecată încep să se stingă, în aceste zile turburi cînd steaua lui Hangerli însuși stătea să apună.

Pricina adevărată a peirii Turnavitului rămîne însă, — și în urma celor desvăluite după moartea sa, — nedeslușită. I se puteau pune, firește, multe în sarcină. Nu știm însă ce a provocat neașteptata și singeroasa hotărîre a Porții, din Februar 1798.

Prietenia cu Pasvantoglu era cunoscută de mult și folosită, — cum am văzut —, de Poarta însăși, sau de Domnia țerii. Legături suspecte cu Rîgas și conspiratorii din Austria se descopăr, sau măcar se cunosc mai deplin, abia după moartea lui. Va fi con-

¹ V. A. Urechia, *Istoria Romînilor*, VII, p. 555. Pitacul e din 14 Novembre 1798. La început Poarta se opusese, prin firman, sa se achite datoria supusului frances din banii de la mezat; v. *ibid.*, p. 243, n. 4.

tribuit, negreșit, politica franceză dusă de Turnavitu, într'o vreme cind „duhul franțozesc” era socotit atit de primejdios la Stambul și cind ineseși relațiile politice ale Republicii cu Poarta nu mai erau mulțămitoare¹. Va fi tras in cumpănă, mai ales, teama lui Hangerli de cel ce i se părea a fi un rival ambițios, cum ne informa Flury². Oricum, ni lipsesc toate elementele pentru a judeca un sfirșit care se potrivește totuși uneia din cele mai aventuroase vieți din cite cunoscuseră Bucureștii vremii aceleia³.

Legăturile cu entusiaștii luptători pentru libertate, intemnițați la Viena, aruncă o lumină frumoasă asupra vieții puternicului negustor bucureștean, care, covirșit de preocupări materiale, nu uita, cu toate acestea, de năzuințele neamului său nefericit.

Mișcarea simpatrioților din jurul lui Rîgas, pe care poate a ajutat-o și el cu banii săi, nu era sortită unei izbinzi răpezi și ușoare. Turnavitu e omorit in Februar; in Iunie 1798, Rîgas și cîțiva tovarăși ai săi erau uciși la Belgrad, și cauza grecească părea pentru multă vreme pierdută.

Alexandru Elian.

BCU Cluj / Cluj University Library Cluj

Tablele cerate și aurul din Ardeal

La sfirșitul veacului trecut archeologul ungar Teglás, interpretînd greșit un text juridic din tablele cerate aflate la Roșia⁴, a susținut că o parte din minele din Dacia erau proprietatea particularilor. Greșita interpretare a pătruns in *Istoria Romînilor* a lui A. D. Xenopol⁵, care resumă fals textul contractului încheiat în-

¹ Cf. V. A. Urechia, *l. c.*, p. 243. unde simpatiile pentru Franța sînt socotite pricina pierderii lui Turnavitu. Urechia greșește însă cînd crede că Dumitrachi „corespundea in secret cu Francesii din Viena” sau cînd susține că acesta a fugit din București (probabil: spre Constantinopol). Am vazut cum stau de fapt lucrurile.

² V. mai sus, p. 366, n. 2.

³ Turnavitu a lăsat și urmași. Cf. I. Ionnescu-Gion, *Cîteva pagini, in Revista nouă*, I (1888), p. 277, n. 86, și C. Gane, *Trecute vieți de Doamne și Domnite*, II, București 1935, p. 194, n. 1, care-l arata pe Barbu Păltineanu strănepot al lui Dumitrachi.

⁴ Tot așa și Goos, in *Chronik der archäologischen Funde Siebenbürgens*, Sibiu 1876, p. 125; Jung, *Römer und Romanen*, pp. 33-4 [N. 1.].

⁵ I, p. 194.

ire Memmius Asclepi și Aurelius Adiutor și greșește cind afirmă că acest contract ar fi un contract de închiriere. Greșeala este atit de evidentă și atit de enormă, încit ai impresia că nici A. D. Xenopol, nici d. C. C. Giurescu¹ n'au văzut și n'au cetit textul original, care este următorul: „Macrino et Celso cos. XIII Kal. Iunias. Flavius Secundinus rogatus a Memmio Asclepi, quia se litteras scire negavit, it quod dixit se locasse et locavit operas suas opere aurario Aurelio Adjutori ex hac die in idus Novembres proximas denariis septaginta liberisque. Mercedem per tempora accipere debebit. Suas operas sanas valentes edere debebit conductori supra scripto. Quod si invito conductore recedere aut cessare voluerit, dare debebit in dies singulos H. S. V. sestertios quinque numeratus... c... quod si fluor impederit, pro rata computare debebit. Conductor si tempore peracto mercedem solvendi moram fecerit, eadem poena tenebitur exceptis cessatis tribus. Actum Immenoso maiori, Titus Beussantis qui et Bradua, Socratio Socrationis, Memmius Asclepi“.

În traducere: „În vremea consulatului lui Macrinus și Celsius, în ziua de 13 calendele lui Iunie (20 Maiu 164 d. H.). Am scris eu, Flavius Secundinus, fiind rugat de Memmius al lui Asclepius, pentru că el a negat că ar cunoaște scrisul. El a zis că s'a năimtit lui Aurelius Adiutor și i-a închiriat munca brațelor sale și a copiilor săi la lucrările de aurărit, din ziua de azi până la proximele ide ale lui Novembre (13 Novembre 164) pentru 70 de dinari. Simbria va trebui să o primească la timp. Va trebui să dea stăpînului menționat mai sus muncă sănătoasă și solidă. Și, dacă ar voi să se retragă sau să înceteze munca fără voia stăpînului, va trebui să dea de fiecare zi cite 5 sestertii în numerar. Iar, dacă va pătrunde apa (în mină), va trebui să socotească potrivit cu partea aceasta (textul fiind mutilat, nici traducerea nu e clară). Dacă stăpînul va întirzia să-i plătească simbria pe timpul muncit, va fi legat cu aceiași pedeapsă (nu se știe precis ce vrea să spună expresia: exceptis cessatis tribus). Făcut la Immenosum Maior. Titus al lui Beussant zis și Bradua, Socratio al lui Socration, Memmius al lui Asclepius“.

Jurisprudența romană distinge trei contracte de locație: 1. Locatio rei, contract de închiriere, 2. locatio operarum, contract de

¹ *Ist. Rominilor*, I, p. 136.

serviciu și 3. locatio operis faciendī, contract de întreprindere (Cătuneanu, *Curs de Drept Roman*, p. 354).

Orice om care cunoaște cit de puțin dreptul roman se poate ușor convinge că și contractul acesta nu este un contract de închiriere, ci un simplu contract de serviciu.

În text se spune: „Dixit se locasse et locavit operas suas opere aurario“, „a zis că s'a năimit și a închiriat munca brațelor sale la lucrarea de aurărit“ și, mai departe: „suas operas sanas valentes edere debebit“, „va trebui să dea muncă solidă“. În text nici nu se vorbește despre „res“; deci nici vorbă nu poate fi despre un contract de închiriere sau arendare, și greșeala pe care o comit aproape toți istoricii noștri este cu totul neexplicabilă, fiindcă, atît în literatura juridică străină, cit și în cea romină, textul trebuie interpretat în unanimitate drept contract de serviciu.

Mommsen, în *Corpus Inscriptionum Latinarum*, vol. III, pp. 943 și 944; Bruns, în *Fontes iuris Romani antiqui*, pp. 328 și 329 și în *Kleinere Schriften*, p. 45, unde zice textual: „der Schuldner, ein einfacher Grubenarbeiter“, și Karlowa, în *Römische Reichsgeschichte*, p. 798, constată în unanimitate că textul din tabula cerată este al unui contract de serviciu. În fine Girard, în *Textes de droit romain*, p. 860, și în *Manuel*, p. 381, nota 2, spune că: „il y a une *locatio operarum*, où l'ouvrier *locat operas suas* au capitaliste. à l'industriel qui l'emploie“.

I. Peretz, în *Istoria dreptului roman*, vol. I, p. 270, de și nu se exprimă tocmai corect din punct de vedere al dreptului roman, spune că: „*res* închiriată este munca, *merces*, plata“, deci este evident că și Peretz vede în contractul acesta un contract de serviciu, o *locatio operarum*.

Insist atît de mult asupra naturii contractului, invocînd mărturia celor mai savanți romanisti, fiindcă unii istorici romini au acceptat părerea lipsită de orice temei juridic că aceste contracte din tablele cerate ar fi „*locatio rei*“ și „*res*“ închiriată ar fi mină de aur. Din această interpretare greșită se trag o mulțime de concluzii, care nu redau fidel viața economică a Daco-Romanilor, căci se afirmă greșit că tablele cerate din Transilvania fac dovadă că minele de aur din Dacia au stat în proprietate particulară și că acești proprietari de mine ar fi fost analfabeți.

Astfel, în *Istoria Romnilor* de A. D. Xenopol, la p. 184 din vol. I, se afirmă că: „Ni s'au păstrat anume în tablele cerate

vre-o trei contracte de închiriere a unor gropi de aur, pe care acei ce le dau le numesc ale lor“.

În *Viața economică a Daciei romane* de V. Christescu, în legătură cu minele din Dacia, la p. 27, se spune că: „noi credem că posesorii din tablele cerate pomenite sînt proprietari: alături de proprietatea imperială a mai existat și o mică proprietate privată“, și, la p. 26, nota 3, că, „după datele tabelor noastre cerate, se poate că „*operae aurariae*“ ar fi corespuns acelor „putei“ în sens strîmt“.

Toți acești autori înțeleg supt „*operae*“ gropi de aur, mine, *aurifodine*.

În text se află expresia: „*quas operas sanas valentes edere debebit... quod, si invito conductore recedere aut cessare voluerit... dare debebit*“. Dacă textul ar trata despre o mină de aur, ar fi neînțeles; dacă însă supt „*operae*“ se înțelege lucrul brațelor, el este clar, și evident că stăpânul apare îndrituit să ceară lucru bun, sănătos și solid și să pretindă că lucrătorul, minerul să nu înceteze lucrul.

Tot la această concluzie ajungem dacă analizăm textul: „*quod si fluor impedierit, pro rata computare debebit*“, ceia ce înseamnă că, dacă „*operae sanae*“, adică lucrul brațelor, vor fi împiedecate de apă, care izvorăște din mină, pe timpul cit lucrătorul nu poate munci în mină, nu primește simbrie. Traducerea cuvîntului „*operae*“ cu mină, aurofodină sau groapă de aur ni-ar da o frază lipsită de orice înțeles.

La *locatio rei* riscul îl poartă locatarul, proprietarul. Principiul acesta se aplică fără nicio excepție, în toată vigoarea lui, și arendașul poate resilia unilateral contractul de locațiune, dacă este evident că lucrul închiriat sau arendat nu-i mai poate da usul convenit; poate resilia contractul, dacă mina se umple de apă și nu mai poate fi exploatată.

Cu totul alta este situația de drept, care ni se presintă la contractul de serviciu; la *locatio operarum*, riscul îl poartă stăpînul: „*qui operas suas locavit totius temporis mercedem accipere debet, si per eum non stetit quominus operas praestat*“, spune renumitul jurisprudent roman Paulus și, tocmai pentru a exclude această posibilitate, adică tocmai pentru ca în cas fortuit stăpînul să nu plătească simbria, contractul spune juridicește corect: „*quod si fluor impedierit, pro rata computare debebit*“. Dacă, deci, condiția aceasta este la locul ei în un contract *locatio operarum*, de ser-

viciu, ea este irațională într'un contract de *locatio rei*, de arendare.

Singură expresia aceasta e de ajuns ca să ne convingă că textul este al unui contract de *locatio operarum*, de serviciu.

Cu toată claritatea textelor din contractele de serviciu, Téglas Gábor, după ce redă textul latin al unei table cerate și citează lucrarea lui Henric Finaly, făcea următoarele constatări: „Iată că Memmius, fiul lui Asclepius, dă în arendă pentru 70 de denari o mină (*operas suas*) indicată de a sa, de la 20 Maiu 164 d. H. până la 13 Novembre ale aceluiași an, adecă exact pe-o jumătate de an, lui Aurelius, fiul lui Adiutor“. Téglas Gábor ridică astfel pe un simplu minier la rangul de proprietar de mine. El face acest lucru ca să poată trage conclusia, scumpă inimii lui, că proprietarii de mine, *peregrini* analfabeți, n'au putut pune baze solide unei culturi și civilizații romane, care să persevereze în Dacia până în zilele noastre, că deci poporul român nu este de origine romană și cu atât mai puțin autohton.

Este inutil să reproduc toate concluziile pe care le pune Téglas și care își au originea în greșita interpretare a textului de mai sus.

Greșeala aceasta, pe care o comit aproape toți istoricii noștri, se poate explica din împrejurarea că până mai ieri minele din Dacia și mai ales cele din Transilvania, ajunse supt stăpânire străină, ne interesau prea puțin. Azi însă situația s'a schimbat. În învățământul superior avem o secție care se ocupă exclusiv cu studiul minelor; deci se impune să cunoaștem bine istoria lor pentru desăvârșirea educației speciale a tinerilor ingineri de mine. Pe lângă acest interes special mai avem și un alt interes, de ordin general, pur istoric național.

În timpul mai recent, toate cercetările din domeniul activității omenești în basinul Dunării confirmă continuitatea poporului român în Dacia, și de la regula aceasta generală nu poate face excepție nici istoria minelor. Cunoștințele mai mult decît sumare pe care ni le dă recenta „Istorie a Românilor“ de d. C. Giurescu despre viața economică din Dacia nu mai sînt suficiente.

Köleseri, în: *Auraria Romano-Dacica*, apărută la anul 1780, în care se publică și o hartă a Olteniei din anul 1720, spune, la cap. I, 25: „Nihil quippe a Romanis omissum, nil intentatum, quod metallis eruendis conduceret. Ideo ad colendas metallifodinas, tractanda metallica, loturam cumprimis auri, fodinali labore faciliorem, multa millia hominum adigebant, aliis mercede con-

ductis, pluribus ad metalla, et in metallum damnatis, quemadmodum in Valachia Romanorum consuetudinum in variis vitae praxibus adhuc tenaci, poenae modus damnari ad salisfordinas, continuato usu superest“.

În cap. I, 28, vorbind despre mai multe localități din Munții Apuseni, zice : „Perpende... metallicos labores, qui plus romanae industriae vestigia quam moderna culturae indicia ostendunt“ iar, la cap. II, 18 : „sufficiat tamen pro instituto id solum ostendisse: aurariarum culturam in tantum floruisse in Dacia, ut eadem hodie adhuc laboris continuatio, vix innovata, supersit ; contra multum, ab eorum industriosa remiserit sedulitate“.

La Plinius, *Historia Naturalis*, XXXIV : „Hic voce ictuque repente operarios revocari iubet“ (cînd lucrările pentru spargerea pietrei erau terminate se da de știre minierilor în modul acesta; în cap. II, nota 36, Köleseri explică expresia „ictu repente“ astfel: „tales sunt Valachorum de templorum et turrium lateribus penduli asseres abietini, vel laminae ferreae catenis suspensae, quibus, ordinato ictu pulsatis, loco campanarum signum datur tempus sacrorum adesse“. Aceasta să fie originea toacei)?

Examinînd textele acestea, ajungem la convingerea că ;

1. De la retragerea armatelor și funcționarilor romani din Dacia și până la finea secolului al XVIII-lea, a trebuit să existe încontinuu o oarecare organizație juridică, o formație de Stat, care să fie îndrituită a condamna „la ocnă“. Persistența pedepsei dovedește continuitatea existenței autorității de Stat la Romîni.

2. Organizația aceasta de Stat, a trebuit să existe la Nordul Dunării pentru simplul motiv că, în Peninsula Balcanică nefiind mine de sare, pedeapsa cu ocnă ar fi căzut în desuetudine și nu ni-ar fi putut fi transmisă.

3. Minele din Transilvania fiind exploatate, chiar și în secolul al XVIII-lea, mai mult după sistemul roman, este evident că transmiterea sistemului și obiceiurilor romane a necesitat existența continuă a unui popor care și-a însușit aceste metode și obiceiuri de la Romani. Dar e evident că transmiterea aceasta n'a putut să o facă decît exclusiv poporul romîn.

Din toate acestea rezultă că Istoria dreptului romîn și Istoria minelor trebuie din nou și temeinic studiate, fiindcă altfel comitem greșeli și dăm cunoștințe eronate asupra trecutului nostru.

Ion Baltariu.

DĂRI DE SAMĂ

Ion Conea, *Basarabii din Argeș, despre originea lor teritorială și etnică*, extras din *Rânduiala, arhivă de gând și faptă românească*, anul I, n-rul 2, București 1935, 23 pp., în 4°.

În lucrarea de față d. Conea, fixînd cartografic răspîndirea numelui Basarab, constată un centru de apariție în Hațeg și o arie de răspîndire, destul de întinsă, peste tot teritoriul românesc. Însă, în afara Hațegului, cele mai multe nume apar în Oltenia. De aici deduce că primii voveozi au descălecat din Hațeg în Oltenia de unde au trecut apoi la Argeș. Pe baza acestei singure constatări actuale credem că nu se poate trage o concluzie așa de hotărîtoare, fiindcă un onomastic nu implică la apariție o origine etnică, așa cum se întîmplă cu o unealtă, și fiindcă o dinastie nu numai că nu presupune un nume comun, ci, din potrivă, se singularizează cît mai mult posibil. Dar, avînd în vedere importanța problemei pe care o ridică această chestie a Basarabilor în istoriografia românească, este bine să se discute supt toate aspectele posibile. Din aceste motive cred necesare cîteva precisări, care vin din cetirea studiului de față.

Teoria originii oltene a Domniei din Argeș are o singură basă: cronicile muntene, de altfel recente, dar care par a reda cea mai veche tradiție păstrată. Însă tocmai această tradiție este anulată de cea de-a doua, redată tot de aceleași texte, mult mai amplificat — ceia ce ar arăta să fie mai nouă —, după care ar fi „descălecat“ Negru, *alias* Radu Negru-Vodă, din Țara Ungurească mai întîiu la Cîmpulung, apoi la Argeș, unde au venit de „i s'au închinat“ și „Basarabii“ din Oltenia.

E greu de ales care din amîndouă aceste tradiții ar avea un sîmbure de adevăr. Totuși pe cea d'întîiu o putem corobora cu știri de alt ordin: documentele care precizează țara lui Litovoiu cu a fraților săi la 1273 ar arăta o continuare a țerii lui Litovoiu din 1247; lor li urmează Bărbat, căruia, e ușor de închipuit, i-ar fi urmat Tihomir, după care ar fi venit fiul său Basarab din Argeș. Aceasta numai în cazul cînd Litovoiu din 1273 este același cu Litovoiu din 1247; dar, dacă sînt două persoane deosebite, cum crede d. Conea (p. 18), atunci se poate tot așa de bine ca Lito-

voru mort în luptă să fie urmaşul lui Seneslau din Argeş şi deci cea de-a doua tradiţie să fie tot aşa de plausibilă.

Oricine poate alege una sau alta din succesiuni fără a spune că greşeşte. În această situaţie este prudent a vorbi numai de succesiunea Domnilor¹ şi nu şi de alcătuirea Terii-Româneşti, care ar putea avea şi altă evoluţie.

Ca să se deslege această chestiune ar trebui numai două informaţii: una care să dovedească identitatea sau neidentitatea lui Litovoiu din 1247 cu cel din 1275, şi alta să precizeze dacă Tihomir a fost sau nu Domn şi, în cas afirmativ, al cui urmaş a fost. Fără aceste precisări nu cred că se poate ieşi din ipotesă. Ceia ce putem spune cu siguranţă acum e că nu ştim nimic sigur dacă Ţara-Românească s'a alcătuit de voievozii din Argeş sau de către cei Oltenia. În niciun cas nu poate fi vorba de un voevod de la Cîmpulung, şi trebuie înlăturată cu desăvîrşire ipotesa unei dinastii asiatice, lipsită de orice argument.

Dacă dăm loc următoarei posibilităţi: Litovoiu din 1247 e acelaşi cu cel din 1273, fratele lui Bărbat, succesorul lui, şi că acestuia îi urmează Tihomir, membru al aceleiaşi familii, am putea socoti că argumentul rezultat din cartografierea numelui lui Basarab să ne facă a inclina mai mult linia către vechea ipotesă asupra originii oltene a Basarabilor. Dar pentru aceasta trebuia mai întâiu să se dovedească acolo existenţa familiei Basarabilor înainte de Basarab-cel-Mare şi, al doilea, cum de un membru al acestei familii a avut ca nume de botez, pe care l-a păstrat şi ca Domn, acelaşi nume ca al familiei sale. La cea d'întîiu chestiune d. Conea pare să răspundă prin atestarea numelui la 1241 cu Bezerenbam cel mult discutat (p. 9-10), cu Bersabei din 1259, popor nu dinastic (p. 10), şi cu „terra abbatis de Bezered“ în 1265 (p. 12). După acestea vine însăşi menţionarea lui Basarab la 1324.

Am discutat pe larg toate aceste nume cu altă ocazie², şi acum nu găsesc cu cale că pot schimba ceva din ceia ce am spus atunci. Din potrivă, repet cu insistenţă: Bezerenbam nu a fost pe pămînt românesc şi nu poate fi cetit Basarab³; Bersabeii nu sînt supuşi

¹ La această succesiune m'am referit eu în articolul *În jurul unei lupte a Romînilor cu Rutenii în 1277*, în *Arhivele Olteniei*, XIII, 1934, p. 385.

² *Marea invazie tătară şi Sud-Estul european*, Bucureşti 1933, pp. 49-56.

³ Aici (p. 9 şi 28) d. Conea scrie: „nu pricepem propunerea lui A. S. (o.

ai lui Basarab, ci o populație de pradă din Răsăritul Sandomirului iar „terra abbatis de Bezered“, care ar atesta doar un nume, rămâne, ca și atunci, o probabilitate¹. Deci, în niciun cas, nu se poate dovedi anterioritatea numelui, și odată cu el și a Basarabilor, față de Voevod. Aceasta nu înseamnă că *numele* nu a putut exista și mai înainte. Atita numai sintem siguri că nu este *atestat* în nicio parte înainte de 1324, nici în legătură cu dinastia lui Basarab Voevod, nici independent de ea. Cea de a doua chestiune d. Conea nu și-a pus-o, de și trebuia să și-o pună, de vreme ce admite o dinastie a Basarabilor înainte de Basarab Voevod; însă credem că, dacă și-ar fi pus-o, n'ar fi putut da nicio explicație. Față de acestea rămân la conclusia pe care am tras-o și mai înainte: „presupun că e vorba de un nume personal, care numai apoi va deveni patronic la urmașii“ lui Basarab-cel-Mare¹. Cînd, mai tirziu, alți Domni vor lua acest nume, părăsindu-și pe al lor, o vor face numai spre a legitima odată mai mult o descendență discutabilă față de acest Basarab.

Din cartografierea acestui nume se poate trage însă și altă conclusie. De vreme ce tradiția consideră pe Basarabi ca fiind Olteni, trebuie să credem că așa a fost. Deci Basarabii sînt la ei acasă în Oltenia². Dar, dacă acolo a fost o dinastie și acolo a

c., p. 54 nota 11) ca *Bezerenban* să fie identificat cu „Boleslav Polonul“. Dar argumentul iese din însăși nota citată; de vreme ce Bezerenbam nu e Român și țara Ilaut nu e țară românească și că Ordu nu s'a bătut cu niciun voevod român și nici n'a trecut prin țerile românești, rămâne de presupus că Bezerenbam a fost în luptă cu Ordu sau cu un tovarăș apropiat în *șinuturile unde se poate localisa Ilaut*. Și în acele părți, dintre cei cari au opus rezistență, Boleslav are cea mai mare apropiere de numele corupt transmis de cronica persană; de aici toată identificarea pe care o cred posibilă, dar tot ipotesă.

¹ Numele relevat de mine. *o. c.*, p. 51, no. 10: „ca *topic* cred că se poate recunoaște acelaș nume — ca provenind de la un Voevod ardelean Basarab — în 1235“ nu poate deveni siguranță decât cînd se va identifica locul și se vor cunoaște denumirile lui în trecut.

² *O. c.*, p. 51.

³ Spre adăugirea atestării acestui nume, d. Bărcăcilă de la Turnul-Severin imi arată că în satul Costești din Mehedinți sunt mulți Basarabi, cari au făcut danii și în trecut bisericii lor; de asemenea, la numele Bărbat (pp. 19-21) trebuie adăogat și *topicul* Bărbătești (un sat vestit e în Vâlcea), cum am atras atenția d. Conea la comunicarea sa din 15 Novembre 1933 (cf. p. 6), cînd totuși nu știa de existența lui Basarab în Mlăci-Vâlcea (cf. p. 14 și n. 62).

ajuns ea vestită, și tot de acolo a fost stăpinit Hațegul, este mult mai probabil ca în acest Hațeg numele să vină de la stăpînitor și deci să fie posterior dinastiei, indiferent de timpul și stăpînirea efectivă. Este o simplă ipotesă care, cu toate că nu luminează cu nimic problema, este totuși mai ușor de admis, căci duce la constatarea răspîndirii numelui de sus în jos¹.

În ce privește „descălecarea” din Hațeg, este o imposibilitate², afară de cazul când vrem să rămînem totdeauna alături de document. Putem crede, și este cu totul admisibil, că în secolul al XIII-lea, poate și mai de vreme, după cum a fost și mai târziu, să fi venit dincoace de munți și locuitori de dincolo, fugari sau învoiți. Cum aici este vorba numai de Romîni, ei trebuie să fi fost fugari în fața întinderii maghiare. Dar a admite în secolul al XIII-lea, sau mai înainte, trecerea unui voevod din Hațeg în Oltenia, care să fi stăpînit amîndouă regiunile, să fi fost apoi bătut de regele Ungariei și să fi pierdut tocmai acest Hațeg, țară de moștenire, de și se împăcase cu regele, nu se poate admite. Casul lui Bogdan din secolul al XIV-lea în Moldova nu se poate considera ca o reproducere a unui cas similar în Muntenia. Ar fi rămas măcar cît de vagi amintiri și despre acesta. De altfel nu se poate constata cine a fost antecesorul acestui voevod hățegan, care să fi fost omul regelui unguresc. Apoi, dacă admitem că Litovoiu, de baștina lui oltean, va fi avut Hațegul ca feudă de la regele Ungariei în schimbul recunoașterii suzeranității, vedem că urmașul său Bărbat a putut ținea țara de baștină, dar a pierdut feuda fără a înlătura vasalitatea, ceia ce ar însemna o scădere din punct de vedere formal, dacă Hațegul ar fi fost temeiul legitimității lui.

Față de atîtea îndoieli, cîte ne vedem siliți să păstrăm, și mai ales față de așa de puținele izvoare care ni-au parvenit, cred că nu se poate trece mai departe de următoarea expunere: Din foarte vechi timpuri Romîni au fost organizați în mici alcătuiți politice a căror existență o arată limba prin instituțiile păstrate, dar a căror formă n'o cunoaștem în amănunt, ci numai o bănuim.

¹ De aici și diferitele nuanțe: *om prost* sau *om vestit*; cel d'întăiu n'a putut fi decât de origine umilă, poate rob băsărăbesc, deci nume recent, pe când celălalt s'a putut bucura de vechi drepturi sau de privilegii noi.

² Despre studiile d-lui C. Kogălniceanu, pe care se bazează d. Conea, vezi recenzia mea în *Revista istorică*, XXI, 1935, pp. 276-82

Aceste vechi organizații s'au tot contopit unele cu altele, încît, în momentul în care le menționează izvoarele istorice, nu sînt nici mici, nici neînsemnate, ci pot sta oricînd pe picior de egalitate cu oricare formațiune politică europeană contemporană. Ele sînt însă rezultatul unei evoluții locale, și nu născute dintr'o impulsione străină. Așa trebuie considerate Statele lui Litovoiu, Seneslau, Ioan și Farcaș la 1247, așa al lui Litovoiu și Bărbat la 1273 și așa al lui Basarab la 1324. Argument hotărîtor pentru acest lucru este însuși felul în care s'au tocmit județele sau „țerile“ și orașele noastre muntene și oltene: cele d'întîiu pleacă de la un accident geografic, iar cele din urmă sînt o creație economică. Întîiu a existat Dunărea, Jiul, Oltul, Argeșul, Dimbovița și apoi județul sau țara lor. Deci Domnia acestor țeri nu trebuie socotită decît ca autohtonă, născută și evaluată în același Ținut.

Dacă trebuie totuși să se vorbească de o „descălecare“, aceia nu poate fi determinată în timp decît după dispariția lui Bărbat și înainte de venirea lui Basarab. Cum va fi fost și de unde va fi venit „descălecătorul“, rămîne să se precizeze. Dar din cîte ni sînt cunoscute acum, putem afirma cu hotărîre că în Tara-Românească nu poate fi vorba de vre-un descălecat.

Să se observe deosebirea față de Moldova. Și acolo au existat vechi organizații românești, care însă n'au ajuns să crească de la sine, ci le-a ajutat impulsul străin: Germanii din Ardeal și din Polonia, poate și Armenii, i-au dat orașele și cetățile economice, iar Domnia impusă i-a dat orașele și cetățile-reședințe; Ținuturile s'au adăugat acestor aglomerări omenești. Această formă de alcătuire poate însă determina un descălecat, dar nu ca al unui Domn venit în locuri pustii, ci ca a unui stăpîn impus unor organizații rudimentare, care ele înseși în acel moment poate că nu erau fără stăpîn nominal îndepărtat.

În concludie, Hațegul și Amlașul cu Făgărașul de mai tîrziu pot fi *alături* de Oltenia și Tara Românească, dar Oltenia și Tara-Românească nu pot fi creațiuni ale acelor țeri, din care n'au putut veni nici Basarabii. Hațegul poate avea în onomasticul și topicul său numele voevozilor de la începutul Terii-Românești, dar prin aceasta nu se demonstrează origina lor hătegană, ci numai o probabilă stăpînire a lor.

A. Sacerdoțeanu.

* * *

Dr. Gh. Ciuhandu, *Episcopii Samuil Vulcan și Gherasim Raț. Pagini mai ales din Istoria Românilor Crișeni (1830-40)*, Arad 1935.

Lucrarea păr. dr. Ciuhandu represintă quintesența unei munci covârșitoare în slujba istoriei naționale.

Nu este vorba numai de acel „deceniu (1830-40) de caracteristic zbucium bisericesc“ (introducere), ci se îmbrățișează o întreagă epocă a vieții românești din Țara Crișurilor și pînă în cîmpia bănățeană. „Încadrați de la sfîrșitul veacului al XVII-lea în privilegiile ecle-siastice ale Sîrbilor, strămutați atunci în acest ținut, se părea că alte zile vor învia pentru Romîinii de acolo. „Viața românească începe să înmugurească și să obțină oarecare consistență culturală, prin cărțile romînești ce le primiau din tiparele de la Buda“ (p. 393). Fericirea e, însă, efemeră, căci în curînd Sîrbii, fiind preferați de Unguri și în genere de stăpînire, „încep să-și afirme superioritatea atît ierarhică, cît și politică“. Usurparea drepturilor ce le avuseră fac pe Romîni să se ridice. „Conștiința era formată deja, în măsura de a-și formula un drept la Scaunul episcopesc de la Arad“, revendicîndu-l pentru un Romîn.

Aceste năzuinți le concretizează în petiția de la 1814. Nu izbu-tesc a înlătura pe deplin o pacoste și „se izbesc de ceia ce a fost în totdeauna politica Habsburgilor“: *propaganda catolică* (ea înaintează paralel în Ardeal și Dalmația). În slujba acestui curent activează o întreagă politică subversivă; de multe ori izbucnia „în chip brutal“, într'un „războiu confesional“, cum a fost acela condus de Samuil Vulcan, episcopul unit de la Oradea. Planul strategic de catolicizare era basat pe „principiul înaintării geografice“ (p. 108). Epicentrul era la Oradea, de unde, prin ajutorul domnilor de pămînt (*földbirtokos*), împinziseră toată regiunea Crișurilor pînă în Banat. Dacă totuși această propagandă nu a dat rezultatele dorite de catolici, aceasta se datorește în bună parte episcopului ortodox Gherasim Raț din Arad, care a întrebuițat „mijloacele cele mai efective în slujba întăririi credinții și a îmbunătățirii moravurilor poporului“ (p. 267).

Afirmațiile autorului se bazează pe un considerabil material do-cumentar, care în cea mai mare parte e publicat în această carte, formînd partea a doua a studiului, în număr de 186 bucăți.

Cornelia C. Bodea.

* * *

Ștefan Meteș, *Din istoria dreptului românesc din Transilvania* (din „Memoriile Academiei Române”, secț. ist., seria III, XVII. 4), București 1935.

Se dau liste de Voevozi și cnezi ardeleni, și după publicații ungurești greu de găsit și de întrebuințat. Pentru întâia oară se cercetează statutul Făgărașului, publicat în *Corpus statutorum Hungariae municipalium* de Alexandru Koloszvári și K. Ováry (1885). Se arată felul de alcătuire al forurilor, cu clerici și mireni.

* * *

T. Cristureanu, *Hotarele statice și dinamice ale României*, București 1935.

Această scurtă lucrare a unui sociolog format la școala engleză cuprinde mult mai mult decît s'ar crede după puțina-i întindere. Multe idei noi și îndrăznețe sînt expuse clar. Documentarea e foarte bogată. E vorba mai ales de primejdiile ce pot amenința România. E o carte care merită a fi citită.

BCU Cluj / Central University Library Cluj

* * *

G. Călinescu, *Opera lui Mihai Eminescu*, II și III, București, f. an

Cu dreptate spiritul ponderat care e d. G. Călinescu se ridică împotriva prejudecării că Eminescu a cuprins toată cultura timpului său și i-a dat în toate domeniile o interpretare personală, deosebit de adîncă, dar aceasta nu înseamnă că, împreună cu o receptivitate fenomenală, marele poet moldovean n'a avut o excepțională pătrundere filosofică, o capacitate puțin obișnuită de a urmări firul gândurilor celor mai abstracte, pe care știa apoi să le lege cu viziuni de o plausibilitate adesea unică. Curiositatea lui de a ști, de a ști orice, se dovedește enormă, aproape bolnăvicioasă, și, pe trei șferturi, inutilă.

Fără a fi însuși filosof, de și volumul I-lu desvăluie, poate, prea pe larg, ideile filosofice ale lui Eminescu, care nu sînt toate nici o doctrină, nici un crez al lui, autorul urmărește răbdător cursurile ascultate și cărțile citite de Eminescu, la Berlin și la Viena, pe o vreme cînd acolo marile construcții metafisice exercitau o hresistibilă influență asupra unui tineret oricînd gata la discuții asupra a ceea ce nu se poate ști, dar înșeală prin cuvinte

care au alt sens de la unul la altul, asupra inutilității aproape desăvârșită a soluțiilor. Une ori el recunoaște note de student sau simple traduceri acolo unde alții credeau că se află înaintea produselor unei cugetări originale. Aiurea, nu e o listă de lecturi, ci bibliografie dată de profesor. De aici se vede ce grea va fi truda aceluia care va voi să publice Operele Complete ale lui Eminescu.

În domeniul literelor clasice, se dau (I, p. 51 și urm.) traduceri din Horațiu, până acum necunoscute, care sînt admirabile. Hazlii parodiile din *Odiseia*, pe care poetul începuse a o preface în românește, ca și *Iliada* (pp. 41-2). Dar el s'ar fi servit de o versiune latină. Trebuiau lăsate la o parte notițele incoherente din vremea cînd această frumoasă minte se tulburase. O tristă impresie face și încercarea de a scrie literatură în franțuzește (p. 53 și urm. La pagina 60 e vorba nu de *Corespondența* lui Jules de Goncourt, ci de *Jurnalul* frașilor de Goncourt). Se notează vastă informație în ce privește literatura românească inedită. Eminescu se interesa de problema începuturilor românești (pp. 115-7). În judecarea lui Eliad el dovedește cel mai sigur simț critic (pp. 103-5)!

În toată această parte nu se poate merge mai departe cu minuția, — cu o minuție inteligentă.

În analiza operei, se începe cu concepțiile despre cosmogonie (o reproducere din *Rig-Veda* în admiratul poem :

La început pe cînd fiindă nu era nici neființă.

(V, pp. 133-4.)

Pentru altă inspirație se putea căuta nu numai în Ovidiu, ci mai ales în Lucrețiu. Întreaga analiză e bogată în reproducerea unor strălucite părți de poezie neștiută până acum. Se redă o mare parte, — publicată de d. Călinescu și în *România Literară* din 1932, dar necesită și pierdută acolo, — din versiunea epicei succesiuni a Imperiilor omenirii întregi.

De aici cartea e o adevărată alegere din această poezie așa de măreață une ori, alte ori așa de gingașă. Un mare loc e făcut și epopeii dacice, din care prin tipărituri se știa așa de puțin. Se merge așa și până la înfățișarea, și în formă dramatică, a istoriei

* Dimitrescu autor de mici comedi (p. 111), nu e uitat și el. De mai multe ori, și în Academia Română, am atras atenția asupra lui, și am reeditat interesantul cadru de moravuri din *Budea defterent*. Ca istoric Eminescu era slab informat în ce privește pe Iordanes (nu Iordanes); v. pp. 112-3.

Romînilor. Pe alături atrag dramele istoriei universale. Trebuia să se urmeze însă nu şirul istoric al obiceiului, ci dezvoltarea sufletului şi mijloacelor scriitorului însuşi. În acest sens, şi pe baza chiar a acestui minunat material, a cărui descifrare o ştie cât e de grea oricine a umbliat în hacsul caietelor lui Eminescu, subiectul va trebui reluat, cum ni-o făgăduieşte însuşi autorul.

Dar d. Călinescu arată aici cu pricepere şi izvoarele, intru cît există şi se pot urmări, ale acestei poezii pe care anumite concepţii critice o închiseseră în marginile celor vre-o şaizeci de bucăţi lirice, decretate „bune“ în cenacul „Junimii“.

* * *

D. Popovici, *Ideologia literară a lui I. Heliade Rădulescu*, n-1 5 din publicaţiile „Institutului de istorie literară şi folclor, condus de D. Caracostea“), Bucureşti 1935.

D. D. Popovici a cheltuit o admirabilă răbdare ca să urmărească atitudinile ideologice ale unui om de o mare inteligenţă, de mult talent pentru o literatură mai mică, dar care, într'o lume aşa de puţin culturală încă şi în atingere cu o coplesitoare civilizaţie, şi-a pierdut răpede direcţia şi măsura, din vechiul fond ne mai fiind de la o bucată de vreme decît interesante elemente risipite, care străbat printr'o greoaie pedanterie, încintată de cuvinte. Din părerile aşa de divergente ale contemporanilor, cari erau influenţaţi de politică şi de motive personale, din judecăţile, tot aşa de opuse, ale vremii noi, în care nu mai era punctul de vedere de partid sau de credinţă, de o parte, resentimentele, de alta, autorul ar fi dispus să meargă alături de laudători, — şi nu totdeauna cu dreptate. Eu mă găsesc cu părerea mea în tovărăşia lui Ion Ghica şi Bălcescu şi prefer să fiu împreună cu dinşii. Dincolo, pentru epoca mea, aş fi rămas cu Bogdan-Duică, dar şi cu Pompiliu Eliade.

D. Popovici crede că Eliad, Heliade, n'a vrut să arate un „sistem al său“ în literatură; ba cum n'a vrut!, dar el nu s'a putut închea. Însă el a şi împrumutat mult şi autorul îi caută izvoarele, începînd cu Englesul Blair. Se constată influenţa lui Boileau, cu care erau asămănări de spirit, în ce priveşte plăcerea de a da norme şi atacurile răuvoitoare împotriva contemporanilor; i-a şi tradus în parte *Arta Poetică*. Romanticii vin pe urmă, dar ce trist efect fac citaţiile din ei şi judecăţile asupra lor într'o limbă

care înghițise prea mult ca să se poată desmorți? Este și un contact statornic cu manualele franceze inferioare, înaintea cărora Eliad, ca un recent inițiat în literaturile Apusului, se oprește cu admirație (p. 22 și urm.). Ce seci sînt în adevăr preceptele luate de dîsele din Marmontel, altfel un scriitor de merit în povestiri, din Iesuitul Le Batteux, din La Harpe, care a fost preceptorul iubit al Țarului Alexandru I-ii! Dar informația d-lui Popovici e foarte bogată și sigură, și analizei sale nu-i scapă nimic din ce ar putea servi la alăturări și explicații. Marmontel e supus unei operații critice ireproșabile, pe care putem crede că n'o merită pe deplin.

Greul Vardallah copiază pe Blair — se aduc dovezile —, Eliad urmează pe Lévizac și transcrie pe Macpherson (pp. 43-5). Astfel de opere nu pot interesa prea mult chiar dacă altele ar fi originalele și modelele. Ar fi ajuns poate o constatare.

Dar rezultatul acestor cercetări pline de sacrificiu te face să te întrebi ce poate fi în adevăr original și în alte scrieri ale „părintelui literaturii române”. Urmărirea unui crez personal bine stabilit mi se pare cu totul imposibilă. Dar de sigur e bine să se știe că el a cetit pe saint-simonianul Leroux și că lectura lui francesă nu s'a oprit decît mai tîrziu, cînd Eliad ca scriitor era cu totul isprăvit, chiar și ca ecou bucureștean al ideilor străine din vremea sa. Instructiv e și capitolul despre mesianismul scriitorului muntean, care a știut aici să vădească o oarecare originalitate.

Din capitolele următoare se poate învăța foarte mult ca estetică și teorie a literaturii; e sigur însă că Eliad nu iese cu cîștig din aceste descoperiri care se adună pentru a-l strivi².

Meritele lui, așa de reale, sînt de căutat aiurea decît în această grea silabisire a unor texte străine.

Și pentru bibliografia așa de amănunțită trebuie să mulțămim d-lui D. Popovici.

¹ Pînă și planul său de „Pantheon literar” se arată luat pe de-a întregul de la Aimé Martin (p. 127 și urm.).

² La pagina 216, nota 2, se arată că și Fabulele lui Gh. Stor nu sînt decît traduceri (după un scriitor obscur, Bonmuns, profesor la Liceul Lazăr. Despre colegul său Repey am vorbit în *Revista Istorică*). D. Popovici a desgropat și înmuriile de proslăvire a lui Alexandru-Vodă Ghica, datorite profesorilor Buvelot și Storbac (pp. 218-9). Și „Biblia științifică țigănească” a lui Vaillant, care scrie, în 1838, și „Cheia magică a fiecunui și a faptelor” (pp. 259-60).

Octavian Beu, *Răscoala lui Horia*, București 1935.

Această lucrare splendid ilustrată cuprinde înfățișarea răscoalei memorabile în ilustrația timpului. PIANȘELE, peste o sută, sînt interesante; foarte puține însă autentice. Cutare-l presintă pe Horia (no. XVII) ca pe un husar cu blană bogată, ori ca pe un Polon cu barbișon și ciuf (no. XIX). Adevărate sînt n-le XX-I, XXIII, XXV-VII, poate XXIV. În n-l XXX el apare ca un căpitan imperial călare, și cu surducă. Pentru Cloșca, autenticitatea e în n-le XXXIII-IV, mai ales XXXVI (splendid portret de țeran blind), XXXVIII (intemnițat, chinuit), XL-II (foarte realiste). Pentru Crișan, n-le XLVII-VIII (ca un preot de sat). Horia și Cloșca, n-le LIV-IX (același grup). Femeile, no. LXIII-IV. Cunoscutele figuri în negru, n-le LXV și urm. Scenele, oribile, sînt de imaginație. Alți țerani, n-le XC și urm. (aici grozave ucideri în castele). De la n-l XCIV medalii, unele admirabile. Se adaugă ceva despre călătoria lui Iosif al II-lea în Ardeal.

* * *

C. A. Stoide și Constantin Turcu, *Documente și regeste din Ținutul Neamțului, secolele XVI, XVII, XVIII* (din revista „Apostolul”, n-le 9-11), Piatra-Neamț 1935.

Publicația de acte moldovenești începe cu traducerea cărții domnești a lui Alexandru Lăpușneanu din 1555. Foarte interesant e ordinul lui Gașpar-Vodă oprind pe șoltuzul, pîrgarii și alți dregători de Piatra de a supăra satul Roznov, al „giupăniasei Bilăiasă” (a lui Bilăi, de la Bilo, Alb), „care taste ieșit de la ocolul târgului Pietrii încă din zilele lui Pătru Vvd. și umblă cu Ținutul”, dar i se cere a participa „la mori și la fânuri și la podvoade”, ca și „la șindile” (p. 11, no. XVIII). Și călugării de la Bistrița voiau să-l capete (p. 12, no. XIX). Satul Negrileștii, din același ocol, e luat de Ștefan Tomșa, „când au venit Costandin Vvd. în țară”, și dat lui Duca biv Ușer (viitorul Domn); la 1621 același Domn îl restituie Comisului Vorontar (p. 13, no. XXI). Pe vremea dăruirii către Duca, Vorontar „au fost în Țara Leșască”. El are soție, Salomia, și fii (p. 14, no. XXV). Soția lui Bilăi, Singlitichia, e fiica lui Gavril Logofăt. Ea lasă Roznovul lui Dumitrașco Ștefan și soției Zinica, părinții viitorului Gheorghe Ștefan-Vodă (p. 15, no. XXV). El îi era nepot (pp. 16-8, no. XXVI). Mențiunea trimeșilor lui Tomșa „ca să iai numile boerilor celor

pribegi (*sic*) de pe la mănăstiri și de pe aiurea, de unde să află în țară“ (p. 16, no. XXVI). Mențiunea lui Dumitru Uricariul și a lui Precup Caraiman (p. 17, soție : Nastasia, și pp. 19-20, no. XXXI). Mențiunea banilor dați de Vasile Lupu lui Gheorghe Ștefan, care cu ei ridică oaste contra Domnului său. Ștefăniță, fiul lui Vasile, confiscă toate moșiile rebelului, „dacă ne-au deschis Dumn[e]zău ușa milei Sale și ne-au dăruit cinstitul Împărat pe noi cu Domnia la moșia părintelui meu, în Scaunul țării noastre a Moldovei“ (p. 24, no. XLV). Un act de la Iliaș Alexandru-Vodă pentru Doamna Safta, „care din despărțenia ce-au avut cu Domnul său Gheorghie Ștefan-Vodă, din țară streină, unde li s'au tămplat lipsă și scăpare de prilej, precum au fost voea putearnicului Dumnezeu!“; a căpătat de la dînsul Rîșnovul (p. 26, no. XLVIII).

Bogate note și excelentă tablă. Citeva facsimile. Trei originale la sfîrșit.

N. Iorga.

BCU Cluj CRONICĂ y Library Cluj

Primim de la p. de Jerphanion, cercetătorul bisericilor rupestre din Capadocia, aceste rinduri :

„Vă amintiți de conversația pe care am avut-o la Vălenii-de-Munte asupra etimologiei verbului românesc „a pleca“. Am găsit, din întâmplare, pasagiul următor din *Actele Apostolilor*, XX, 15, unde traducerea Sfîntului Ieremia spune : „et, inde *navigantes*, sequenti die, venimus contra Chium, et alia *applicuimus* Samum, et sequenti die venimus Miletum“.

Iată „aplicare“ întrebuițat ca echivalent al verbului „venire“, cu care și alternează. Verbul acesta este un termen de marină (v. la *Thesaurus* exemple ca următorul : „applicant piratae“ ; deci chiar *a aborda*, a veni la bord).

De oare ce în epoca romană călătoriile, din ce în ce mai numeroase, se făceau mai ales pe mare, se înțelege de ce termenii nautici au sfîrșit prin a fi întrebuițați pentru orice fel de călătorie. De aceia și găsim în limbile romane cuvinte ca „*artiver*“ *adripare* ; *aller*, *andare*=adnotare.

În franceza familiară se spune încă „*rappliquer*“ pentru a reveni sau chiar pentru a veni. Trebuie să fie luat de la vre-un dialect

local care ar fi păstrat vechiul cuvînt latin vulgar de „applicare“ în sensul de a veni. Nu știu dacă vre-odată comparația aceasta cu limba românească a mai fost făcută.

De oare ce problema aceasta vă interesează, permiteți-ne a vă semnala faptul că verbul latin *applicare*, în sensul de a veni, a dat în greceasca bizantină ἀπλεκεῖω sau ἀπληκεῖω, „divertere“ (de unde ἀπληκτον, „diversorium“) și în limba militară: „castra pune“ (de unde ἀπληκτα, „castra“). Numeroase exemple se găsesc în glosariul grec al lui Ducange. A fost semnalat ca un indiciu de influență latină faptul că manuscriptul Bibliiei, Paris, gr. 3, de la sfîrșitul secolului a XI-lea, copiat în Italia-de-Sud, înlocuiește (Ex., 14, 9) verbul παρεμβάλλω, *camper*, prin ἀπληκεῖω (Vaccari, *Orientalia Christiania*, III, p. 291); dar este mai degrabă întrebuintarea unui termen vulgar foarte răspîdit în greceasca medievală. Iată-l dar și pe Grec tributar al latinului *applicare*.

Mă întreb însă dacă aceasta se poate aplica și în limba românească. Fiindcă văd în scrisoarea d-voastră că e vorba de un verb „a pleca“. În România, bizuindu-mă doar pe urechea mea am crezut că vorba de explicat era „aplecă“¹.

Cunosc prea puțini limba d-voastră pentru a ști dacă și cel d'întăiu poate suferi deducțiile pe care le făceam asupra celui de-al doilea. De aceea mă și mărginesc numai a vă încredința acest material, fără a trage vre-o concluzie. Filologii să nu mă acuse, dacă mă aventurez pe un teren necunoscut“.

*

În *Histoire du Monde* a d-lui E. Cavaignac, ca vol. V, d. Jacques Zeiller dă *L'Empire romain et l'Église*.

*

În *Buletinul Museului județului Vlașca „Teohari Antonescu“*, I, d. D. Berciu dă rezultatul săpăturilor sale în teren preistoric, la Tangiru.

Note de d. Jean Brandejs despre Maramurășul cehoslovac, în *L'Est européen agricole*, April 1935.

*

¹ Considerațiile sînt așa de interesante încît credem folositor a le publica (N. I.)

D-ra Lutz Netoliczka înseamnă, în revista *Cuget Clar*, VIII, 15-8, deosebiri între arta populară săsească și aceia a Românilor.

În *Revista de Pedagogie*, V, 3, d. E. Țopa dă o contribuție prețioasă, plină de lucruri nouă, la bibliografia românească veche, cercetind cărțile românești de botanică până în vremea noastră.

În *The American correspondence of a Bristol merchant, 1766-1776, Letters of Richard Champion*, publicate de d. G. H. Guttridge (publicațiile Universității din California, Berkeley, 1954), p. 45, se vede că miniștri englezi rideau la ideia că Americanii ar putea să se adune în congres și făceau pe regele Gheorghe să-i atace în mesagiul către Parlament. Cînd au aflat de hotărîrea de independență, luată cu atîta bună înțelegere, au rămas îngrozîți. Se gîndiau (p. 46) să reducă prin blocare pe rebeli. Cei cari susțineau pe aceștia erau tratați de „facțioși” și nebuni. V. și scrisoarea de la pagina 48 și următoarele. Negustorul e contra înecării ceaiului indian la Boston.

În *Revista fundațiilor regale*, II, 10 și urm., d. Al. Em. Lahovary continuă cu presintarea chestiei macedonene în timpul cit autorul era ministru la Constantinopol. Se dau piese oficiale, salvate, prin copia pe care a păstrat-o d-sa, din catastrofa în Rusia Sovietică a Arhivei Ministeriului Afacerilor Streine. Continuă și corespondența lui Duiliu Zamfirescu cu Maiorescu (de la 1892 înainte).

În *Candela* de la Cernăuți, XLV, 1-12, d. Mihai P. Șesan dă cîteva știri despre „cultul sfinților naționali în Biserica ortodoxă sîrbă (în secolele XIII și XIV)”.

O mișcată comemorare a lui Gustave Glotz, cercetătorul vieții elenice și inițiatorul unei noi Istorii Universale, de d. Abel Lefranc, în *Comptes-rendus* ale Academiei de Inscricții din Paris, April-Maiu 1935.

În *Historische Zeitschrift*, 150, 1, o dare de samă a d-lui Iosef Pfützner despre „Istoria Europei orientale și istoria lumii slave, ca probleme de cercetare”.

În *Biserica ortodoxă română*, LIII, 56, o notă de N. Iorga despre sfârșitul Mitropolitului Antim. Alța, de d. G. Giuglea, care crede că în *Apostolul* de la 1563 al lui Coresi e întâia mențiune a descendenței noastre romane într'o carte bisericească (de fapt nu e mai mult decît o traducere, și fără cunoștința unui text latin; tot așa și pentru celelalte cazuri citate). D. Aurelian Sacerdoțeanu, tratînd despre ctitorii Cutlumuzului, lămurește, după un studiu recent al d-lui P. Lemerle, editorul actelor grecești de la Athos, că zidirea mănăstirii a fost atribuită Împăratului Alexie Comnenul numai pe baza unui act fals. D. Șt. Lupșa dovedește că la 1695 episcopul „varadiensis” nu e de Orade, ci de Petrovaradin.

Bine ilustrat, manualul de *Istorie veche* al d-lui Andrei Oțetea e exact și limpede. În ce privește planul, e cel obișnuit: cunoștinți împărțite pe capitole de specialitate. Poate totuși că și în învățămînt construcția dinamică s'ar putea introduce. Și ideile generale pot fi prinse și reținute de copii, mai ales de la „clasa a V-a” în sus.

Autorul anunță o „Istorie mijlocie și modernă” și una contemporană.

Cu o mare bogăție în observațiile de amănunte se presintă noua lucrare a d-lui I. Minea, *Din istoria culturii românești. lecții finite la Universitatea din Iași*. 1. *Cultura moldovenească în prima jumătate a secolului al XVII*; 2). *Locul cronicii lui Ureche în istoria culturii românești*, Iași 1935. Nu lipsesc nici priviri generale, juste. Pe larg se vorbește de școala lui Vasile Lupu. O imbielsugată biografie a lui Grigore Ureche. Asupra raporturilor dintre originalul lui Grigore Ureche și adausurile lui Simion dascălul, p. 50 și urm. (d. Minea îl crede Ardelean, adus de Gheorghe-Vodă Ștefan). Toată această parte, lucrată mărunt, e deosebit de prețioasă. La note, Bianu n'a făcut decît să ordone a se broșa Cronică lui Manase, pregătită în întregime de I. Bogdan.

Într'o broșură, *Ο μνημειακός τάφος του Μπαρθολομίου* (Atena 1934) d. Gheorghe Sotiriadi arată pînă unde se întindea cultura micedoniană în Nordul Greciei. Despre săpăturile de acolo, același, în *Πρακτικά* ale Societății arheologice din Atena pe 1935.

În *Gazeta Cărilor*, IV, 15-6, d. D. Mazilu, cercetînd proporția elementelor latine în limba romînă prin analiza *Luceafărului* lui Eminescu, ajunge la concluzia că, din 1907 cuvinte, 1685 sînt de origină latină.

Tot acolo reproducerea, după *l'Illustration* din 1864, a scenei inundațiilor bucureștene, după o schiță de Aman (interesantă, silueta biseriçuții de mahala). Note despre trecutul societăților de lectură în școlile secundare, de d. D. Munteanu-Rimnic.

Despre Gavriil Bănulescu și Moise Sora Noac, Al. Lupeanu-Melîn, în *Unirea de la Blaj*, XLV, 19.

În *Arhiva pentru știința și reforma socială*, XII, 3-4, d. Alexandru Claudiu are un studiu documentat despre „Auguste Comte și Restaurația“.

O scurtă „Istorie a Pedagogiei“ ca o carte de școală o dă grupul de autori P. Andrei, M. Ralea, Șt. Birsănescu. Ilie Popescu-Teiușani și V. Harea (București 1935.) Foarte bune ilustrații. (De ce Nazians și Aristot, după franțuzește)? Partea despre învățămîntul românesc e bine informată. Nu lipsește o notă de politică actuală în ultimele capitole. E de adaus însă ce am făcut noi în domeniul pedagogiei, de la Constantin Stolnicul Cantacuzino la acei Pestalozzi romîn care e „Moldoveanu“ de la Athos, de care m'am ocupat într'un memoriu la Academie, și la marea reformă școlară de la 1790, care, alături de cea polonă, e o înnoire în școala europeană.

În revista *Capitolium*, XI, 7, d. N. Lupu tratează despre despre „reconstruirea monumentelor antice în girandolele lui Vespiğnani“.

În *Codrul Cosminului*, VIII, 1933-1934, pe lingă intinsa lucrare a d-lui I. Nistor despre ucrainism (ne-am ocupat de dinsa după extras în revista francesă), aceia a d-lui Vlad Bănățeanu despre

titulatura la Grecii vechi, și ea analizată aici chiar, apoi contribuția dlui Karadja despre notele cu privire la războiul din 1877 ale căpitanului sudes Warberg. D. Leca Morariu dă texte istriene.

De d. Nicolae Grămadă, despre documente falsificate, despre norme de cancelarie moldovenești și socotirea de odinioară a ceasurilor (bogată recoltă). Costume din Bucovina date la 1810 de un German (Jaschke) (interesant boierul din Siretiu, p. 425); de mare interes ruinele Sucevei, p. 429; vedere a Suceviței, p. 430, a stilpului de la Vamă, p. 431) (de d. Eugen I. Păunel). Despre Priscus la Attila, d. V. Grecu. O scrisoare a lui Grigore-Vodă Ghica, în 1765, către Ralet, dragoman venețian (pp. 438-40; publicată tot de d. Grecu). Cneji în Polonia, p. 457 (notă de d. Grămadă). Pentru hotarul Moldovei, d. Teodor Balan (pp. 458-9). D. Balan publică și două documente moldovenești, din 1445 și 1453. Tot d-sa arată că Budai Deleanu a murit la 24 August 1820, lăsînd, cu soția polonă, Susana, copiii: Susana și Eufrosina. Se pomenesc frații: Aron, Anton, Nicolae, Iosif (pp. 462-3). D. Nistor da un raport austriac despre trecerea pe la Galați în 1859 a lui Vodă-Cuza (ar fi fost aspru, dar, probabil, desprețuitor de pompă și forme; pp. 471-3; trebuie: Mălinescu, nu Mili-nescu; de ținut în samă averșiunea Austrieilor față de Unire). Tot de la d-sa opt scrisori ale lui Tadeu Hasdeu și cîteva alte acte (p. 487, Tomarova e Renii). Colecția d-lui Sava Hadji de documente fanariote a fost cumpărată de Institutul Sud-Est European cu o donație a Ministeriului de Externe prin d. subsecretar de Stat Savel Rădulescu (v. pp. 542-3). Pentru numele Bă-sărabă o contribuție ungurească la pagina 549. Despre un ms. din *Fiore di Virtù* în românește și slavonește p. 567. Bogat necrolog și multe dări de samă și notițe bibliografice (revistele mele n'ajung la Cernăuți). Tablă alfabetică.

În Bucureștii, revista *Museului și Pinacotecei Municipiului București*, I, 1935), mai multe articole de preistorie (și ponduri pontice). D. Mușmov, despre false monede bulgărești la noi. D. dr. Severeanu despre monede de la Radu I-ii și urmașii lui până în secolul al XV-lea, despre ale lui Iliăș, fiul lui Alexandru-cel-Bun. Tot dr. Severeanu și despre candela de la Sf. Gheorghe Nou a Mariei lui Șerban Cantacuzino Comisul. Acte de la Mircea I-ii (p. 109) și de la Ștefan Racoviță.

Insemnări de pe cărți de pâr. C. Bobulescu (și menținea lui Silvestru, patriarh de Antiohia, pp. 84-5; o carte dată de Mazepa Mitropolitului muntean Teodosie, pp. 83-4; un dar al lui Dosoftei al Moldovei, p. 90). O mențiune, culeasă de d. Stoica Nicolescu, despre lupta lui Matei Basarab cu Leon-Vodă (p. 95); un act despre Plumbuita (pp. 102-4). Rău copiate notele vieneze. Catalogul colecțiilor, cu cîteva reproduceri.

*

În *La Pologne au VII-e congrès international des sciences historiques*, III (Varșovia 1933), pe lângă studii despre predarea istoriei, o importantă cercetare, de d. Marian Sigismund Jedlicki, despre raporturile Poloniei cu Sfîntul Imperiu medieval (în 1085 Henric al IV-lea face din Cehul Vratislav și un rege al Poloniei; p. 126). Despre epoca preistorică, d. Ludovic Piotrowicz. Despre „pretinsa descoperire a Americii în 1470“ d. Boleslav Olszewicz, Despre pătrunderea evreiască în Polonia, d. Majer Balaban. D. Casimir Hartble urmărește călătoriile Polonilor în Orient de-a lungul secolului al XVI-lea (a lui Ocieski putea fi întregită după piesa dată de mine în *Literatură și artă romînă*).

*

În colecția *Cartea Satului* a Fundației Culturale Regale „Principele Carol“, se dă o formă aleasă a *Vicleimului* (cu musică de d. G. Breazul; București (1935)).

*

D. Virgil Tempeanu cercetează „Cîntecele de cruciată ale lui Walther von der Vogelweide“ (Folticeni 1935), într'o întinsă și foarte bună lucrare (și de bibliografie). Nu lipsește orizontul și o judecată personală și sigură. Sînt și asemănări cu literatura noastră populară (v. p. 141 și urm.).

*

Amintiri interesante despre vechea Craiovă în conferința d-lui N. Gh. Dinculescu, *Craiova acum 80 de ani* (Craiova 1934). Cîteva ilustrații (Sf. Nicolae Belivacă, 1794; Sf. Nicolae Craiovița, 1770; vechiul liceu; vechea „Madona Dudu“; „Fintina Obede-anului“; splendida biserică a lui Matei Basarab, Sf. Dumitru, distrusă de barbaria lui Lecomte du Noüy; curțile Glogoveanului).

*

De d. George D. Florescu înfățișarea „vechilor proprietăți în București în veacurile XVII și XVIII“ (București 1934). Foarte bine scrisă, cuprinde lămuriri inedite, și unele reproduceri de monumente. Și resumat german. Plan.

*

În *Arhivele Basarabiei*, VI, 4, extrase din Arhiva Senatorilor despre administrarea Iașilor în 1811, de d. T. Bulat. Din același nesfârșit tezaur note culese de d. Const. N. Tomescu. Citeva cărți de hirotonie (cu facsimile), adunate de același. Și alte documente mai vechi (păstrarea până în secolul al XVII-lea a familiei Spancioc): ele sînt strinse și publicate de p. episcop Visarion. D. Gh. I. Nastase caută în „Codex Bandinus“ știri despre Ungurii în Moldova secolului al XVII-lea.

*

Multe fotografii necunoscute ale lui Carol I-ii și ale familiei regale în *Cei trei regi*, cartea de istorie popularizată a d-lui Cesar Petrescu, din colecția *Cartea Satului*. Interesantă mai ales aceia a bătrînului rege în ultimul an de viață. Textul, de o formă foarte plăcută, e în general exact. Și unele detalii inedite despre regele Ferdinand.

*

Note despre Sarmizegetusa de d. C. Daicoviciu (despre ultimele, importante descoperiri), în *Gînd Românesc*, II, 12. D. Virgil Vătășianu despre bisericile de lemn din Ardeal.

*

În polemica I. Lupaș-Friedrich Teutsch și broșura *Offener Brief an Herrn Universitätsprofessor dr. Ion Lupaș* (Sibiu 1935).

*

În *Revista fundațiilor regule*, II, 2, un articol al d-lui Sextil Pușcariu despre Gheorghe Bogdan-Duică și mai ales un bun studiu de d. Eugen Demetrescu despre opera de economist a beizadelei Nicolae Suțu. Capitolul despre Gemisthios Plethon din Istoria filosofiei de d. P. P. Negulescu e a se complecta, peste Vast și alte lucrări mai noi, cu izvoarele ce arăt în a mea *Histoire de la vie byzantine* (texte de-ale lui Plethon în Νεός Έλληνισμός al lui Lampros; despre: Chrysoloras în ale mele *Notes et extraits*).

*

În *Buletinul Institutului de filologie romină „Alexandru Philippide“*, condus de d. Iorgu Iordan, I (1934), pe lângă studiul, de care am pomenit aici, al d-lui H. Mihăescu despre o lucrare medicală a lui Rufus din Efes, d. D. Găzdaru se ocupă de numele etnice ale Rominilor din Istria (numele de *Cici* apare încă din 1329; p. 36, „Cixcix“ e de sigur alt nume; p. 42, nota 1: îmi pare și acum grea derivarea Caracacianilor din Siracaciani: interesante casurile de porecle după defecte de limbă; pp. 42-5; imposibilă părerea că numele vine de la o persoană din 1329, Chichio, nici de la „un feudal italian din Istria“, un proprietar pe moșia căruia s'au așezat; v. p. 45 și urm. Cîribiri ar fi o poreclă italiană, cum e *zomzomim* la Evrei pentru populații cu graiu neînțeles din pustiu sau *barbaros* pentru cei neînțeleși de Greci; totul e de o erudiție strivitoare, dar așa de utilă, pp. 59-60: în genere e o lucrare extrem de bogată). Despre legenda meșterului Manole în Balcani d. P. Caraman, cunoscut și prin alte studii de folklore, tot așa de bine informate și pătrunzătoare: se combate părerea d-lui P. Skok că ar fi vorba de o creațiune mărgenită în lumea zidarilor. Discuția cu privire la numele lui Manole poate părea oșioasă: dar el nu e contemporan cu balada (v. p. 70 și urm.), ci derivă din forma Mănăilă, ea însăși venită din Manea, venit din Manu. D. Caraman crede în simpla trecere a formei grecești. Și aici erudiția uimește. Bogate etimologii de d. Iorgu Iordan (dar forțată explicarea lui *amar de vreme*). Mai puțin nouă ale d-lui S. Ivănescu. Revista se presintă, supt toate raporturile, în cele mai bune condiții.

*

Admirabila carte a d-lui Ramon Menendez Pidal, *La España del Cid*, I, (Madrid 1929) scoate la iveală caracterul de „împărați“ al stăpânitorilor din Leon; cei din Navara ieau și ei același titlu (v. moneda de la pagina 119). Se discută dacă „împărăția“ vine din imitația Împăratului carolingian sau din dorința de a se întrece a regiilor. *Adevărul pare a fi altul: tradiția împăraților bizantini: doar se întrebuințează și termenul grec de basileus: Ramiro al III-lea, „domnus et imperator“; p. 711. „Flavius princeps, magnus basileus unctus“, și mătușa, „domina Deo dicata basilea“ (p. 711).*

Apoi, în secolul al XI-lea, Ferdinand de Castilia devine „im-

perator fortissimus, imperator magnus.“ Regele Aragonului numește pe „Fredelaudus, imperator in Castella et in Leone et in Astorges“ (pp. 121-2). Titlul învie la Leon (pp. 149-50). Cf. și pp. 710 și urm., 750 și urm. La 1077 Alfons își zice „imperator totius Hispaniae“ (p. 263); cf. „toletanus imperator“, „Imperii Hispaniae et Tuleti regni... rex“, *ibid.*; „Legionensis urbis totiusque Hispanie imperator“, p. 753; „imperator totius Castellae et Toletae, necnon et Nazare seu Alarve“, p. 753. De semnalat și „Adefonsus, orthodoxus yspanus imperator“ și „Yspaniarum orthodoxus imperator“ (*ibid.*). (Autorul crede, greșit, că e vorba de carta pentru investitură; *ibid.*) Iscălitură arabă a regelui Pedro, fiul lui Sancho (II, p. 611). Paralelă între regatul de Valencia și cel de Ierusalim (p. 617). În iscălitura Hămenei (Eximina), *r* și *v* sint ca în grecește (p. 619). Și trubadurii, în secolul al XIII-lea, vorbesc de „reis emperaires Amfós“ (p. 687, nota 1).

În *Siebenbürgische Vierteljahrschrift*, 58, 3, articole despre arta populară săsească. D. Gustav Gündisch se ocupă, cu deplină competență, de lucruri românești: actul din 1419 pe care-l raportează la satul Rod, calcularea indicției în documentele publicate de I. Bogdan.

Despre Socinus (Sozini), așezat în Polonia, și acel socinianism de la care s'a inspirat și protestantismul în țările carpatice v. articolul d-lui Iacob Rappaport, în *Le Monde Slave*. April 1935.

Mănăstirea Bistrița, județul Neamț, de d. Leon Mrejeru și arhimandritul Ghenadie Caraza (Piatra Neamț (1935)), cuprinde o expunere bine informată și clară. Unele ilustrații.

Se semnalează apariția scrisorilor lui Filippo Mazzei către regele Poloniei Stanislav Poniatowski cu privire la începuturile Revoluției franceze (*Un osservatore italiano della Rivoluzione francese, Lettere inedite di... al re Stanislao Augusto* (Florența, 1934).

O notă despre profesorul bănăţean Nicolae Tincu-Velea (1814-67), în revista *Educaţiunea Naţională* (Timişoara), I, 1.

*

D. G. Racoveanu retipăreşte cu schimbări, biografia lui din 1836 a lui Paisie de la Neamţ, de ucenicul lui, Platon, în traducerea datorită duhovnicului rus Chiriac (*Viaţa şi nevoinţile fericitului Paisie stareţul sfintelor monastiri Neamţul şi Secul, dată acum pe slovă nouă şi graiu îndreptat de Gheorge Racoveanu* (Bucureşti 1935). Se adaugă scrisoarea lui Paisie către Vodă Alexandru Moruzi, pe care o dădeam în *Studii şi documente* şi de acolo în broşura *Mănăstirea Neamţului* (1912).

*

În lucrarea, pâr. Ilie Dăianu, *Unirea cu Roma şi revoluţia lui Horia*, Bucureşti 1935, se arată că şi clerul unit a fost iniţiat în mişcarea ţerănească de la 1784.

*

În opera întinsă, a d-lui dr. G. Banu, *Sănătatea poporului român*, capitolul despre condiţiile de dezvoltare e scris cu siguranţă. Partea statistică, plină de scheme, e excelentă.

*

În *Biserica ortodoxă română*, LIII, 7-8, pâr. arhieru Tit Sime-drea dă, după un manuscris ce a găsit, demisia din 1808 a Mitropolitului Veniamin Costachi. Foarte duioasă partea din urmă, în care se spune că, dacă nu i se dă un adăpost, se va lăsa în sama „celui ce dă hrană dobitoacelor şi puilor corbilor celor ce cheamă numile lui“ (p. 326). — O frumoasă conferinţă a pâr. N. Popescu despre „Preoţia veche românească“. Mai ales explicarea şi lauda lui Coresi, p. 331. — Pâr. Erast Hostiuc prezintă schiturile şi sihăstriile bucovinene Barbu, Berezniţa (cu acte inedite). Broscăuţi (tot aşa), Lăbeşti (*id.*), Coribniţa, Crişciatec (*idem*).

*

O serie de foarte interesante articole despre Austria în *Bulletin du centre européen de la dotation Carnegie*, n-le 4-6, 1935 (mai ales al d-lui Dunan despre Dollfuss).

*

Dacă alte volume din colecția d-lui G. Popa-Lisseanu, *Izvoarele istoriei Românilor*, pot aduce, așa cum sînt, și oarecare folos, se va recunoaște că nu e cazul pentru al VII-lea, care dă o traducere a cronicei lui „Nestor”, în care avem, ca Romîni, doar cîteva rînduri în partea de la început, vădit adausă, la o epocă destul de tîrzie. Tot restul, aproape 250 de pagini — și cu tablă alfabetică — la ce folos? D. Popa-Lisseanu, avînd fonduri la dispoziție, făcea mai bine publicînd texte inedite sau rare, de care sînt destule. Prefața e clară, dar de ce invinuirea că „nu ne-am știut folosi de Nestor”? Și d. Popa-Lisseanu vrea să ne silească a primi și fabulele „Anonimului” unguresc (p. 25)! Ne întîlnim și cu Bolohovenii (pp. 27-8).

*

În *Adevărul literar* de la 13 Octombrie, d. G. Călinescu arată că bucata neiscălită din *Foia* de la Cernăuți pe care o atribuiam, în *Revista fundațiilor regale*, lui Eminescu se află și în Operele lui Alecsandri. Aceasta înseamnă însă că Eminescu — și nu numai în acest caz — își lua de unde-i plăcea inspirație și formă, căci quasi-identitatea celor două versuri care mă îndemnaseră la atribuția greșită e incontestabilă. De sigur că procedarea nu e recomandabilă nici pentru un poet de geniu.

Tot acolo mi se atrage atenția că Baksić și Diodato sînt același călător. Că se mai semnalase odată e posibil; e așa de greu însă a se observa și păstra în minte orice amănunt... De altfel, a doua ediție din *Călătorii* mele e numai reproducerea fără schimbări a primului text.

*

În *Trei figuri din Cinquecento: Pietro Aretino, Francesco Guicciardini, Benvenuto Cellini*, București 1935. („Fundațiile Regale”) de d. C. Antoniadă, nu se va căuta nici informație variată, nici lucruri noi, nici idei originale, nici chiar cunoștința adîncită a lucrurilor, dar publicul mare va găsi o cetire plăcută. Ne întrebăm însă ce pot fi meșterii „iconari de la Murano” cari „ginguresc”. Nu văd iarăși cum pot intra în același rubrică de gloriicatori ai Veneției, cu „eterna bucurie a corpului sănătos”, pictori ca un Cima da Conegliano și Bellini (p. 19). N'am întîlnit la Veneția pe „ducii de Savoia” și pe Sforzii din Milano venind să petreacă (pp. 19-20). De ce dominația Medicisilor de la Florența ar fi o „ti-

ranie arțăgoasă" (p. 20)? Toată această caracterizare e pe atât de necorespunzătoare, pe cât de puțin precisă. Din citeva cărți noi însă ministrul care știe să-și întrebuițeze literar răgazurile a făcut interesante capitole de roman cu o dibăcie care nu e comună la istorici. Anecdota se răsfață cu măiestrie.

Păr. Cicerone Iordăchescu dă partea a doua din *Istoria vechei literaturi creștine (epoca de aur, 325-461)*, Iași 1935. Informație bogată și formă clară și precisă. E un excelent repertoriu, de pus alături cu cele mai bune apusene. Pretutindeni se înseamnă traduceri în românește. Figurează și literatura siriană.

În *Teodor Codrescu*, V, no. 41, un document al lui Petru Șchio-pul (1575) pomenește pe Drăgan Hroiț, al cărui nume amintește pe al pretendentului Hroiț sau Hromot din vremea lui Ștefan-cel-Mare. Un sinet de la beizadea Dumitrașcu Cantemir din 1705 (fiscălitură grecească) și alte acte cantemirești. — În nr. 15 e vorba de Neaga din Cislău și fiul Vlaicul (1566), înaintașii Doamnei Neaga.

Reproducerea unei pagini din Evanghelia slavonă de la „1560-1“ (aceia în care'n frontispiciu e intercalat numele: „erūmonah Lav-rentie“) în lucrarea d-lui Eugen Barbul, *Biblioteca Universității regele Ferdinand I din Cluj* (Cluj 1935) (p. 99). O pagină din msele slavone de Evangheliariu din veacul al XVI-lea (p. 122). Pentru pomelnicul de la Bistrița, p. 125. Material de folklor de la un dascăl din Unguraș, p. 126. O listă de incunabule. Și lista tipăriturilor românești care lipsesc în *Bibliografia Românească veche*.

D. Gheorghe Comănescu dă o lucrare întinsă despre *Realisări și tendințe în școala americană contemporană*, Iași 1935. E opera de mare merit a unui fost student în America.

NOTIȚE

Pe o Evanghelie greacă în-12, ce pare a fi din secolul al XVI-lea (la mine): *Ἀπὸ τὸ εἶδλο καλοῦμενον... (sic) εἶναι τῶν Βαγγελίη Νάννου Μικουλουκμπάσι ἀπὸ Κραϊόθαν, καὶ ἑποῖτος τὸ διαβάλλη, νὰ μὴν γενῆ (sic), ὅτι εἶναι ἁμαρτίη, 1819.* Adecă: „Această carte zisă... e a Lui Vangheli Nanu bulucbașa din Craiova, și cine o va străbate să nu..., căci e păcat; 1819“.

*

Pe un *Ἱεροκλεῶς φιλοσόφου ὑπόμνημα εἰς τὰ τῶν Πυθαγορείων ἔπη τὰ χρυσᾶ*, ed. Londra 1673, pe lângă iscălituri, cu nisip de aur, din secolul al XVII-lea, șterse barbar: *Παρθενίου... τοῦ... του: τῆς Σουμελάς, 1764, Παρθένιος Ἱερομόναχος.*

*

Primim aceste rinduri, care destăinuiesc originea românească a multor Ceangăi:

„Prin aceasta am onoarea a vă face cunoscut următoarele:

Sint învățător în satul și comuna Faraoni, jud. Bacău, care este locuit în majoritate absolută de așa-numiții „Ceangăi“. D-voastră ați scris despre originea acestor locuitori în județele Bacău și Roman. O parte dintre dinșii, cari și-au făcut stagiul militar prin orașele din Transilvania, vorbind o limbă asemănătoare cu limba ungară, au avut curiozitatea să afle ce este cu trecutul lor. După cite am înțeles, au fost lămurii de agenții unguri revisioniști, cu chiar citate din tratatul de istorie, respectiv a d-voastră. Li s'ar fi spus că sint rămășițe de Cumani, frați buni cu Ungurii, și deci și ei sint Unguri.

Personal, în trei ani de cind sint învățător în aceste părți și alți șase ani într'alt sat unde nu mai știu să vorbească ungurește (ceangăește), am constatat cele ce urmează:

Portul, firea (înfățișarea fizică și sufletească), obiceiurile și numele sint românești, după părerea mea, prin excelență.

Portul. Bărbații poartă sumane, ițari (cioareci), opinci, bonzi, glugă, băi, fluiet, căciulă, chimir sau brău, întocmai cum poartă sau purtau țeranii romini. Femeile poartă ștergar, cămașă croită după croiala femeii dace; poartă catrința și opinca acesteia. Bătrînii poartă plete cum purtau Dacii.

Firea. După înfățișarea fizică, eu m'am găsit unul cu mutră adevărată de Mongol. Și sînt peste 10.000 suflete, în patru comuni vecine cu Faraoni. Firea lor veselă la petreceri, cu jocuri numai românești, este de asemenea firea veselă a Rominului. Nimic nu-i trădează în această privință a fi Unguri.

Obiceiurile. La Crăciun, la Anul Nou, la Paște, la nunți, sînt obiceiuri românești. Ei singuri recunosc că nu sînt ungurești. În această privință însă, Biserica catolică are o influență covârșitoare asupra lor. Multe din aceste obiceiuri, despre care bătrîni spun că au existat, au fost interzise de preoți, ca ducînd la imoralități.

Numele. Majoritatea numelor în satul Faraoni sînt românești. Familiile: Pătrașcu, Novac, Matei, Panțiru, Pruteanu, Cojocar, Pescaru, Bejan, Vaida, Corbu, Roșăță, Bălan, Jitaru, Cobzaru, Ciuraru, Demșa, Plop, Maior. Munteanu, eu le socot nume românești. Roca (adecă vulpe), și care a fost Roșu, este mai curînd o poreclă. Asemenea: Boldog (fericit), Șabău (croitor).

Constantin Lozincă, învățător, Faraoni, jud. Bacău*.

Mommsen, în *Corpus Inscriptionum Latinarum*, III, p. 1400 cita după „Bouhier“: „ex ms. autographo Petri Lesialopis Voyage de Constantinople par terre, t. 54; dicitur ibi extare Apuli“. Citînd, la rîndul său, aceste rînduri, d. Kubitschek, în *Sitzungsberichte* ale Academiei din Viena, întrebă ce e „Bouhier“ și ce „Lesialopias“ (dar Mommsen spunea că a făcut o mare culegere de inscripții la 1745, p. 188, nota 1). Nic: eu nu știu ce înseamnă primul nume; al doilea e al lui Lescaloppier, care a fost și la București (v. Iorga, *Istoria Romînilor prin călători*). D. Kubitschek se întrebă cărui epoce-i aparține călătoria celei de-a doua jumătăți a secolului al XVI-lea.

În acest studiu al d-lui Kubitschek se vorbește de culegerea făcută în Ardeal de cunoscutul Marsigli și de un Ariosti (v. pp. 151, 160, 201), a cărui adunare e în manuscris. El era la Caransebeș în ziua de 8 Maiu 1749 (*ibid.*, p. 152). Asupra locului unde se află manuscrisul, *ibid.*, pp. 149-50.

Deci un adaus la călători.

*

La 25 Iunie 1738 un vizitator al Ardealului stă la masă cu fostul secretar, timp de douăzeci de ani, al lui Nicolae Mavro-

cordat care, gonit și despoiat de Turci, trăiește în miserie (Caenae interfuit unus ex boiardis seu ex nobilibus Valachiae, qui adhuc sub defuncto principe viginti annis secretarius fuerat, modo autem in sua quasi summa senectute se patria expulsus, bonis a Turcis expoliatus ingemiscebat"; *Arch. f. sieb. Landeskunde*, XI, pp. 136-7. Ceva mai târziu, autorul mănincă la un han românesc (*in aliquo diversorio valachico*; *ibid.*, p. 138).

Pentru iarbă de văpsit galben trimeasă de Agenția din Iași în Ardeal, *ibid.*, XI², p. 160.

Numele de Nemți dat Germanilor fără osebire trece peste amintirea, trecătoare, a Goșilor. El e luat de la Slavi, cea ce înseamnă o inițiere prin ei în viața germanică, acum îndepărtată. Cuvântul pare a fi venit la Moldoveni prin Poloni.

Un Toma Cantacuzino era, la 1545, proprietarul unui manuscris cuprinzând cuvântările retorului Libanius (v. *Libanii Opera*. ed. Ricard Foerster, Teubner, Lipsca, 1903, p. 5). Un Gheorghe Cantacuzino, arhistrateg, avea un al doilea manuscript la 6962; iscălește notariul Dimitrie Lascaris; *ibid.*, II, p. 195. E un element prețios în descurcarea genealogiei cantacuzinești înainte de Mihail Șaitanoglu. Un alt manuscript, datorit lui Mihail Apostolos, are această explicație: μετὰ τὴν τῆς αὐτοῦ πατρίδος ἀλωσιν πενήτα σὺζῶν; *ibid.*, p. 192.

Între studenții „unguri” de la Leyden, în 1728 și „Transilvano-Ungarul” preot Adam Fitsor; *Arch. f. sieb. Landesk.*, XVI, p. 221.

În continuarea cronicelor lui Eusebiu și Prosper de Aquitania de Matteo Palmieri (ed. din 1512) se cetesc rindurile acestea: „1478. Stephanus cognomine Chauobiona episcopus Misiaequae inferioris quam forte nostrum Valachiam Inferiorem dicunt, Valvoda, quo nomine barbari principem significant, Baizetum, Turcarum imperatorem, inita Matthiae, Pannoniae regis, societate, vi et armis Misia superiore spoliavit”.

Ele nu pot privi decît pe Radu Călugărul („Chaviobiona” și „episcopus”).

În Orbinus, *Regnum Slavorum*, p. 104, se prezintă o falsă inscripție slavă privitoare la Marcomani pe care ar da-o „Geremia Russo ne gli Annali di Moscovia“, cînd a mers în solie la Viena. Să nu fie aceia de pe vremea lui Mihai Viteazul, cînd solul a avut legături cu oamenii acestuia?

*

Pe exemplarul Academiei Romine din Aulus Gellius, *Noctes Atticae*, ed. din Leyda 1644, cu o altă însemnare ștearsă („chryst...”) se citește: „Ex libris Ioan : Scarlatti“. E probabil Ioan Mavrocordat, fratele lui Nicolae-Vodă Mavrocordat.

*

Katancsich, în *De Istro eiusque adcolis* (Buda 1798), p. 226, ca să arate cum Rominii, al căror nume crede că l-a găsit în *rumina ficus* al lui Ovidiu (*Fasti*, II, n. 412), au păstrat, rămîind pe locul coloniilor lui Traian, limba latină, de și cu elemente dace, dar și cu altele „vechi romane și grecești“, reproduce Tatăl Nostru după *Magister Linguarum*, citat de la „Cl. Salagius, *Ecclesia Pannonica*, I, p. 52“ și după Catehismul cirilic pentru Romini și Sirbi, Viena 1774. Se mai folosește de Thunmann, citat, latinește, *Historiae orientalium populorum* (pp. 181-235), și de *Linguarum totius orbis vocabula*, Petersburg, 1786-91.

Se discută și sensul cuvîntului de *Vlah*. și pentru Sirbi ortodocși și de *Caravlah*. Croații numesc Vlahi pe „Tracii și Ilirii“ slavi. A întrebat pe Romini și i-au răspuns: „noi sîntem Romini“ și „de la Țara-Românească“ (p. 227). Și el prezintă întăiu ipoteza greșită, cunoscută prin Hasdeu, a „Sclavinului românesc“ de la Dunăre (p. 221), ba chiar aceia că Romanaii („Rvmvnyaci“) ar avea a face cu Rominii (p. 228). Se întreabă dacă în adevăr sînt „Rumuneci“ în Pind (*ibid.*) și dacă în Wales nu sînt Romini, cum a spus Salagius (v. pp. 228-9 ; părerea e răspinsă cu căldură). Dar știe de „Valahia Mică“ de la Posega și de Morlahia „în Croația“, cu locuitori slavi (*ibid.*, p. 223, nota 6).

*

Exemplarul din Suidas (ed. 1619) al Academiei Romine are inscripția: Ἐκ τῶν τοῦ Ἰακώβου Κωνσταντινίδου Μαυροκορδάτου, τοῦ Χίου μὲν ἀπὸ πατρὸς, Βυζαντίου δ' ἀπὸ μητρὸς. Ἐκ τοῦ τοῦ Ἰακώβου Κωνσταντινίδου Μαυροκορδ. Ἐκ τῶν τοῦ Ἰακώβου.

*

Note despre intervenția Domnilor noștri în Ardeal la 1541, în *Arch. f. sieb. Landeskunde*, XI³, pp. 364-5. *Mota Walachorum*, la Sibiu, *ibid.*, p. 388.

Pentru „*censul Valahilor*“, *ibid.*, p. 427 (și un „*sacerdos walachalis*“). E din 1413 (v. *ibid.*, p. 425). Pe atunci se vindea în Ardeal „*postav polon*“ (*ibid.*, p. 427). Se trimet soli la Făgăraș (care era al Domnilor munteni) pentru știri („*ad terram Fugras propter explorationem*“; p. 429). Se zicea atunci la Sibiu *sufflatura* organelor bisericii (*ibid.*, p. 451).

În *Neue Nordische Beiträge* (Petersburg 1782), Pallas, cunoscutul călător, dă un itinerariu de la 1714, în care, la p. 193, se citește: „*Von Jassy kömmt man durch grosse Wälder in vier Stunden nach Kentü (Scinteie)... Von Wassilkowa (Vasluiu) (sechs und eine halbe Stunde von Kentü) geht der Weg eine halbe Stunde über Ackerfelder und Waldung... Von Burlat sind sechs Stunden durch Wald und Ackerfelder bis an den Dorf Putseny*“.

Pasagiile sînt reproduse, așa fragmentar, în Karl Neumann, *Die Hellenen im Skythenlande*, I, Berlin 1855, p. 21, nota 2. Acesta citează și pe Skalkowski, *Historische Untersuchungen über das Land Budjak und das heutige Bessarabien*, în *Archiv* al lui Ernau, V, p. 563 și urm., și opera unui Tengoborski despre Basarabia. Poate să fie ceva și în Daniel Schlatter, *Bruchstücke aus einigen Reisen nach dem südlichen Russland in den Jahren 1822 bis 1828*, St.-Gallen 1830.

Culegerea de versuri franceze, *Les Mystères de l'amour, édition élzévirienne*, apărută în exemplare numerotate, la Paris, în 1867, cu o prefață iscălită Dan Leylo, și un motto de „*princesse****“ (Ghica), pare a fi opera unui Român sau unei Romînce. Exemplarul meu are semnătura „*Pulchérie Croupinsky*“ (din Basarabia?).

Pe un *Lexicon graeco-latinum* al lui Henricus Stephanus, Coloniae Allobrogum, 1616, se citește: „Și am scris și eu aici ca să mă po[me]nescu vre-odată când să va dășchide această carte, rob[ul] lui Dumnezeu Scarlat (?), care mă aflam slujând în casă la părintele Mitropolit[ul] țării Nectarie în zilele luminatului Domn Ioan Caragea Vodă, lt. 815, Sept. 20“.

Găsesc citată o hartă a lui Khatoff pentru Muntenia, Bulgaria și Rumelia, Berlin 1829 (v. Böcking, *Notitia Dignitatum*, II, p. 445).

După curioasa și puțin cunoscuta cârtică apărută la Frankfurt în 1684, *Histoire critique de la creance et des coutumes des nations du Levant, publiée par le Sr. de Moni*, se spune, la p. 52, că vestitul Chiril Lukaris, ucenic al lui Meletie Sirigul, tot Cretan, merge ca preot la Padova și, întors la Alexandria, Meletie îl face stareț „et l'envoya en Valachie”, cu care prilej, trecind prin Germania (*sic*), cunoaște pe protestanți.

Pe exemplarul Academiei Romine din *Epistotele* lui Sinesiu, Veneția 1782 :

„Acestea sânt câte 2 zile rele care le-au spus Dumnezeu lui Moisi prorocul în Muntele Sinai, pentru ca să le păzească oameni, că aceste zile sânt rele foarte, și sânt în lună câte 2 zile rele, că pă cine îl va lovi boala între una dintr'acestea nu să mai scoală și care face nuntă nu să veselește, coconi căț nase nu trăescu, și, de va merge omul la judecată, rușănat va eșă, și, la neguțătorie de va merge, va păgubi; carele va sămăna sămăntă roadă nu va fi, și care de lucru să va apuca, nimic de el nu să va alege. Întăia lună să pune Septvr. în zile 3 și 24, Octomvre la 3 și la 11, Noemvre la 7 și la 11, Dechemvre la 6 și la 25, Ghenar la 2 și la 4, Fevr. 1 și la 22, Mart la 4 și la 20, April la 3 și la 20, Mai la 6 și la 22. Iunie la 2 și la 3, Iulie la 6 și la 22, Avgust la 5 și la 17 și la 22. Aceaste.

Tot acolo :

„ένός ἀργυρίου ὠνησάμη (*sic*) τοῦτο εἰς χρῆσιν ἐμοῦ τε καὶ τῶν φίλων; 1799, Σεπτεμ. 30, ἐκ Βουκουρεστίῃ, σχοιςχωμ (*sic*) παρὰ τῶ ἀρχοντῆ παχ. Κωνσταντίνῳ Μπελαδαν. (!). Νῦν δὲ Γεωργίου Χα., 1800. Κτῆμα Γεωργίου Μπουδεστιάνου Νεκολαΐδου, νῦν δὲ οἰκονόμου Κστ. Νικόπουλου.

Lt. 1796, Iunie 14 am intrat în casa ce am luat-o cu chirie de la vătaful Costantin Butuc. Al doile șatr. Theodorașcu Măcărescu, zioa Joi“.

D. dr. Euseb Popovici publică un volum *Din istoricul Liceului Ștefan-cel-Mare din Suceava, 1860-1935* (Suceava 1935). Este și o parte despre începuturi. Gavril Băleanu, numit la 1873, demisionat la 1876 (pp. 40-1), a fost profesorul meu de limba română la Liceul din Botoșani. Pentru spinzurătorile bestialului general Fischer, apoi pensionar al României, p. 123, nota 1.

N. Iorga.

În volumul al VIII-lea al publicației *Ἱππειρωτικά Χρονικά*, care apare la Ianina, sub direcția Mitropolitului Spiridon Vlachos, Filip Șaguni publică o istorie în versuri a lui Ali-Pașa din Tepelen, compusă de Constantin Diamandi Tucalas Ianiotul, în 1823. Autorul a fost martor ocular al asediului Ianinei și dă informații interesante asupra societății orașului. Șaguni dă la anexe lămuriri asupra localităților și persoanelor menționate și un vocabulariu de cuvinte turcești. Relevăm forma Καλλάρου, „cum se numește și acum, de către locuitorii vlahofoni, orașul Calarrytes“. Hr. Suli publică o serie de inscripții epirote găsite în codice, biserici, icoane (1516-1890). Menționăm inscripția de pe fântina construită cu cheltuiala lui Gheorghe Averof în cimitirul centrului aromănesc Μετόβα (Aminci): „Ἐν Μεσσόβω, τῇ 10 Μαΐου 1872, δαπάναις τοῦ ἐν Ἀλεξανδρείᾳ κυρίου Γεωργίου Ἀβέρωφ“. Valeriu Papahagi dă în studiul său *Οἱ Μοσχολῆται καὶ τὸ μετὰ τῆς Βενετίας ἐμπόριον κατὰ τὸν 18-ον αἰῶνα*, un resumat al celor publicate în *Mélanges de l'École Roumaine en France* (1931) și în *Revista Istorică* (recensate de altfel în vol. al VII-lea din *Ἱππειρωτικά Χρονικά*), cu privire la comerțul Arominilor moscopoleni cu lumea venețiană în secolul al XVIII-lea. Dr. Georg Stadtmüller arată ce probleme se pun cu privire la cercetările istorice din Epir. Autorul arată cauzele geografice pentru care Epirul e regiunea cea mai izolată a Greciei și deci cea mai puțin explorată științificește; face un istoric al cercetărilor făcute de la Aravandinos pînă azi și dă directive cu privire la cercetările viitoare. P. Peciari și F. Mihalopulo dau contribuții la bibliografia Epirului. Const. Merțu încearcă să lămurească etimologia unor topomimii epirote. Const. Stercopulo dă toponimii ale provinciei Conița. La bibliografie se recensează studiul lui Evloghie Curila, *Ἡ Μοσχόπολις καὶ ἡ Νέα Ἀκαδημία τῶν Κοιτσοβλάχων καὶ ἡ ἐγγραμμάτισις τῆς γλώσσης αὐτῶν*, publicat în revista *Θεολογία* (1934).

Valeriu Papahagi.